

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu ajaloo kateeder

HARIDUS JA KULTUUR TORMAS XIX SAJANDIL

Diplomitöö

Ants V i i g i, ajaloo osak.
VI kursuse mittestats.üliõpilane.

Juhendaja: van.õp.S.Vahtre.

*TRÜ NSV Liidu
ajal. kat. nr. 1535.*

T a r t u 1960

EESSÕNA.

Viimastel aastatel on meil vabariigis hakatud suuremat tähelepanu pöörama kodu-uurimisele. Koolidesse on sisse viidud koduloo õpetamine ja õppeaine elulähedaseks muutmise eesmärgil seostatakse seda lähima ümbrusega. On moodustatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kodu-uurimise Komisjon eesotsas akadeemik Hans Kruusiga. Vastavad komisjonid on loodud ka enamuses rajoonides, milliste ülesandeks on koostada ulatuslikud kogumikud rajooni mineviku ja tänapäeva kohta.

Käesoleva diplomitööga püüdsin aidata kaasa koduloo uurimisele ja valgustada oma kodukoha haridus- ja kultuurielu möödunud sajandil.

Tööks materjali on kogutud ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis, ENSV TA Fr.R.Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis, TRÜ Teaduslikus raamatukogus, Eesti NSV Teatri- ja Muusikamuuseumis ning Torma kiriku arhiivis. Südamlik tänu nende asutuste teenistujatele, kes mind vastutulelikult ja sõbralikult abistasid. Samuti tänan sm.S.Vahtret ja H.Varest abi ning väärtuslike juhtnööride eest.

SISSEJUHATUS.

XIX sajandil toimus Venemaal pärisorjuse lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine kuni imperialismi staadiumini. Balti kubermangud kujunesid üheks Venemaa majanduslikult kõige arenenumaks osaks. Samal ajal säilisid siin rohkem kui mujal feodaal-pärisorjusliku korra jäänused - kohalike saksa mõisnike maamonopol ja sellega seotud poolpärisorjuslikud ekspluateerimisvormid, mõisnike valitsev seisund poliitikas ja administratsioonis.

XIX sajandi esimesel poolel, mil Eestis toimus üleminek feodalistlikult majanduselt kapitalistlikule, oli valitsevaks ekspluateerimisviisiks teorendisüsteem.V.I. Lenin teeb vahet kahe teorendi-liigi vahel: "...1) teopäevad, mida võib teha ainult talupoeg-peremees, kes omab tööloomi ja inventari... ja 2) teopäevad, mida võib teha ka maaproletaarlane, kel pole mingit inventari (näiteks lõigata, niita, reht peksta jms.)... teorendi viimane liik kujutab endast otsesest üleminekut kapitalismile, sulades sellega ühte rea täiesti märkamatute üleminekute kaudu".¹ Eestis valitses 19.sajandi teisel veerandil teorendi esimene vorm ja alles sajandi keskpaiku algas teorendi teise liigi laialdasem levik vabadike ja majanduslikult laostunud talupoegade tööjõu rakendamise näol mõisamajanduses.

¹ V.I.Lenin, Teosed, 3.kd., Tallinn 1950, lk.163.

Teoorjuse näol oli mõisnikel tegelikult tasuta kasutada talupoegade tööjõud. Seetõttu olid mõisnikud eluliselt huvitatud iganenud pärisorjusliku teorendisüsteemi säilitamisest, milline aga ei vastanud tootlike jõudude iseloomule.

19. sajandi keskpaigaks muutus teorendisüsteemi ja kogu feodaalpärisorjusliku korra kriis Eestis eriti teravaks. Samal ajal arenes talurahva diferentseerumine. Külähiskonna rüpes hakkas talurahva hulkadest eralduma külakodanlus ning kujunema arvukas maaproletariaat. Kuid mõisnike suhtes moodustas kogu talurahvas ikka veel õigusteta ekspluateeritavate massi. Seepärast võitluses mõisnike vastu säilis talurahvas hoolimata oma juba sügavast sisemisest diferentseerumisest ühtse klassina.

Feodaalkorra terava kriisi ja massilise vabastusliikumise tõusuga kaasnes kogu Venemaal sajandi keskel ühiskondliku liikumise ja eesrindliku ideoloogia hoogne arenemine.

Üle poole kogu Venemaa rahvastikust moodustasid ääremail asuvad rõhutatud rahvad, kellel tekkisid nüüd oma majanduslikud ja kultuurilised keskused, rahvuslik kodanlus, proletariaat ja intelligents, hakkas arenema rahvuslik kultuur ja sündis rahvuslik ühtekuuluvuse tunne. Nii oli ka eesti kodanliku rahvuse väljakujunemisega. See protsess oli aluseks rahvusliku teadvuse virgumisele ja rahvusliku kultuuri arenemisele. Hakka-

sid hoogsamalt arenema rahvakoolid, asutati laulu- ning mängukoore.

Tolle aja üheks enam arenenumaks piirkonnaks hareduse ja kultuuri alal oli Torma kihelkonna lõunapoolne osa. Torma kihelkonna arengule avaldas positiivset mõju teda läbiv Riia Peterburi postmaantee. See oli nagu tuiksooneks, mis ühendas Tormat kaugema ümbrusega; see võimaldas rahval elust mujal maailmas rohkem teada saada kui neis kohtades, kus ei kohatud aastate jooksul ühtegi võõrast inimest. Eriti suur tähtsus oli sellisel ottsel kokkupuutumisel, kuna puudusid ajalehed.

Torma kihelkond asus Liivimaa kubermangu kirdeosas. Juba neoliitsel ajal oli ta tihedasti asustatud, millest annab tunnistust selle aja muististe levik.¹ Läti Hendriku kroonikas ja ürikutes räägitakse Vaigamaast, millisesse alasse kuulub ka Torma kihelkond. Vaiga nimi on säilinud hiljem Vaiatu mõisa (Somel) nimes, praegune Vaiatu küla. Vaigamaal asus Somelinde linnus, mida varem arvati olevat asunud Vaiatu mõisa kohal.² Hilisemad uurimused näitavad, et Somelinde linnust ei tule otsida siiski mitte Vaiatust, vaid Linnutaja mäe kohalt.³ Torma (Terma) nime kohtame esmakordselt Novgorodi I letopisis 1212.aasta kohta.⁴

1 Eesti NSV Ajalugu, I k., Tallinn 1955, lk.17.

2 Tartumaa, lk.85.

3 Laid, Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest, "Ajalooline Ajakiri" 1933, nr.1, lk.18.

4 Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Москва-Ленинград 1950, lk. 52 ja 250.

Keskajal nimetati Tormat Capescever(ka Kapstfer, Kabisvere, Kapstvere). Mainitud nime kohtame 1319.aastal ühes paavsti maksudekorjaja Jacobus de Rota aruandes.¹ Tormaks nimetati üht küla, mis kuulus Padefesti ehk Pattoweri mõisale. Kui endisest Pattoweri mõisast veidi eemale rajati uus mõis, nimetati endist Alt-Padefestiks kuna uut Neu-Padefestiks. Viimast hakati hiljem lähedalasuva küla järgi nimetama Torma mõisaks. Rahvas nimetas enne Padefesti Mäemõisaks, kui ehitati aga Neu-Padefest, siis hakkas endist mõisa nimetama Vanamõisaks (praegu Vanamõisa küla). Torma nimi kujunes Neu-Padefestile hiljem ametlikuks nimeks. 17.sajandil hakati kogu kihelkonda kutsuma Torma kihelkonnaks arvatavasti sellepärast, et kirik asus Torma mõisa ja Tormaküla vahetus läheduses.²

Töö esimese osa ülesandeks on näidata koolide olukorda Tormas 19.sajandil. Et ülevaade hariduse arengust oleks terviklikum, siis on antud põgus ülevaade koolide arengust eelnevalt. Põhjalikumalt on käsitletud Adam ja Carl Robert Jakobsoni pedagoogilist tegevust Tormas.

Teises osas on püütud ülevaade anda kultuurilisest tegevusest talurahva hulgas. Peatähelepanu on pööratud Torma muusikakoori asutamisele ja tegevusele tema alg-aastail, mil ta kogu Eesti ulatuses oli innustavaks eeskujuks.

1 Köpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, Tartu 1937, lk.15.

2 Hiimets, lk.30.

Territoriaalselt ei hõlma töö kogu kihelkonda, mis koos Lohusuuga on väga laialdane. Pealegi eraldus hiljem Tormast iseseisev Avinurme kihelkond. Seepärast on käsitletud endist Torma valda, millele tänapäeval vastavad Lullikatku ja Võtikvere külanõukogud, ja moodustab seega teatud terviku. Pealegi kuulub mainitud territoorium C.R. Jakobsoni nimelise Torma 8-aastase Kooli ja Torma Kultuurimaja piirkonda.

Töö on koostatud peamiselt Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi arhiivmaterjalide põhjal. Hariduselu käsitlemisel on kasutatud põhiliselt Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ameti ja Tartu-Võru Maakooliameti fonde. Esiimeses fondis on materjalid peamiselt 1841. aastani ja Maakooliameti fondis hilisemad. Põhilised dokumendid, mida neist fondidest kasutasin, on koolikonvendi protokollide ära kirjad, tabelaruanded, kirikuõpetaja kooli-aruanded ja koolirevidentide aruanded. Sajandi lõpust on materjali vähem, sest pärast rahvakoolide allutamist Haridusministeeriumile enam Maakooliametile aruandeid ei saadetud. Koolide majandusliku olukorra kohta, eriti sajandi lõpust, sain andmeid Võtikvere vallavalitsuse fondist. Mõningaid dokumente on kasutatud Torma kiriku arhiivist, mis asub Torma kiriku juures. Täielikku ülevaadet seal leiduvatest materjalidest ei saa, sest arhiiv on korrastamata. Peale mainitud arhiivmaterjalide on kasutatud eriti vanema perioodi osas J. Hiemetsa ma-

gistritööd "Torma kihelkonna ajalugu", mis asub TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. Kuigi töö on mõeldud kirikuajaloona, pakub ta ühtteist huvitavat hariduselu kohta, seda enam, et autor on kasutanud mõningaid materjale, mis asuvad praegu Riias ja ei olnud mulle kättesaadavad. Kahjuks ei ole autor kasutanud üldse viitetehnikat. Materjali süstematiseerimisel koolide osas on kasutatud J.Kõpu "Laiuse kihelkonna ajalugu".

Kultuurielu käsitlemisel oli üheks väärtuslikumaks allikaks Torma mängukoori protokolliraamat, mis asub ENSV Teatri- ja Muusikamuuseumis Tallinnas. Kuna selles raamatus on lehed osaliselt pagineerimata, siis ei saanud alati täpselt viidata lehekülgedele. Sajandi viimase veerandi kohta on dokumente kõige rohkem Tartumaa Politseivalitsuse fondis, kus on avaldused pidude korraldamiseks, kavad, kuulutused ja peoaruanded.

Kaasaegset ajakirjandust on kasutatud Fr.R.Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi bibliograafia osakonna kartoteegi alusel.

I K O O L I D

1. Koolid enne 1819.a. talurahvaseadust.

Rootsi valitsus püüdis võrdlemisi intensiivselt talupoegadele peale suruda ristiusu ideoloogiat. Neilt nõuti meieisapalve, katekismuse ja koraalide pähetuupimist, Kontrollimiseks korraldasid pastorid aegajalt viisitatsioonid. Talupojad põgenesid visitatsioonide ajal sageli metsa peitu. Need, kes sattusid pastori küüsi, vabandasid oma teadmatust halva mäluga, oskamatuslega lugeda jne.

Et sundida talupoegi omandama ristiusu õpetust, hakati XVII sajandi lõpul õpetama mõnevõrra lugemist. Selleks tehti esialgne katse luua kirikute juurde nn. köstrikskoolid. Õpetust said neis koolides peale mõne erandi ainult poisslapsed ja nendegi õpetamine piirdus vaid usuõpetuse, kirikulaulu ja lugemisega. Mõnel üksikjuhul õpetati ka kirjutamist.

Kooliõpetajate tegevust raskendas halb majanduslik olukord. Kooliõpetajad ja köstrid pidid endid ülal pidama juhuslikest andidest, mida andsid mõisnikud ja need talupojad, kelle lapsed koolis käisid. Lisaks tuli neil tegelda veel põlluharimise või käsitööga. Ka talupoegadel ei olnud võimalik oma lapsi kooli saata, kuna neil puudusid vajalik toit ja riietus.

Neist asjaoludest tingituna oli tavaline, et koolis õppis 2-3 õpilast. Balti-saksa mõisnikud suhtusid talurahvakoolidesse vaenulikult. Nad püüdsid igati kõrvale hoiduda kohustusest ehitada koolimaju ja ülal pida kooliõpetajaid.

Ka Tormas tehti XVII saj. lõpul algust koolitööga. Tuleb arvata, et kooli otstarbeks eraldi maja ei olnud, kuna puuduvad andmed koolimajade kohta. 1688.-89.aastal on kooli toodud paar poissi - Ado Sellika Madise poeg Kõnnust ja Reinu Maitna poeg sealtsamast.¹ 1691.aastal märgitakse, et Sätsuverest on kooli toodud 10 poissi, keda ei ole nimetatud leeriõpilastega üheskoos.² Seejärel on õppetegevus soikunud, sest 1693.aastal Tartus peetud Liivimaa kiriku sinodil märgiti, et Tormas puudub kool ja koolimaja.³ 1699.a. nimetatakse kahte poissi, kes on kooli toodud Iraverest ja Tõikverest.⁴ Kõstriks ja koolmeistriks sel ajal oli Ingwalt, kelle kohta on andmeid armulauaraamatus aastail 1695-1703.⁵ XVIII sajandi algul õppetöö soikus, sest Torma sattus Põhjasõja keerisesse. Uus ja täielikum koolide areng algas alles pärast Eesti ühendamist Venemaa koosseisu. Peeter I korraldusel anti 1711.aastal kindralkuberneri patent, mille alusel talupoegade lapsed pidid koolis käima. Mõisnikud kartsid talurahva hariduse tõusu ja

1 Hiemets, lk.68.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas.

5 Sealsamas, lk.67.

eriti vene keele oskuse levimist rahva seas, sest see oleks kergendanud talupoegade siirdumist linnadesse ja teistesse kubermangudesse ning tugevdanud sidemeid eesti ja vene rahva vahel. Samuti kartsid mõisnikud hariduse levikuga kaotada pärisorist tööjõudu. Seepärast mõisnikud ei täitnudki kindralkubernereri patenti ja saksa mõisnike ja pastorite haridusevaenuliku poliitika tulemusel ning sõja ja katku halvava mõju tõttu leidsid ainult mõned üksikud viletsad köstrikskoolid, mis olid täielikult kiriku teenistuses.

Selline olukord peegeldus ka Tormas. 1729. ja 1730. aasta Torma kiriku visitatsiooni protokollidest on näha, et õpetaja ei ole saanud kontrolli teostada halbade teede tõttu. Samuti ei ole seda tehtud ka kirikus, kuna kooli ei olnud. Ei olnud sellist isikut, kes oleks võinud lapsi õpetada. Niisuguseid, kes raamatust lugeda oskavad, ei leidu noorte ega vanade hulgas.¹ Koolimaja ehitamise küsimus oli üles tõstetud esimesel kirikukonvendil 1726.a. Kooli pidi ehitatama köstri elumaja kõrvale.² Kindel on, et 1729.aastal koolimaja veel ei olnud.³ 1731.aastal märgitakse, et Tormas on kooliõpetajaks Jakob Johann Zimmermann.⁴ Seega on kool tööd alustanud ja arvatavasti ehitati ka koolimaja, sest 1740. aastal kirjutatakse, et köstrimaja ja koolimaja vajavad

1 Hiimets, lk.105.

2 Sealsamas, lk.102.

3 Sealsamas, lk.104.

4 Sealsamas,

remonti.¹ 1753.aastaks oli palju tüli tekitanud koolimaja täiesti lagunenu. 1755.aastal sai valmis uus koolimaja.² Kui suures ulatuses, ja kas töötas köstri-kool pidevalt, selle kohta puuduvad lähemad andmed.

Teatud pöörde toob asjasse 1765.aastal Liivimaa kindraalkuberner Browne korraldus mõisakoolide kohta, mille põhjal pidi iga mõis suurusega 5 adramaad või rohkem asutama ühe mõisakooli.³ 8. ja 9.veebruaril 1766.aastal toimunud visitatsiooni protokollis on märgitud, et kirikukoolimajadest on Tormas üks ühetoaline maja ja selle juurde kuuluv saun. Mõisakoolid on asutatud Rääbise ja Tõikvere mõisa peale üks kool 14 õpilasega, Torma ja Tarakvere mõisad on samuti kahe peale ühe kooli asutanud, kus õpib 20 last, Vaiatus on kool 16 lapsega ja Kõnnus kool 9 lapsega.⁴ Koolide loomist soodustas Browne korraldus ja toleleagse Torma pastori Eisen von Schwarzenbergi koole soosiv tegevus, kes oli XVIII sajandi silmapaistev publitsist.⁵ Rääbise-Tõikvere kooliõpetaja sai palgaks aastas 5 rubla ja prii ülalpidamise mõisast, Torma kooliõpetaja 10 rubla ja toidu mõisast, Vaiatu kooliõpetaja 1,5 rubla kuus ja prii söögi, Kõnnu kooliõpetaja sai mõisast vaid 2 tündrit vilja ja lastevanematelt nende heaksarvamise järgi.⁶

1 Hiimets, lk.107.

2 Sealsamas, lk.154.

3 Sealsamas, lk.139.

4 Sealsamas, lk.142.

5 Eiseni kohta vaata A.Viigi, J.G.Eisen von Schwarzenberg, "Kolhoosnik" 1.03.1960.lisaleht "Meie Kodu"nr.6.

6 Hiimets, lk.142.

Köster sai igalt talult külimitu ja igalt mõisalt 1 va-
ka vilja. ¹ Kõigist Eiseni püüetest hoolimata ei jäänud
need koolid püsima. 1774.aastal andis kindralkuberner
välja uue eeskirja, mille alusel ähvardatakse mõisu,
kes koolimaju ei ehita, karistada 50 rublaga. ² Seepärast
asutakse 1775.aasta algul enne kirikuvisitatsiooni uues-
ti koole rajama. Uuesti alustavad tegevust Torma-Tarak-
vere kool 20 lapsega, Tõikvere kool 25 ja Vaiatu kool
15 lapsega. Endistest koolidest Kõnnu kool on jäänud
avamata. ³ Köstrikoolis algas õppeaeg jaanuaris ja kes-
tis 4 ehk enam nädalat, vastavalt õpilaste võimetele.
Rõhutati, et keegi ei tohtinud enne lahkuda, kui luge-
mine, viis peatükki koos seletustega, hommiku-, õhtu-
ja söögipalved selged olid. ⁴ Nagu sellest nähtub, oli
köstrikoool tegelikult leerikooliks.

Kuid ka seekord ei jäänud koolid püsima. 1785.aas-
ta lõpul on kindralkuberner sunnitud väljaandma uue kor-
ralduse koolide asjus. Ülemkirikueestseisjale tehakse
kohuseks kõigis kihelkondades koos kirikueestseisjate,
kirikuõpetaja ja talupoegadest vöörmündritega koolide
kontrolli teostada, et koolide seisundit põhjalikult
tundma õppida ja puuduste kõrvaldamiseks tarvilikul
korral kirikukonvendid kokku kutsuda. ⁵ See korraldus

1 Hiimets, lk.144.

2 Sealsamas, lk.146.

3 Sealsamas, lk.148.

4 Sealsamas, lk.146.

5 Sealsamas, lk.294.

on mõju avaldanud, sest 1786. aasta visitatsiooni protokollis on uuesti andmed koolide kohta. Tarakvere kool on nüüd kadunud ja Torma mõisa kool asus Päevarus kirikumõisa külje all. Kool on Päevaru Mikko Jüri rehetoa otsa ehitatud soe, ruumikas ja ilma suitsuta tuba. Mikko Jüri on õpetaja nõusolekul mõisa poolt ametisse pandud alles 3 kuud tagasi. Tõikvere koolis õppetööd visitatsiooni momendil ei toimunud, sest kooliõpetaja on veebruarikuus surnud. Kool asus mõisas; eraldi maja puudus. Koolitöö algas mardipäeval ja lõppes lihavõttes. Õppeaineteks olid veerimine, lugemine ja katekismuse peatükid. Vaiatu koolimaja oli vana, kooliks kõlbmatu. Õpetajaks oli Jaani Toomas. Kõnnu kool asus külas valges ja suitsuta talutares. Kooliõpetajaks oli Maddi Mihkel Jürri, kes oskas lugemist õpetada, nii et temaga kuni sobivama inimese leidmiseni võis leppida. Võtikvere riigimõisale kuulavas Lullikatku külas on ka kool avatud. Koolimaja oli kooliõpetaja Kangro Jaani omandis - hea maja, valge, suitsuta toaga. ¹ Köstri-koolimaja olevat heas korras. Köster-kooliõpetajaks on Heinrich Masing, kes oma ametis olevat tubli. Õpetas lastele katekismust, käskude seletust, hommiku-, söögi- ja õhtupalveid ning koraale. ²

Nagu näha hilisematest visitatsioonidest, on need koolid jäänud püsima. Köstri kool püsis ikka leerikoolina,

1 Hiemets, lk. 298 - 300.

2 Sealsamas, lk. 297.

mida on näha sellestki, et talvel õppisid seal poisid ja kevadel tüdrukud.

Ülevaate koolidest ja õpilaste arvust 90-ndail aastail annab alljärgnev tabel: ¹

Kool	õ p i l a s t e a r v					
	1791.a.		1795.a.		1797.a.	
	Poisid	Tüdr.	Poisid	Tüdr.	Poisid	Tüdr.
Torma köstrikool	39	27	53 talvel	42 kevadel	32 talv.	45 kevad.
Torma	10	11	8	6	8	5
Tõikvere-Rääbise	17	13	10	10	7	10
Vaiatu	5	8	7	4	13	9
Lullikatku	2	-	6	5	8	10
Kõnnu	kool puudub, on põlenud		4	7	5	5
Kokku	73	59	88	74	73	84

Peale nende koolide olid Torma-Lohusuu kihelkonnas veel järgmised koolid: Lohusuu köstrikool, Tuulavere, Tarakvere, Roela, Ookatku, Laekannu, Vadi, Adraku ja Kasepää mõisakoolid.

XIX sajandi algusest on andmed 1803.aasta kohta. Torma köstrikoolis on endiselt kooliõpetajaks köster Heinrich Masing. Torma mõisakoolis on kooliõpetajaks Jüri Madis, keda mainitakse kui tublit meest. Rääbise kooliõpetajaks on 1788.aastast saadik Tiido Mihkel. Ta on ka Tõikvere kooliõpetajaks, sest tema ametisse tul-

¹ Hiiemets, lk.355-356.

les kuulusid Rääbise ja Tõikvere mõisad ühele omanikule. Eraldi kooli kummagi mõisa jaoks ei ole asutatud. Tiido Mihkli kohta öeldakse, et ta hoolitseb laste eest ja kasvatab neid. Talle antakse väga hea hinnang. Vaiatu koolis on kooliõpetajaks endise kooliõpetaja lesk Kooli Mari. Ta täidab oma ametikohuseid truult ja õiglaselt. On 57 aastat vana ja laste õpetamisega tegeleb 1790. aastast alates. Lullikatku kooliõpetajaks on 1792. aastast alates Reino Jüri. Teadmisi olevat tal vähe, kuid siiski võib nii kaua läbi saada, kui parem mees leitakse. 1800. aastast alates töötab Kõnnu koolis Simo Jaan.¹

1804. aastal on Näduvere talumees Marti Jakob rajanud oma algatusel kooli, kus õppis 19 last. Kahel järgmisel aastal see kool seisis, kuid 1807. aastal alustas Jakob uuesti õppetööd.²

1809. aastast on andmed koolimajade seisukorra kohta. Heas seisukorras olid Torma, Kõnnu ja Lullikatku koolimaja. Tõikvere ja Rääbise jaoks oli koolimaja Ojtaga külas - hea valge koolituba. Vaiatu koolimaja nimetatakse halvaks, arvatavasti asus kool saunas. Näduveres koolimaja ei olnud. Marti Jakob pidas kooli oma majas.³

Kooliõpetajate palkade kohta on andmed 1810. aastast. Torma köster sai iga adramaa pealt 1/3 vakka rukkeid ja

1 Hiimets, lk. 357-358.

2 Sealsamas, lk. 360.

3. Sealsamas, lk. 361.

2 sületäit heinu. Otsustati osta talle tükk maad. Rääbise-Tõikvere kooliõpetaja sai Rääbise mõisast $3\frac{1}{2}$ vakka külvi jagu maad ja umbes 70 saadu jagu heinamaad. Tõikvere mõis ei andnud mingisugust tasu, kuigi oleks seda pidanud tegema. Lullikatku kooliõpetaja sai Võtikvere riigimõisast iga aasta 6 vakka rukkeid, 3 vakka otri ja 4 külimittu soola. Marti Jakobile Näduveres ei makstud mingisugust palka. Väiatus kool ei töötanud, sest koolimaja oli täiesti lagunenenud. ¹

Mingit ühtsust palkade maksmisses ei olnud ja iga mõisnik andis seda oma äranägemise järgi.

1813.aastal suri Rääbise-Tõikvere kooliõpetaja Tiidu Mihkel. 1815.aastaks ei ole leitud veel uut õpetajat ja kool seisis. ²

Üheks teguriks, mis takistas 19.saj. algul lastel kooliskäimist, oli huntide rohkus. 1809.aastal nimetatakse, et hundid on aasta jooksul maha murdnud 34 last 4-12 aasta vanuses. Nende hulgast suurem osa olid 9-10 aasta vanused koolilapsed. Siia hulka ei ole arvatud neid lapsi, keda huntide käest suudeti päästa. Ka neid oli väga palju. ³ Sellistes oludes ei julgenud lapsed mitmete kilomeetrite kaugusel asuvates koolides käia.

Andmed on toodud kogu kihelkonna kohta.

1 Hiimets, lk.362.

2 Sealsamas, lk.363.

3 Sealsamas, lk.369.

2. Vallakoolid pärast 1819.a.talurahvaseadust.

1819.a. väljaantud Liivimaa Talurahvaseaduse § 516 käsitles vallakoolide statuuti. ¹ Selle alusel pidid kõik vallad, või mitu valda koos, kui nende meeshingede arv ei ületa 500, ülal pidama kooli, kuhu kooliõpetaja ametisse määrati mõisniku poolt pärast nõupidamist kirikuõpetajaga. Koolides tuli õpetada lugemist, katekismust ja mõne lihtsama kirikulaulu laulmist. Kooli pidid lapsed minema 10 aasta vanuselt ja seal käima, kuni kirikuõpetaja tunnistab, et neil on küllaldaselt teadmisi. Kooliskäimisest võis kirikuõpetaja lapsi vabastada sel juhul, kui tema arvates vanemad või hooldajad on ise küllalt suutelised lapsi kodus õpetama. Põhjuseta koolist puudumise eest oli määratud trahviks 5 vaskkopikat iga päeva eest.

Kirikuõpetaja pidi igal sügisel koos kooliõpetaja ja vöörmündriga koostama vastavad laste nimekirjad. Neile lastele, kes vaesuse pärast ei saanud kooli minna, pidi vald magasiadast iga abivajava lapse kohta kooliõpetaja kätte andma 2 naela leiba päevas koos tarviliku leivakõrvasega. Sügisel tuli see kogukonnal magasiaita tagasi maksta.

Kooliaja kestvus oli mardipäevast (10.novembrist) 10.märtsini, Koduõppijad pidid kord kuus kogunema kooli-

1 HC3, томXXXVI, lk.682-686.

õpetaja juurde "katsumisele" . Kui kontrollimistel selgus, et mõni laps sugugi edasi ei jõua, tuli tal hakata koolis käima. Kord kuus pidi kooliõpetaja vöörmündri juuresolekul õpilaste teadmisi kontrollima. Kirikuõpetaja oli kohustatud koole kontrollima kaks korda aastas ja aruande esitama koolikonvendile.

Karistusvahendina oli kooliõpetajal lubatud lapsi manitseda, laita, kinni jätta, vitsu tarvitada. Kõrva-kiilude, kepihoopide jms. jagamine oli keelatud.

Koolikulud jäeti kõik valla kanda. Vald pidi koolimaju ehitama ja korras hoidma, puid vedama. Mõisnik võis soovi korral nõuda kooli asutamist mõisasse. Koolimajad pidid olema korras, avarad, heade ahjudega, pinkide ja laudadega.

Kooliõpetajat võis mõisavalitsus vajalikul korral karistada laitusega, rahatrahviga kuni 1 rubla hõbedas ja ametist vallandamisega. Ametisoleku ajal oli kooliõpetaja vabastatud ihunuhtlusest, nekrutiks võtmisest ja pearahamaksimisest.

Selle seaduse alusel hoidsid saksa mõisnikud ja pastorid vallakoolide kontrolli kindlalt endi käes. Mõisnikud püüdsid kasutada koole selleks, et feodaalpärisorjusliku korra lagunemise tingimustes kindlustada oma võimu talupoegade üle . Kooliasja tegelikuks juhiks oli aga kirikuõpetaja.

Kuigi talurahvaseadusega oli antud kindel alus rahvakoolide arenguks, ei läinud see kergesti ja sea-

duses ettenähtud punkte tegelikkuses täielikult ei rakendatud.

Liivimaa maapäeva otsusega loodi 1839.a. Maakooli-
amet. Viimase käsu kohaselt valiti 1840.aastal kohtu-
meeste hulgast koolivanemad, igast vallast üks, kes pi-
did olema kirikuõpetaja käsilasteks koolide järeleval-
ve teostamisel.

Rahvakoolide arenemiseks andis tõuke talurahva-
liikumine 40-ndail aastail. Liivimaa mõisnikud ja pas-
torid, kes kartsid, et talupojad vene-õigeusku siirdu-
misel libisevad nende ideoloogilise mõju alt, hakkasid
nüüd suuremat tähelepanu pöörama luteri usu rahvakooli-
dele. 1849.a. talurahvaseadusega jäi Liivimaa rahvakool
luterlikuks ja allus täiesti Ülemaakoolivalitsusele,
mis võimaldas siin sakslaste mõju maksvuseletulekut
ja isoleerimist muust Venemaa osast.

Kuigi balti parunid ja pastorid püüdsid rahvakoo-
li kasutada ära oma huvides, hakkas kool alates 60-ndaist
aastaist rohkem arenema kui varem. Eesrindlikud kooli-
õpetajad ja talupojad võitlesid hariduse levitamise
eest. Pingutused rahvakoolide olukorra parandamiseks
andsid pikka aega mõningaid tulemusi.

1874.aasta seadusega pikendati õppeaega, laiendati
õppeaineid ja määrati kindlaks programmid.

1886.aastal viidi rahvakoolid haridusministeeriu-
mi süsteemi ja algas nende ümberkorraldamine. Kooli kau-
du püüdis tsaari-isevalitsus ellu viia oma reaktsiooni-
list venestuspoliitikat, mis andis emakeelse rahvakooli
arengule hoobi.

a) Koolide asutamine, koolimajad, inventar.

1819.aastal oli Tormas 6 vallakooli - Tormaküla, Rääbise, Vaiatu, Lullikatku, Kõnnu ja Näduvere. Talurahvaseaduse alusel oleks pidanud kool asutatama ka Tõikveresse, kuid kuidagi ei leitud võimalust sinna koolimaja ehitamiseks. Algul käisid lapsed teistes koolides. 1821.aasta sügisel anti mõisas üks ruum kooli jaoks. See ei olnud koolitoaks vastuvõetav, kuna tuba oli väga vingune ja kaugemal elavatel lastel ei olnud kuskil ööbida. Pealegi oli kooliõpetajal väga raske käia eemalt koolis õpetamas, sest selle all kannatas ta majapidamine.¹ Koolimaja ehitamine ei taha edeneda. 1823.-24.aasta talvel alustati palkide veoga Tõikvere koolimaja jaoks. Neid toodi aga vähe ja mitte uued, vaid enamuses vanade majade paigid.² Koolimaja ehitamise lõpuleviimist nõutakse ka Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ametist.³ Hääd koolimaja Tõikveresse ei saagi. Hilisemates aruannetes pastor nimetab korduvalt Tõikvere koolimaja vaid keskpäraseks.

Hea ei ole ka teiste koolimajade olukord. 1823. aasta kooliaruandes märgitakse, et Rääbise ja Lullikatku koolimajad tuleb sel suvel uuesti ehitada, ~~kuna~~

1 ENSV RAKA, f.1197, n.1, sü.293₃, l.5 ja 6.

2 ENSV RAKA, f.1197, nr.1, s.-ü.295₁, l. 41.

3 TKA, kiri 23.09.1826.

Vaiatu ja Kõnnu koolimajad on vastuvõetavad. ¹ Lullikatku koolimaja valmibki samal aastal, kuna Rääbise koolimaja ehitamine viidi lõpule järgmisel aastal.

1828.aastal asutati lisaks senistele koolidele Torma mõisale alluvas Lilastveres uus kool. ²

1833.aastal hakatakse uut koolimaja ehitama Kõndu. ³ Samal aastal tekib vajadus uue koolimaja järele Näduveres, sest kool töötas senini möldri majas, kes ühtlasi oli kooliõpetajaks. Nüüd on ta otsustanud kooliõpetaja ametist loobuda ja ei saa seepärast enam kooli tema majas edasi pidada. ⁴ 1837.-38.aasta talvel põles tulekahju tõttu maha Vaiatu koolimaja ⁵ ja tuli ka siia uus koolimaja ehitada. Siit selgub, et 20-30-ndail aastail on peaaegu kõik koolimajad uuesti ehitatud.

Näib aga, et ehitamine on toimunud väga lohakalt ja ei ole arvestatud hoonete sobivust koolimajadeks. Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja märgib oma kirjas, et Tõikvere ja Lullikatku koolimajad on päris halvad ja need tuleb uuesti ehitada. Selleks on vaja kasutada talveteed ja ehitamiseks ning remondiks vajalik materjal kohale vedada. ⁶ 1839.a. kevadisel koolikonvendidil nõutakse vallavalitsuselt Tõikvere ja Rääbise

1 ENSV RAKA, f.1197,n.1, s.-ü. 293₃, l.9.

2 ENSV RAKA, f.1197,n.1, s.-ü. 297₂, l.46.

3 ENSV RAKA, f.1197,n.1, s.-ü. 298₃, l.30.

4 Sealsamas, l.32.

5 ENSV RAKA, f.1197,n.1, s.-ü. 301, l.41.

6 TKA, kiri 14.12.1838.a.

koolimajade remontimist.¹ Uute koolimajade ehitamise nõue jäetakse täitmata ja püütakse asja lahendada remontimise teel.

1848.-49.aastal on tulekahju tõttu hävinud Lilastvere koolimaja.² Uus koolimaja sai valmis 1851.a.suvel ja sügisel võisid lapsed uues koolimajas õppetööd alustada.³ Selle koolimaja iga ei olnud kuigi pikk, sest 1861.aasta jaanuaris põles ta uuesti maha.⁴

50-ndail aastail ehitatakse kõik koolimajad uued, väljaarvatud Kõnnu.

Nende koolimajade kohta on andmed 1861. ja 1868. aastast.⁵

Kool	Koolimaja ehitamise aasta	Pikkus süldades	Laius süldades	Aken-de arv	Klassitoa ruumala kuupjalgades	Suurim kaugus verstades
Tormaküla	1857	9	5	3	6540	2
Lilastvere	1861	Andmed	puuduvad		4608	2,5
Tõikvere	1856	7	4	3	3300	3
Rääbise	1857	8	4	2	3578	6
Vaiatu	1854	7	4	3	3528	10
Kõnnu	1827	7	4	5	4704	3
Lullikatku	1856	7	4	3	2970	12
Näduvere	1857	12,5	5	3	2953	5

1 ENSV RAKA, f. 1197, n.1, s.-ü. 301₃, l. 36.

2 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 38₃, l. 42.

3 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 39₁, l. 54.

4 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 55₁, l. 35.

5 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 45₁, l. 65. ja f. 1167, n.1, s.-ü. 55₁, l. 35-36.

Kõik koolimajad on korstnaga ja kooliõpetaja jaoks on olemas eraldi tuba. Koolimajad on valgusküllased, kuid suuremalt osalt külmad.

Õpilaste arvu ~~kas~~^{va}mise tõttu on jäänud koolimajad kitsaks. Seda märgib ka kirikuõpetaja 1873. aasta kooli-aruandes.¹

Eriti kaugelt pidid lapsed koolis käima Lullikatku kooli. Seepärast hakkasid Võtikveres elavad talupojad taotlema kooli avamist Võtikverre. Kuna palved Maakoolivalitsusele jäid asjatuks, siis pöörduti 1866. aastal palvega konsistoriumi poole. Liivimaa Ev. Lut. usu Konsistorium pöördus kirjaga Liivimaa Ülemmaakoolivalitsuse poole, milles palutakse Võtikvere talupoegade palvet rahuldada.² Sealt saadetakse kiri tagasi Maakoolivalitsusele ja Maakoolivalitsus pöördub oma kirjaga Torma kihelkonna koolivalitsuse poole üksikasjalikemate andmete saamiseks.³ Samuti märgivad koolirevidendid, 1866. aastal, et Võtikveresse kooli asutamine on hädavajalik.⁴ Vaatamata mitmepoolsetele nõudmistele ei taha asi edeneda. 1871. aasta kevadel kirjutavad koolirevidendid oma aruandes, et Võtikvere on tingimata kooli vaja, kuna Lullikatku kooli on lastel väga kaugel käia.⁵

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.47₃, l.49.

2 TKA, kiri 12.04.1866.

3 TKA, kiri 4.06.1866.

4 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 55₂₀, l.3.

5 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 55₃₈, l.1.

Kool alustas tööd Võtikveres 1871.a.sügisel. 1872.a. kooliaruandes pastor märgib, et ammugi Võtikveresse soovitud kooli asutamise osas on samm edasi tehtud, kuna sel aastal ühes talumajas on kool tööd alustanud. eksamineeritud kihelkonnakooli lõpetaja juhatusel.¹ Koolimaja ehitati Võtikverre 1873.aastal.²

Ülevaate koolimajade olukorrast sajandi lõpul saab 1899.a. Võtikvere vallavalitsuse vastustest "koolide revisjoni" punktidele. 90-ndate aastate algul olid ühinenud Võtikvere, Torma, Kõnnu, Vaiatu, Tõikvere ja Rääbise vallad ühiseks Võtikvere vallaks ning kõik koolid, väljaarvatud Näduvere kool, mis kuulus Laius-Tähkvere vallale, allusid Võtikvere vallale.

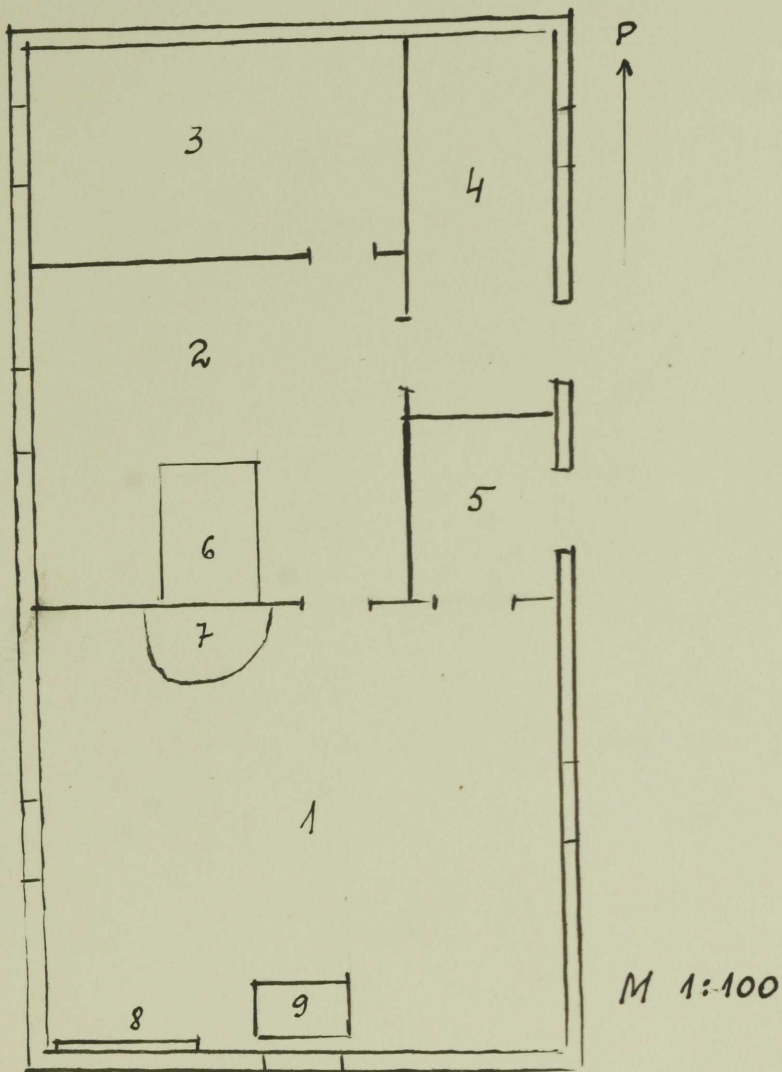
Võtikvere koolimaja on ehitatud 1873.aastal. Pinnas kooli all on kuiv ja tervislik. Koolimaja on puust. Klassi ruumala on 3405 kuupjalga ja kõrgus 7,5 jalga. Klass asub maja lõunapoolses otsas. Õhuaknad, eraldi WC olemas. Puuduvad sahvrid ja magamistuba. Kaev asub koolimaja kõrval ja vesi on selles hea. Sauna ei ole. Õpetaja korter koosneb vaid ühest toast, mis on taale ka köögiks. Kool on ehitatud kroonu maale ja maatükk suurusega 2 tessatini ei kuulu vallale. Katus, ukseid ja aknad on lagunenud. Seinad, põrandad ja laed tugevad, ahi ja pliit korras.³

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.47, l.47.

2 ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.416, l.79.

3 Sealsamas, l.79 ja 80.

Lullikatku külakooliplaan.

- 1 Klassituba
- 2-3 Õpetaja koht
- 4-5 Esik
- 6 Pliit
- 7 Ahi
- 8 Tahvel
- 9 Õpetaja laud

Plaan on koostatud endise koolimaja mõõtmisel ja Kaarel Viigi mälestuste põhjal.

Lullikatku koolimaja on ehitatud 1856.aastal. Pinnas koolimaja all on kuiv. Klassi suurus on 2652 kuupjalga ja kõrgus 7 jalga.¹ Klass asub lõunas. Õhuaknad ja eraldi WC on olemas, samuti ka saun ja kaev, milles vesi on hea. Sahver ja magamistoad puuduvad. Õpetaja korter on kahetoaline. Koolimaja on ehitatud kroonu maale, mille suurus 24,59 tessatini ja ei ole valla omanduseks. Kogu kool on lagunenud ning oleks vaja ehitada uus koolimaja ja ühendada 2 versta kaugusel asuva Tormaküla kooliga.²

Tormaküla koolimaja on ehitatud 1857.aastal. Pinnas koolimaja all on kuiv. Klassi suurus on 6484 kuupjalga ja kõrgus 8,5 jalga.³ Klass asub maja lõunapoolses osas. Õhuaknad, sahver riiulitega ja eraldi WC on olemas, samuti kaev, milles vesi on hea. Magamistoad ja saun puuduvad. Õpetaja korter on kahetoaline. Koolimaja on ehitatud Torma mõisa maale suurusega 3 vakaamad, mis ei ole kinnitatud ~~vallale~~. Kogu kool on lagunenud ja vajab uuesti ehitamist ning Lullikatku kooliga ühendamist.⁴

Lilastvere koolimaja on ehitatud 1881.aastal põllukividest. Pinnas kooli all on kuiv ja tervislik. Klassi ruumala on 6570 kuupjalga ja kõrgus 9 jalga.

1 Vördle lk. 23, kus kirikuõpetaja 1868.a. andmeil on ruumala 2970 kuupjalga.

2 ENSV RAKA, f. 3223, n.1, s.-ü.416, l.81.

3 Vördle lk. 23, kus kirikuõpetaja andmeil on ruumala 6540 kuupjalga.

4 ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.416, l.80.

Klass asub läänes. Koolimajas on õhuaknad, sahver riiulitega, üks magamistuba ja eraldi WC. Kaev asub kooli õuel ja vesi on hea. Ka saun on olemas. Õpetaja korter koosneb kahest toast ja köögist. Kool asub Torma mõisa maal, suurusega 10 taalrit ja ei ole kinnitatud vallale. Koolihoone on heas korras.¹

Vaiatu koolimaja on ehitatud 1873.aastal. Hoone on puust. Pinnas kooli all on niiske. Klassi suurus on 6532 kuupjalga ja kõrgus 8 jalga, asub põhja pool. Õhuaknad ja eraldi WC on olemas. Sahver ja magamistoad puuduvad. On saun ja kaev, milles hea vesi. Õpetaja korter on 2-toaline. Koolimaja on ehitatud talumaale Vaiatu mõisas. On 10 taalrit suur ja kuulub vallale. Koolimaja on korras.²

Kõnnu koolimaja on ehitatud kuivale ja tervislikule pinnasele 1881.aastal. Klassi kubatuur on 5271 kuupjalga ja kõrgus 9 jalga ning asub lõunas. Koolimajas on olemas õhuaknad, sahver riiulitega, magamistoad ja WC eraldi poiste ja tüdrukute jaoks. Kooli juures on saun ja hea veega kaev. Kooliõpetaja korter on kahetoaline. Kool asub Kõnnu mõisa maal suurusega 12 taalrit, mis vallale ei ole kinnitatud. Koolimaja on heas olukorras.³

Tõikvere koolimaja on ehitatud kuivale ja tervislikule pinnasele 1856.aastal. Klassi ruumala on 3258 kuupjalga ja kõrgus 8 jalga. Klass asub läänes. Õhu-

1 ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.416, l.80 ja 81.

2 Sealsamas, l.78 ja 79.

3 Sealsamas, l.79.

aknad, sahver riiulitega toiduainete jaoks ja eraldi WC poistele ja tüdrukutele olemas. Magamistube, kaevu ja sauna ei ole. Vett saadakse koolimaja lähedasest kaevust, milles vesi on hea. Õpetaja korter on kahe- toaline. Kool on ehitatud Tõikvere mõisa maale suurus- sega 1 vakamaa, mis ei kuulu vallale. Koolimaja asub Sätsuvere külas. Katus, ukсед, aknad ja seinad lagune- nud. Põrand, lagi, ahi ja pliit on rahuldavas seisukor- ras. Kuna oleks vaja uut koolimaja, siis soovitav ühen- dada kool Rääbise kooliga.¹

Rääbise koolimaja on ehitatud 1878.aastal kuivale ja tervislikule pinnasele. Klassi ruumala on 5453 kuup- jalga ja kõrgus 9 jalga ning asub lõuna pool. On olemas õhuaknad, sahver riiulitega toiduainete jaoks, eraldi magamistoad ja WC tüdrukutele ning poistele. Kaev asub kooli õuel ja on hea veega. Saun on olemas. Õpetaja kor- ter on kahetoaline. Kool asub Rääbise mõisa maal suuru- sega 16 taalrit, mis ei ole vallale kinnitatud. Kool on heas korras.²

Üheski koolis ei ole eraldi ruumi üliriiete jaoks. Samuti puuduvad kõigil koolidel aed ja koht mängimiseks ning võimlemiseks. Päevavaigust märgitakse kõigis kooli- majades küllaldaselt olevat. Koolimajade juures asusid ka kõrvalehitused. Vallanõukogu protokollis 26.mail 1893.aastal on märgitud järgmised kõrvalehitused: Võtik-

1 ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.416, 1.77 ja 78.

2 Sealsamas, 1. 77.

veres tall, Lullikatkul tall ja rehi, Tormakülas laut ja rehi, Lilastveres rehi ja laut, Vaiatus tall ja rehi, Kõnnus rehi, ait ja laut, Tõikveres laut ja Rääbisel ait ning rehi.¹

Näduvere kooli kohta puuduvad andmed, kuna see tol ajal kuulus Laius-Tähkvere valda.

Koolimajade ehitamine ja nende remontimine nõudis üldiselt mitmekordset meeldetuletamist. Ja kui remonti teostati, siis võimalikult minimaalses ulatuses, nii et peagi vajas maja seda uuesti. Seepärast on peaaegu kõigil koolikonventidel üheks küsimuseks koolimajade ehitamine ja remontimine. Sajandi lõpul, kui koolikonventi harva peeti, arutati neid küsimusi vallanõukogu ja täiskogu koosolekuil. Külud, mis olid seotud koolidega, tulid kanda valla peremeestel. Seepärast nõukogu, kuhu kuulusid ainult peremehed, püüdis neid summasid võimalikult vähendada. Üheks meetodiks oli püüde koole ühendada.

Võtikvere valla nõukogu koosolekul 3.03.1893.aastal otsustati vallavanem Bergi ettepanekul taotleda koolide inspektori kaudu Tõikvere ja Rääbise koolide ühendamist.² Kui sajandi algul peeti visa võitlust Tõikvere kooli asutamise pärast, siis nüüd algab võitlus nende ühendamise eest. See nõukogu palve jäi inspektori poolt rahuldamata.

¹ ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.45, l.12-14.

² Sealsamas, l.6.

Uuesti esinetakse koolide ühendamise nõudega 1897. aastal. Tõikvere ja Rääbise koolide ühendamist motiveeritakse sellega, et koolid on lähestikku ja lapsi mõlemis koolis vähe. Pealegi on Tõikvere kool väga lagunenud, Rääbise kool aga heas korras ja ruumikas.¹

Tartu jaoskonna rahvakoolide inspektor nõudis lagunenud Lullikatku ja Tormaküla koolimajade asemele uute ehitamist. Valla nõukogu esineb kohe palvega, et need koolid ühendataks. Ka seekord ei saadud jaatavat vastust ja valla nõukogus võetakse küsimus uuesti arutusele. 9.septembril 1898.a. koosolekul otsustati paluda koolivalitsust aidata Torma ja Lullikatku koolide asemele asutada kaheklassiline ministeeriumi-kool. Selleks ehitada uus maja vastavalt inspektori plaanidele. Vald võtab oma arvele nimetatud maja ülalpidamise, remondi, kindlustuse, valgustuse ja kütte; annab koolile õue ja aia jaoks 1 tessatini maad ning kahele õpetajale pääle korteri koolimajas, kütte, valgustuse ja aastas 250 rubla raha. Kuna neist summadest ei piisa, siis paluda riigi summadest lisaks 660 rubla iga aasta. Peale selle paluda ühekordset toetust 1500 rubla ehituskuludeks, 300 rubla õppevahendite ja raamatukogu jaoks ning esialgseks õppetöö korraldamiseks 200 rubla.²

Rahvakoolide direktor vastas, et külakoolide

1 ENSV RAKA, f.3223, n.1, s.-ü.45, l.124.

2 Sealsamas, l. 164-165.

kaotamine ei ole soovitatav ning riiklikku abi võib asutatava ministeeriumikooli jaoks saada vaid 200-300 rubla. Seepärast otsustas valla nõukogu ministeeriumikoolist loobuda.¹

Ministeeriumikooli asutamine toimus lõpuks 1902. aastal. Rahvakoolide inspektor oma kirjaga 22.07.1902. aastast lubab Lullikatku ja Torma vallakoolid ühendada 2-klassiliseks ministeeriumikooliks.² Inspektori otsus kinnitatakse Liivimaa Ülemmaakoolivalitsuse kirjaga 16.aug.1902.aastal.³ Uut koolimaja aga ei saada veel nii pea. Kool töötas endises lagununud Tormaküla koolimajas. Alles 1908.a. valmis uus telliskivist ministeeriumikooli hoone Lullikatkul. (Selles töötab praegu C.R. Jakobsoni nim. Torma 8-a. Kool). 20. saj. algul ühendati ka Rääbise ja Tõikvere koolid ning kaotati ka Rääbise ja Tõikvere koolid ning kaotati Vaiatu kool.

Millised olid kulutused, mis vallal tuli teha oma koolide ülalpidamiseks? Vaatame Võtikvere valla eelarvet 1894./95. aastaks koolide osas.⁴

1. Võtikvere kooliõpetaja palk 1895.a.	Rbl. 75.-
2. Tormaküla kooliõpetaja palk 1895.a.	" 150.-
3. Tõikvere kooliõpetaja palk 1894/95.a.	" 100.-
4. Koolimajade küte 1894/95.a.	" 270.-
5. Koolimajade valgustus 1894./95.a.	" 28.20
6. Tulekassa raha 1895.a.	" 52.55

1 "Postimees" 25.02.1899, nr.46.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.126 b, l.209.

3 Sealsamas, l.210.

4 ENSV RAKA, f. 3223, n.1, s.-ü.45, l.51.

7. Koolimajade ja nende kõrvalhoonete ehitused ja parandused 1893. ja 1894. a.	rbl. 408.40
8. Korstnate puhastus 1895. a.	" 5.50
9. Kassa puudujääk endistest aastatest (surnute jt. tasumata jätmise tõttu)	" 53.10
10. Seinakaardid ja raamatud	" 26.91
11. 1894. ja 1895. a. ostetavate kaartide ja raamatute jaoks	" 30.-
12. Seinatahvel Tõikvere koolile	" 5.-
13. Lilastvere kooli maamaks 1895. a.	" 4.-
14. Üks kuulutus	" 4.35
15. Lilastvere koolimaa 1892., 1893., 1894. ja 1895. a. tessatini raha	" 10.96
16. Lullikatku koolimaa tessatini raha 1887.-1895. a.	" 32.94
17. Kõnnu koolimaa tessatini raha 1888-1895. a.	" 23.59
18. Sellesama krundi taalrerahad 1888-1894. a.	" 8.96
19. Kõnnu koolimaa ostu %-id 1895. a.	" 86.22
20. Rääbise koolimaa ostu %-id 1895. a.	" 120.10
21. Vaiatu koolimaa rent 1894-95. a.	" 60.-
22. Lullikatku koolimaa rent 1892.-95. a.	" 150.08
23. Lilastvere kooli protsendid ja adraraha 1895. a.	" 22.84
<hr/> Kokku	Rbl. 1.728.70

Järgnevatel aastatel on see summa väiksem, sest siin on mitmed kulutused ette nähtud vanade võlgade tasumiseks.

1897. aastal on vallakoolide kulutused vaid 1205 rbl. 14 kop.¹

Samal ajal kulutab Torma kihelkond kirikule ja tema teenritele iga aasta 4731 rubla 76 kop.² Seega kulutused kirikule on 4 korda suuremad kui kaheksale vallakoolile.

Veel väiksemad olid kulutused XIX sajandi algul koolide majanduseks. 1825. aasta koolikonvendil määrati kindlaks küünalde hulk koolidele järgmiselt: Tormaküla - 2 leisikat, teistele koolidele 1,5 leisikat.³ Neid minimaalseidki nõudeid alati ei täidetud. Nii nõuab Ülemkirikueestseisja oma kirjas 14. dets. 1838. aastal kihelkonna koolivalitsuselt, et Vaiatu kooli varustataks nõutava hulga kütte ja küünaldega.⁴ Sellele nõudele ei reageeri kohalik mõis ja kogukond. Alles mitmekordsete nõudmite tagajärjel võis 1841. aastal Vaiatu kooliõpetaja konvendile teatada, et kool on kütte ja küünlad korralikult kätte saanud.⁵

Õppevahendite kohta on andmeid väga vähe. 1843. aastal kirjutas pastor Assmuth, et igas vallakoolis on inventarina 1 Piibel, 2 Masingu piiblilugu, 2 Uut Testamenti, 2 Lauluraamatut ja 2 Katekismust.⁶

1 ENSV RAKA, f. 3223, n. 1, s. -ü. 45, l. 138-140.

2 " Рижский Вестник " 26.04.1904.

3 ENSV RAKA, f. 1197, n. 1, s. -ü. 295₃, l. 53.

4 ТКА.

5 ENSV RAKA, f. 1197, n. 1, s. -ü. 302₃, l. 167.

6 ENSV RAKA, f. 1167, n. 1, s. -ü. 35₃, l. 65.

Järgmise , s.o. 1844.aasta kohta annab Assmuth järgmised andmed:¹ Koolide inventaris on raamatutest piibel, jutluseraamat, lauluraamatud, Uus Testament, katekismus, ABD raamatud, viisiraamat ja Väike kirjutaja.

Kool	Raamatute arv kooli inventaris	Raamatuid õpilastel	Õpilaste arv (10 a. kuni leeringini)
Tormaküla	20	700	180
Lilastvere	15	110	47
Tõikvere	12	270	91
Rääbise	15	255	66
Vaiatu	14	210	113
Näduvere	15	250	94
Lullikatku	15	340	90
Kõnnu	17	345	80
Kokku	123	2480	761

Nende andmete põhjal tuleb iga õpilase kohta 3 raamatut. Kuigi pastor märgib, et kõik õpilased on täielikult varustatud vajalike õpikutega², ei vasta see tegelikku- sele, sest lapsed kasutasid õppimiseks 6 raamatut (Uus Testament, piiblilood, lauluraamat, katekismus, ABD raamat ja Väike kirjutaja).

1849.aastal on ostetud "Ma-ilm" nr. 1 ja 2 20 eksemplari³, seega igale vallakoolile 1 eksemplar.

1 ENSV RAKA, f, kll67, n.1, s.-ü. 36₁, l.63.

2 Sealsamas, l.63.

3 Sealsamas, s.-ü. 36₅, l.78.

1874.aastal on õppevahendeist koolides Euroopa kaardid (Lilastveres atlas). Rääbise koolis on harmoonium.¹ Vastavalt 1874.a. jaanuaris kinnitatud õppeplaanidele, pidid vallakoolides olema järgmised õppevahendid: üks raamat kõigist kasutatavatest raamatutest, gloobus; Euroopa, Läänemere kubermangude ja Palestiina seinakaardid, üks muusikariist, joonlaud, arvelaud ja piibli ning lauluraamatud.² Torma koolides ei jõutagi nii kaugele, et see nõue saaks täidetud. 1876.aastal kooliaruandes on näidatud, et igas koolis on 3 seinakaarti ja poolkerad (Planiglob).³ 1880.aastal osteti 21 gloobust à 6 rbl.⁴ Nüüd sai iga vallakool gloobuse. 1882.a. kooliaruandes märgitakse Kõnnu kooli inventaris harmooniumi (Positiv).⁵

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.135_{4a}, l.1-2.

2 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Viljandi 1877 (ENSV RAKA f.1265, n.A.1, s.-ü.257) lk.2.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.135_{6b}, l.1-2.

4 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 51₁, lk.15.

5 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 52₁, l.12.

b) Kooliõpetajad ja nende palgad.

Esimesed kooliõpetajad olid ilma mingisuguse hariduseta talupojad, kes oskasid lugeda ja mõni üksik ka kirjutada ja rehkendada. Suuremaid nõudmisi neile ei esitatudki. Hiljem on Tormas kooliõpetajateks peamiselt kohaliku kihelkonnakooli lõpetajad, kes on eksamineeritud kirikuõpetaja poolt.

Üldiselt on Torma pastori poolt kooliõpetajate kohta antud hinnangud head. Kuna need leiduvad peamiselt tabelaruannetes, siis on nad väga lakoonilised. 1820.aastal hindas pastor Assmuth kooliõpetajaid järgmiselt: Andrese Ado - kiiduväärt, Vomba Peeter - hea, Reino Joosep - suurepärane, Mihkel Elias - kohusetruu, Jagobi Jüri - hea, Jakob Sommer - laitusetu.¹ Huvitav on märkida, et need hinnangud on vahest väga kõikuvad. Lullikatku kooliõpetaja J.Lampi on hinnatud 1824.aastal - väga kiiduväärt², 1829.a. - väga korratu³, 1834.a. - hea⁴. 1836.aastal on kõigi õpetajate kohta öeldud, et nad on head.⁵

Veidi täpsemad andmed on 1822.aasta kohta. Tormaküla kooliõpetaja Jakob Sommer on 34 aastat vana. Luge- mist, kirjutamist ja laulu õpetab hästi, rehkendamist

-
- 1 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü. 292₃, 1.44.
2 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.295₁, 1.44.
3 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.297₂, 1.48.
4 ENSV RAKA, f.1197, n. 1, s.-ü.299₁, 1.38.
5 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.300₁, 1.39.

vähe. Kõrvaltöök on raamatukõitmine. Tõikvere kooliõpetajaks on Jaan Mänd, 30 a. vana. Kirjutamist õpetab vähe, muid aineid hästi. Rääbise kooliõpetaja Andrese Ado on 36.a.vana. Lugemist ja laulmist õpetab hästi, kirjutamist ja rehkendamist mitte sugugi. Vaiatu kooliõpetaja Jaani Peeter on 62 a. vana. Rehkendamist ja kirjutamist ei õpeta sugugi, teisi aineid hästi. Näduvere kooliõpetaja Jagopi Jüri on 28 a. vana. Atestatsioon nagu eelmiselgi. Kõrvalametiks treialali töö. Lullikatku õpetaja Joosep Rennart on 37 a. vana. Lugemist, kirjutamist ja laulmist õpetab hästi, rehkendamist vähe. Kõnnu kooliõpetaja Elias Rosien 47 a. vana. Kõiki aineid õpetab hästi. ¹

Sajandi keskpaiku hakatakse kooliõpetajatele esitata suuremaid ja kindlmaid nõudmisi. Vallakooliõpetajad pidid eksamid tegema kohaliku koolivalitsuse ees. Tartu-Võru Maakoolivalitsus oma ringkirjaga 5.02.1854. aastast määras kindlaks eksamineerimise korra. Eksamineeritaval tuli vastata lugemises nii Tartu kui ka Tallinna dialektis. Ta pidi oskama õiget veerimist ja lugemist õpetada ning sõnade tähendust küsitleda. Kirjutamises pidi eksamineeritav tundma ortograafiat ja kirjutama kerge kirjandi ilma jämedate lausevigadeta. Võimalust mööda tuli nõuda head käekirja. Matemaatikas pidi oskama nelja tehet ja ülesannete lahendamist võrde

¹ Hiie mets, lk. 365-366.

abil. Usuõpetuses pidi eksamineeritav tundma piiblilugusid ja olema võimeline ilma raamatu abita jutustama, pidi teadma katekismuse peatükke ja oskama neid tõlgendada. Oli vaja tunda kirikulaule ja koraale hästi esitada, ning oskust nootide järgi laulmist õpetada.¹

1857.aastal tuletatakse uuesti kihelkonnakoolivalitsusele meelde, et kõlbmatud kooliõpetajad tuleb ametist vabastada või kui see võimatu, temale määrata tubli eksamineeritud abiline.² Viimast moodust kasutati sageli. Harilikult olid kooliõpetajatel abilisteks nende kihelkonnakooli lõpetanud pojad, sest väikese palga juures oleks väga raske olnud pidada võõrast abilist. 1860.aastal märgitakse konvendi aruandes, et nõrkade ja vanade kooliõpetajate juurde on pandud noored kihelkonnakoolis õppinud abilised.³ Siiski leidsid koolirevidendid 1861.aastal, et enamik kooliõpetajaid on oma ametiks ettevalmistamata, vanad ja nõrgad ning töötavad ilma abilisteta.⁴ 60-ndail aastail asenduvad mitmed vanad kooliõpetajad noorte eksamineeritud õpetajatega. Need on võrdlemisi heade teadmistega, sest nad õppisid kihelkonnakoolis neil aastatel, kui seal oli õpetajaks C.R.Jakobson, kes andis võimalikult laiemaid teadmisi. 1865.aastal eksamineeris Landesem tervet rida kihelkonnakooli lõpetajaid, kes soovisid saada

1 TKA.

2 TKA, Tartu-Võru Maak.v.ringkiri 15.02.1857.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.41₇, l.58.

4 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.ü- 55₁, l.31.

kooliõpetajateks. Olgu siin toodud näitena andmed pärastise Lullikatku kooliõpetaja Hindrik Summeri eksamineerimise kohta:

Lugemine nii Tallinna kui ka Tartu murdes - hea.

Veerimine - hea.

Kirjutamine: ilukiri - väga hea, õigekiri - hea.

Rehkendamine - murdudega - hea.

Laulmine kuulumise ja nootide järgi - hea.

Piiblilugu - hea.

Katekismus - hea.

Usulised teadmised on kujunenud piisavalt.

Teised teadmised: geograafia, ajalugu, looduslugu, oskab viiulit mängida.

Päritolu: L.-Tähkvere talupoeg, eestlane, sündinud L.-Tähkveres 1843.a. Õppinud Torma kihelkonnakoolis, seni teeninud sulasena, vallaline. ¹

Paremini töötanud õpetajaid tõsteti esile neile kiituse avaldamisega või premeerimisega. 1866.aastal otsustas koolikonvent revidendi ettepanekul premeerida Rääbise kooliõpetajat Vridrik Pärna ja Näduvere kooliõpetajat Hindrik Summerit 10 hõberublagaga. ²

Revidentide poolt kontrolliti õpetajate teadmisi ja hinnati järgmiselt: ³

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 130, l.21.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 55₂₀, l.2.

3 Sealsamas, l. 7-8 .

Kool	Õpetaja	Luge- mine	Vee- ri- mine	Kate- kis- mus	Laul- mine	Piib- li- lugu	Kirju- tami- ne	Reh- ken- da- mine
Tormaküla	K.Sommer	hea	hea	keskp.	hea	hea	hea	hea
Lilastvere	V.Kruus	hea	hea	keskp.	hea	rah.	hea	hea
Tõikvere	H.Aunapuu	hea	hea	keskp.	hea	rah.	hea	rah.
Rääbise	V.Pärn	k.hea	hea	rah.	hea	hea	hea	hea
Vaiatu	J.Neimann	k.hea	hea	rah.	hea	hea	hea	küllal- daselt
Kõnnu	J.Rosini	k.hea	hea	rah.	hea	hea	hea	rah.
Näduvere	H.Summer	hea	hea	hea	hea	hea	hea	hea
Lullikatku	H.Summer	hea	hea	hea	hea	rah.	rah.	rah.

Eriti hea hinnangu annab õpetajate tööle pastor Landesén 1873.aastal. Ta kirjutab, et kooliõpetaja amet on üheks väga raskeks elukutseks ja sellepärast tuleb neile tänu avaldada, kui nad on jäänud oma kohtadele ning saavutanud küllaltki häid tulemusi. On vaid soovida, et see töö edasi läheks rahva hüvanguks. ¹

Koolirevidendi aruandes märgitakse samal aastal, et Tormas on 23 eksamineeritud vallakooli õpetajat. ² Seega on nüüd kõik õpetajad eksamid sooritanud.

Üldiselt olid kooliõpetajad rahva poolt armastatud ja neisse suhtuti lugupidamisega. Kuid on tekkinud ka mõningaid vastuolusid ja oma isiklikku vihavaenu on püütud lahendada laimamiste, kaebuste ja kiusamiste teel. Rääbise kooliõpetajal Abram Vinkmannil põletati

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.47 ³, 1.49.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.58, 1.2.

kiusajate poolt 3 heinakuuja maha¹ ja taheti teda kohalt lahti saada, mis aga ei õnnestunud. Kõnnu kooliõpetaja Joosep Kõrvi kohta kirjutatakse, et ta on koolis väga tublisti töötanud, võtnud kasutusele Jakobsoni lugemiku, tema algatusel muretseti koolile orel (harmoonium) ja asutati raamatukogu. Nüüd aetakse ta kohta laimujutte ja tahetakse ametist lahti lasta.²

Pärast 1887.a. määrusi, millega vene keel muudeti õppekeeleks sattusid seda mitte oskavad õpetajad vallandamise ohtu. 1889.aasta aprillis antakse inspektorile õigus vallandada neid õpetajaid, kes ei täienda end vene keeles. "... kuna vene keele oskuseta ei saa täita õppeülesandeid koolis, siis piisab täielikult vene keele mitte oskamisest, et õpetajat vallandada."³

90-ndail aastail muutubki selline vallandamine väga laialdaseks. Seda olukorda kasutavad ära pastorid ja vallavalitsused, et neile ebameeldivatest õpetajatest vabaneda. Näitena võiks vaadelda Lullikatku kooliõpetaja Hindrik Summeri vabastamist.

1897.aasta kevadel on pastor Luiga käinud kooli revideerimas ja löönud seal ühele poisile pähe. Selle isa kaebas pastori kohtusse ja Luigale mõisteti Tartu-Võru 5.jaoskonna rahukohtuniku poolt 4 päeva aresti.

1 "Virulane" 9.10.1884 n.r 41 ja "Perno Postimees" 30.11.1884 nr.44.

2 "Virmaline" 30.07.1898 nr.29.

3 ENSV RAKA, f.2083, n.1, s.-ü. 65, l.3.

Kuna peamiseks tunnistajaks oli kohtus kooliõpetaja Summer, pöördus pastori viha tema vastu ja Luiga kirjutas rapordi Vötikvere vallavalitsusele, et Summerit ametist lahti lastaks. Viimane pöördus nüüd abipalvega Tartumaa Maakoolide Komitee poole. ¹

Summeri toetuseks astuvad välja Lullikatku kooli lastevanemad, kes saadavad 24 allkirjaga palvekirja, milles märgitakse, et laimu Hindrik Summeri vastu alustas Jakob Vinkel, kes kirjutas inspektorile laimukirju Summeri kohta. Kuna see tulemusi ei andnud, siis hakkas ta oma nõusse meelitama pastor Luigat. Pärast vahejuhtumit koolis ja kohtus saigi ta omale tugeva liitlase. ²

Vinkel, kes oli kiriku vöormünder ja vallanõukogu liige, koos pastoriga saavutaski oma tahtmise. 27.03. 1898.a. kandis inspektor Tartu-Võru Maakoolide Komiteele ette, et Lullikatku vallakooli õpetaja Hindrik Summer on vallandatud õpetaja kohustest alates 23.aprillist 1898.a., kuna Summer ei oska vene keelt ja on õppekasvatustöös koolis kasutu. Seda enam, et kohaliku pastori poolt on tal keelatud õpetada usuõpetust. ³

Hiljem käis vald veel mitu aastat Summeriga kohut saamata jäänud palga pärast. Palga küsimus on olnud kogu aeg üheks raskeks probleemiks. Kooliõpetajate palk oli väga erineva suurusega ja sageli ei saanud nad hädavaljalikku tasu. 1838.a. märgib koolirevident Bruining,

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü.126_b, l.168.

2 Sealsamas, lk. 171.

3 Sealsamas, l. 187.

et Vaiatu kooliõpetaja palgaks on vaid 6 vakka rukist, 5 otra ja 10 saadu heinu.¹

19.detsembril 1840.a. kirikukonvendil määrati õpetajate palgad järgmiselt: Tormakülas - 16 vakamaad põllumaad, 30-40 saadu jagu heinamaad mõisalt ning 6 vakka rukkeid, 5 vakka otri ja 4 leisikat soola vallalt. Lillastveres 14 vakamaad põllumaad ja 30 saadu jagu heinamaad vallalt ning 20 saadu jagu mõisalt. Tõikveres 9 vakamaad põldu vallalt ja 12 saadu heinamaad mõisalt. Lisaks on veel lubatud ühe päevamaa väärtuses lisatasu. Kõnnus 15 vakamaad põllumaad ja 30 saadu heinamaad mõisast, 4 vakka rukist ja 4 otra vallalt. Rääbisel 6 vakamaad põldu ja 35 saadu heinamaad vallalt. Saab veel 2 vakamaad põldu lisaks. Vaiatus on ühepäeva maa vallalt ja 15 saadu heinamaad mõisalt. Näduveres 6,5 vakamaad põldu, 25 saadu heinamaad, 1.5 vakka rukist ja 1,5 otra vallalt. Lullikatkul 9 vakamaad põldu ja 15 saadu metsaheinamaad vallalt.²

1848.aastal olid palgad peaaegu samasugused. 1873. aastal märkis kirikuõpetaja, et kooliõpetajate palgad on suhteliselt halvad ja ebavõrdsed.³ 1874.aastal Maakoolide seadusega määrati kindlaks vallakooliõpetajate palkade alammäär. Vallas, kus on alla 200 meeshinge, pidi kooliõpetaja peale prii korteri ja kütte saama maad 7 taalri väärtuses või 100 rubla raha. Valdades üle 200 meeshinge 10 taalrit maad või 150 rubla raha.

1 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.294₃, 1.12.

2 ENSV RAKA, f.1197, n. 1, s.-ü.302₃, 1.171.

3 ENSV RAKA, f.1167, n. 1, s.-ü. 47₃ 1.49.

Pearahast on õpetajad vabastatud. ¹

1874.aastal olid õpetajate palgad: Tormakülas ,
Lilastveres, Tõikveres, Rääbisel ja Kõnnus 7 vakamaad
maad, Vaiatus 10 vakamaad, Näduveres, 33,41 tessatini,
Lullikatkul 30,31 tessatini, Võtikveres 1 tessatin ja
50 rbl. raha. ²

80-ndail aastail, kui palgaküsimus oli täiesti val-
la lahendada, oli kooliõpetajatel alati suur vaidlus
valla nõukoguga palga suuruse pärast. "Postimees" kir-
jutab, et Tormas on inspektor 3 õpetajat lahti lasknud.
Uute valimistega aga ollakse väga hädas, sest kokku-
hoidlikud nõumehed ei taha mitte karvaväärt üle kõige
alama palga lubada, vaid mõnele kooliõpetajale, kellel
maad veidi rohkem, kohe rendi peale panevad, nagu Kõn-
nu kooliõpetajaga on tehtud. ³

Võrdluseks kooliõpetaja kehva palgaga võrdleme
pastori palka. Pastoraadil oli maad 340 tessatini ja
veski, kasutas kalapüügi ja metsaraiumise õigust. Talu-
pojad pidid tegema 273 hobusepäeva, 503 peksupäeva ja
584 popsipäeva. Naturaalkohustustest pidi kihelkond
iga aasta andma pastorile 62 setverti rukist ja otra,
10 setverti kaeru, 566 kana, 14 puuda lina, 1372 puu-
da heinu, 285 koormat puid, 285 punti peerge, 11200
rääbist ja ankur piiritust Avinurme mõisalt. ⁴³

1 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide SääduS, Viljandi, 1875
(ENSV RAKA f.1265, n. Al, s.-ü.257), lk.7.

2 ENSV RAKA, f 1167, n.1, s.-ü.48₁, 1.49-50.

3 "Postimees" 20.05.1898, nr.109.

4 " Рижский Вестник " 26.04.1904.

XIX sajandil töötasid Tormas järgmised kooliõpetajad:

Lullikatku kool.

- 1837 Joosep Lamp
1837 - 1865 Mihkel Viik
1865 - 1898 Hindrik Summer
1898 - 1899 Johann Adamson
1899 - Hindrik Veltbach.

(Aruannete järgi on küll märgitud Lullikatkul 1819.a. Reino Josep, 1822.a. Josep Rennert, 1823.a. Joosep Lamp, 1825.a. Josep Reinlamp, 1829.a. Josep Lampe. Arvatavasti on siin perekonnanimede panekul nimetatud kord nii, kord teisiti ja tegemist on sama isikuga.)

Näduvere kool.

- 1819 Mardi Jakob,
1819 - 1833 Jüri Kruus
1833 - 1839 Kustav Pärn
1839 - 1865 Mart Summer
1865 - Hindrik Summer

Vaiatu kool.

- 1822 Vomba Peeter
1822 - 1824 Vomba Peetri lesk Liisa
1825 - 1842 Joosep Vremmert
1842 - 1865 Johann Berthul
1865 - Joosep Neimann

Rääbise (Ojataga) kool.

- 1846	Ado Abel
1846 - 1853	Jakob Abel
1854 - 1870	Vridrik Pärn
1870 - 1873	Jaan Abel
1873 - 1894	Abram Vinkmann
1894 -	Samuel Luht.

Tõikvere kool.

1821 - 1858	Jaan Mänd
1858 - 1890	Hans Aunapuu
1890 - 1892	Jaan Hansen
1892 - 1894	Otto Reinik
1894 -	Joosep Moisa.

Lilastvere kool.

1828 - 1850	Mart Rosien
1850 - 1854	Vridrik Vinkmann,
1855 - 1867	Vridrik Kruus
1867 -	Juhan Kask.

Tormaküla kool.

1816 - 1865	Jakob Sommer
1865 - 1868	Kristjan Sommer
1869 - 1899	Karl Maasik
1899 -	August Maasik

Kõnnu kool.

- 1832	Elias Rosien,
1832 - 1833	Kustav Rosien
1833 - 1836	Elias Rosien
1837 - 1876	Juhan Rosini
1876 - 1881	Kustav Karro
1881 - 1889	Joosep Kõrv
1889 -	Gustav Madi

Võtikvere kool.

1871 - 1874	Mihkel Sepp
1874 - 1894	Mart Summer
1894 - 1899	Arnold Grünfeldt
1899 -	August Aunapuu.

c) Kooliskäimine, õpetus.

19. sajandi 20-ndatel aastatel pidid vastavalt talurahva seadusele kooli minema kõik 10-aastased lapsed, kui neile kodus ei suudetud vastavat õpetust anda.

Selle paragrahvi varjus jäi väga palju lapsi koolist eemale. Alljärgnev tabel näitab kooliealiste arvu ja nende osavõttu koolis: ¹

Õppeaasta	Kooliealiste arv	Käib korralikult koolis	Puudub põhjuse- ta	Puudub põhjuse- ga
1819.-20.	223	176	47	-
1824.-25.	219	135	-	84
1828.-29.	584	440	-	144
1831.-32.	609	287	8	314
1834.-35.	682	289	10	383

Näib, et algul ei võetud kooliealiste hulka arvesse kõiki lapsi ja sellepärast on nende arv väike. 20-ndate aastate lõpus on arvestus muutunud üldiseks ja seetõttu on järsult tõusnud õpilaste arv. Seevastu aga hiljem märgitakse õpilased peaaegu kõik põhjusega puudujateks. Kas tõesti käis 20-ndate aastate lõpus nii palju õpilasi koolis nagu aruandes näidatud, tundub

¹ ENSV RAKA f. 1197, n.1, s.-ü. 292₃, l.41 ja 42; s.-ü. 295₃, l. 49-50; s.-ü. 297_{2,3}, l.46-47; s.-ü.298₁, l.34-35 ja s.-ü.299₃, l.47-48.

küsitavana, sest see arv langeb kiiresti. 30-ndail aastail on koolist eemalejääjate arv suurem kooliskäijatest.

Üheks koolist eemalejäämise põhjuseks on vaesus,¹ nagu märgib pastor. Vallad ei täida oma kohustust vaeste õpilaste abistamisel. Põhjusteta puudumiste eest määrati trahvid. Kas need alati sisse nõuti, ei ole teada. Vahetevahel märgib küll pastor koolikonventidel, et trahvirahad on sisse nõutud. Mõnikord aga trahvi ei määratagi. Eriti sellistel aastatel, kui viljasaak väga vilets oli.

Alates 1835.aastast jaotatakse lapsed juba ametlikult koduõppijateks ja kooliealisteks. Sellega väheneb ja peaaegu kaob täiesti põhjusega puudujate arv.²

Õppeaasta	Koduõppijad	Kooliealised	Käib koolis	Puudub põhjusega	Puudub põhjusega
1835.-36.	153	517	278	90	149
1836.-37.	165	530	482	48	-
1837.-38.	184	554	518	36	-
1838.-39.	145	583	494	44	44
1839.-40.	193	528	488	40	-

Koduõppijate hulka arvatakse siiski õpilased alles 10-ndast eluaastast, sest 1842.a. aruandes märgitakse, et õpilaste arv 10 aastast kuni leerini on 735³, mis

1 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.295₁, l.4.

2 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.300₁, l.40-41; s.-ü. 300₃, l.45-46; s.-ü. 301₁, l.41-42; s.-ü. 301₃, l. 38 - 39 ja s.-ü. 302₁, l. 72 - 73.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.35₁, l. 62-63

vastab tabelis toodud koduõppijate ja kooliealiste summale. Öeldakse ka, et tänu kooliõpetajate, koolivanemate ja vööründrite hoolsusele on lapsed vaatamata väga-vaesele aastale hoolikalt koolis käinud.¹

1846.a. Ülemmaakoolivalitsuse nõude kohaselt peab koduõpetus algama 7-aastaselt ja seda tuleb kontrollida.²

Koolikohustuse täitmise paranemise osas tõstab pastor esile kihelkonna koolivanema Kristjan Pärna (kirjanik Jakob Pärna isa) hoolikat tööd.³

1857.aastast alates hakati koolikohuslasteks lugema lapsi alles 12 aasta vanusest alates. Seejuures nõutakse rangemat kontrolli koduõppijate üle. Kus vanemad ei ole ise suutelised lapsi õpetama, tuleb nad saata kooli ka noorematena.⁴

Seoses sellega langes tunduvalt koolikäijate arv ja tõusis koduõppijate arv. Kui 1854./55.õppeaastal oli kooliõpilaste arv 480 ja koduõppijate arv 155,⁵ siis 1857./58.kooliaastal olid need arvud 306 ja 296.⁶

Koolisüsteem kujunes nüüd välja järgmiselt: kuni 12.aastani õppisid lapsed kodus, 12-13-aastased lapsed käisid koolis 5 päeva, 14-aastased 3 päeva ja vanemad kuni leerini 1 päev nädalas.⁷ Paari aasta pärast vähen-

¹ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.35₁, l.58.

² TKA, ÜMm.kiri 14.10.1846.

³ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.39₅, l.45.

⁴ TKA, TVM~~kv~~ 2.09.1857.

⁵ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.40₃, l.74.

⁶ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.41₃, l.79-80.

⁷ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.41₅, l.41-42.

dati koolipäevade arvu. 12-13-aastased lapsed pidid koolis käima 4 päeva, 14-aastased 2 päeva ja ülejäänud 1 päev nädalas .¹

Peagi selgus, et nii hiline koolikohustus, mis algas alles 12-nda eluaastaga, ei õigusta ja seepärast otsustati lapsi hakata kooli nõudma uuesti 10-aastaselt. Kooliaruandes 1867.aastal kirjutab pastor: "Kooli hakati nõudma lapsi 10-aastaselt, lahti öeldes varasemast praktikast. Kuigi selle tõttu mõnedes koolides üleliia palju lapsi oli ja õpetajale suur töökoormus langes, arvan ma, et see tulevikus paremaid tulemusi annab".² 1866./67.kooliaastal oligi õpilaste arv tõusnud 480-le.³

Õppetöö koolides algas mardipäeval ja lõppes aprillil.⁴ 1871.aastal koolikonvendil otsustatakse neid õpilasi, kes vanuse järgi peaksid 1-2 päeva nädalas koolis käima, kuid vajalikke teadmisi ei ole omandanud, kohustada õppimist jätkama koos põhiõpilastega.⁵ 10-13-aastased lapsed käivad koolis nädala neli esimest päeva, 14-aastased neljapäeval ja reedel, vanemad reedel.⁶ Seega põhiõpilased käisid koolis neli aastat. 1874.aastal määratakse õppeajaks vähemalt 3 aastat ja kooli ai-

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.42₃, l.56.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.44₃, l.47.

3 Sealsamas, l. 49.

4 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.55₂₀, l.3.

5 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.46₃, l.37.

6 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.48₁, l.48.

guseks 1.oktoober (kõige hiljem 15.okt.) ning kooliaja lõpuks 15.aprill. ¹ Neist kooliaegadest ei peetud kinni. 1879./80.kooliaastal töötas Kõnnu kool 19 nädalat, Tormaküla ja Lilastvere 21 nädalat, Võtikvere ja Vaia-
tu 22 nädalat, Lullikatku, Näduvere ja Tõikvere 23 nädalat ning Rääbise kool 24 nädalat. ² Seega oli kooliaja kõikumine võrdlemisi suur. Ka puudujate arv oli sügisesti suur. "Postimehes" kirjutatakse: "7 koolinädalat on mööda, aga kõik lapsed ei ole mõnes koolis nägu näidanud. Kooli-seadus ütleb küll kõige hiljem 15.oktoobril koolide alustuse, aga meil mõeldakse: kõige varem. Ütles ju vöörmündri herra ise 4.koolinädalil ühele koolmeistrile, kellelt ta kuulus, et veel pooled lapsed koolis ei käi - "Nad käivad karjas.""³ Niisiis, kohalik koolivalitsus ise soosis puudujaid. Kuigi kooliaruannetes märgitakse sageli, et kooliskäimine on muutunud paremaks ja põhjuseeta puudujaid on väga vähe - ei käinud siiski kõik lapsed korralikult koolis. Korratu kooliskäimise põhjuseks on vaesus, haigused ja kodune töö. Eriti hädas olid kordajad õpilased, kes kuni leerini pidid iga nädal ühe päeva koolis käima ja ka kõige kiiremal tööajal. Seepärast kurdetaksegi, et kordajad õpilased väga vähe koolis käivad. Sajandi

1 Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Viljandi 1877, lk.2.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1,s.-ü.51₁, l.13.

3 "Postimees" 6.12.1886, nr.50.

lõpus peletas õpilasi koolist eemale seal läbiviidud venestamispoliitika. Näiteks 1899/1900.õppeaastal on Rääbise koolis iga laps puudunud keskmiselt 19 päeva, Vaiatus 30 päeva, Tõikveres 33 päeva jne.¹ Siiski võib öelda, et laste arv, kes kooliõpetust said, suurenes pidevalt kogu sajandi jooksul .

Esialgseiks õppeaineiks vallakoolides olid lugemine, katekismuse päheõppimine, nootide järgi laulmine, numbrid (Numerieren) ja mõnedes koolides veel veidi rehendamist ja kirjutamist.² Õpperaamatuteks olid Piibel, Lauluraamat, Katekismus ja ABC raamat.³

1841.aastal märgib pastor, et kogusummas on kooliolud kihelkonnas rahuldavaks edasiminekus.⁴ Mainitud õppeaastal on 676 õpilasest lugemise oskuse hinnatud heaks 358-1, rahuldavaks 243-1 ja puudulikult 75-1 õpilasel. Katekismuse tundmises on hästi edasi jõudnud 336, rahuldavalt 199 ja puudulikult 141 õpilast.⁵ Nagu näha, ei taha pastor sugugi rahul olla katekismuse õpetamisega. Umbes selline vahekord säilib ka järgmistel aastakümnetel. Halvasti lugeda oskajate arv püsib edaspidi 50-60 piirides. Seevastu usuõpetuses on mõnedel aastatel pastori rahulolematuus väga suur. 1854./

55. õppeaastal tunnistatakse 480-st õpilasest katekis-

1 TKA, vallakoolide aruanded.

2 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü. 298₃, l.32.

3 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.302₁, l.70.

4 ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü. 302₃, l.167.

5 Sealsamas, l.175-176.

muse oskus heaks 78-1, rahuldavaks 189-1 ja puudulikuks 213-1 õpilasel.¹

1844. aasta koolikonvendi protokollist on näha, et lapsed on õppinud veerimist, lugemist, nootide ja trükitud viisiraamatute järgi laulmist, katekismuse tundmist, piiblilugu, piibliraamatute lahtilöömist.² Piibliraamatute lahtilöömise all arvatavasti mõistetakse oskust Piiblist vastavaid peatükke üles leida. Peamine rõhk pannakse koolides ikkagi usuõpetusele. Sellele juhib tähelepanu Ülemaakoolivalitsuse kiri, kus kurdetakse, et viimasel ajal on levinud maarahva hulgas truudusetus Lutheri kiriku vastu. Kooli ülesandeks on meie rahvast Ev. lut. usu kiriku juures hoida ja teda selles abistada.³ Siin on selgesti väljendatud nõue, allutada kool kirikule. Sellise kooli kirikule allutamise vastu suuremaks võitlejaks oli C.R. Jakobson. Ta kirjutas: "Koolil ja kirikul, igal ühel on oma õigus, ja mõlemad seisavad tõine tõise kõrval; ühe valitsusest tõise üle, ehk küll ühe allaheitmisest tõise alla ei või õigel korral millaski juttu olla..."⁴ Väga kujukalt näitab vallakooli õppeplaani Torma naaberkihelkonnas Laiusel väljaantud juhend külakoolide õpetajatele 1850/51. õppeaastaks: "Vara hommiku olgu lapsed

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.40₃, l.74.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.36₁, l.58.

3 TKA, Ülemaakoolivalitsus 14.10.1846.

4 "Eesti Postimees" 29.07. 1870, nr. 30.

koolitoas koos, igapäev oma raamat käes, aga kõik korralikult pestud ja soetud. Koolmeister laulab paar salmi ja palub issameie ehk hommikupalvet, siis loeb tema Piiblilugudest igal päeval ühe peatüki ja ka need õpetused, mis seal juures seisavad ette, siis hakkab kool ja peetakse seda nõnda, kuidas trükitud kooliseadus seda käsib, mis mulle koolikohtu poolt sai antud. Selle talve jaoks on õpetada: 1. Lugema, veerima, numbrid + suuremad õpivad U.T.salmisid otsima. 2. Luteruse väike-katekismus on pähe õppida. 3. Katekismuse seletusest teine peatükk. 4. Piibli õpetusest: peatükk 34-45 s.o. Rutist ammon Eliast saadik. 5. Piibli raamatute nimed on pähe õppida. 6. Laulma: a) kirikuteenistuse vastamise laulud: Issand halasta jne. b) Nelja häälega: Oh Jeesus Kristus tule sa, Jeesukest ei jäta ma. d) Ühe häälega: 1) Oh Jumala lapsed kuid... 2) Üks on tarvis armas Jumal 3) Oh tagane minu himud 4) Me peale heida armu nüüd 5) Eks mu kohus tänu teha. Peale selle: Issandat kiitke, kel elu siin on.

7. Evangelium Luka v.10, 23-37. Samaria mehest on küsimise varal õpetada. 8. Seletatakse pühakoja ehk kiriku au ja tarvitus. 9. Kirjutama. Hoolikalt on tarvis seda juhatada, et lapsed teretavad ja vastavad, et nemad viisakad, puhtad ja soetud on. Koolitundide lõpetuseks lauldakse paar salmi ja palutakse issameie palvet." 1

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.39₁, l.40.

Torma pastor väidab 1851.aastal, et koolitöö edu-
kus oleneb kooliõpetajast. Kus kooliõpetjad hinge ja töö-
pärasusega töötavad, seal külastavad ka lapsed hoolsami-
ni kooli, kuna ka nemad kooli kasu silmadega näevad. Ni-
melt on neljahäälne laul, nii nagu metoodiline piibli-
lugude õpetus, kirjutamine ja rehkendamine neiks vahen-
deiks, mis lastele kooli armsaks teevad.¹ Tundub, et
Tormas siiski on kirjutamisele ja rehkendamisele suure-
mat tähelepanu pööratud kui naaberkihelkonnas Laiusel.
Ametlikult võeti kirjutamine ja rehkendamine õppekava-
desse 1854.aasta instruksiooniga.²

Esimesed andmed kirjutama õppijate kohta on 1841./
42. õppeaastast. Alljärgnev tabel toob ülevaate kirju-
tamise ja rehkendamise õpetamisest Tormas.³

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 39₁, l.54.

2 A.Kesk, Eesti valla- ja kihelkonnakooli areng 19.saj.
viimasel veerandil, auhinnatöö 1945/46, lk.14.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 35₁, l. 62 - 63; s.-ü.
36₃, l. 75-76; s.-ü. 39₃, l.70; ¹ s.-ü. 39₅, l.49-50;
s.-ü. 40₃, l.74; s.-ü.40₅, l.52; s.-ü.41₃, l.79-80;
s.-ü. 41₇, l.67; s.-ü.43₁, l. 75-76; s.-ü. 44₃, l.49
ja s.-ü. 46₃, l. 39.

Õppeaasta	Õpilaste arv	Kirjutamist õpib	Rehkendamist õpib
1841.-42.	735	12	-
1844.-45.	642	77	26
1851.-52.	531	63	40
1852.-53.	460	124	83
1854.-55.	480	112	82
1855.-56.	454	123	94
1857.-58.	302	100	69
1859.-60.	276	133	99
1863.-64.	367	303	238
1866.-67.	480	342	303
1870.-71.	486	410	354

Nagu näha, on teatav murrang toimunud 1852.-53. õppeaastal, kus kirjutamist ja rehkendamist õppijate arv on kahekordistunud. Siis jääb see arv enamvähem samaks kuni 1863.-64.õppeaastani, mil on uus tunduv suurenemine. Kuid ka 1871.aastaks ei ole jõutud veel nii kaugemale, et kõik lapsed õpiksid kirjutamist ja rehkendamist. Ka on kirjutajate arv kogu aeg suurem kui rehkendamist õppijate oma. Peab märkima ka seda, et üldiselt kogu kihelkonnas oli kirjutamist ja rehkendamist õppijate protsent tublisti väiksem, eriti Lohusuu abikihelkonnas. Näiteks 1852.-53.õppeaastal õppis Vadi, Piilsi ja Lohusuu 457-st õpilasest kirju-

tamist 5 ja rehkendamist mitte ükski õpilane; ¹ 1857.-58.õppeaastal oli kogu kihelkonnas 1104 õpilast ja neist õppis kirjutamist 229 ja rehkendamist 126 õpilast; ² 1870.-71.õppeaastal oli kihelkonnas 1690 õpilast, kellest kirjutama õppis 1254 ja rehkendama 1139. ³ Kui väljendada need arvud protsentides, saame järgmise pildi:

Õppeaasta	Õppis kirjutama		Õppis rehkendama	
	Kogu kihelkonnas	Torma 8 koolis	Kogu kihelkonnas	Torma 8 koolis
1857.-58,	21%	33%	11%	23%
1870.-71.	73%	84%	67%	73%

1848.-49.õppeaastal õppis Tartumaal kirjutamist 1 laps 41 kohta ja rehkendamist 1 laps 115 kohta. ⁴ Torma 8-s koolis on need arvud juba 1844.-45.õppeaastal kirjutamises 1 laps 9 kohta ja rehkendamises 1 laps 25 kohta. Neist andmeist on näha, et Torma vallakoolid käsitleval ajajärgul kuulusid paremate ja eesrindlikemate koolide hulka Tartumaal.

1849.aastal saadetakse koolidele tutvumiseks ja kasutusele võtmiseks Kreutzwaldi lugemisraamat "Ma-ilm ja mõnda mis seal sees leida on." ⁵

Kuigi üldiselt tundub, et pastorid Tormas ei tee takistusi kirjutamise ja rehkendamise õpetamises, kurdab

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 39₃, l.70.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 41₃, l.79-80.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.46₃, l. 39.

4 Tartumaa, lk.106.

5 TKA TVMkv. 11.02.1849.

1853.aastal Assmuth, et rehkendamise ja kirjutamise vastu oli koolides suurt huvi tunda, kuna seevastu lugemine ja katekismuse teadmine on hooletusse jäänud. Samasugune tagasimineku olevat ka piiblilooga. ¹

Järgnevatel aastatel näivad kooliolud arenevat üsna soodsalt, sest 1860.aastal annab pastor koolidele kaunis hea hinnangu. Koduõpetus olevat üldiselt hea. Tulemused koolides olid rahuldavad. Enamuses koolides loevad lapsed soravalt ja puhtalt. Ka katekismus ja piiblilood on paremini õpitud kui eelmistel aastatel. Kirikuviisid olid enamuses puhtalt kätte õpitud ning neljahäälne laul oli üldiselt tarvitusele võetud, kuigi mitte kõikjal ühesuguste tulemustega. Kirjutajate ja rehkendajate arv on kasvanud. Looduslugu ja geograafiat õpetatakse mõnes koolis. Ka sellel talvel on teatud hulk piiblisalme päheõppimiseks kätte antud ja need olid kõikide poolt hästi õpitud, isegi nende laste poolt, kes koolikohustuse alla ei kuulu. ²

1861.aastal toimus Tormas suurem koolivisitatsioon koolirevidentide Jannau ja Kloti poolt. Nende andmete põhjal loevad õpilased rahuldavalt. Kuna nad ei ole saanud metoodilist õpetust, on nad väga harva võimelised loetud teksti jutustama. Katekismust tunnevad õpilased päris hästi, kuid mõistete analüüs on arenemata. ³ Hu-

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 39₅, l.45.

2 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 41₇, l.58.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.55₁, l.31.

vitav on märkida, et laulmise, kirjutamise ja rehkendamise osas lähevad revidentide vaated lahku. Jannau arvab, et kirikulaulude esitamine ei ole puhas, eriti on see kehtiv neljahäälsete laulude kohta. Kirjutamist ja rehkendamist ei saadud täpselt kontrollida, kuna lastel ei olnud vihikuid ja tahvleid kaasas. Pealegi ei olevat sellel tähtsust, kuna kirjutamine ja rehkendamine ei olla külakoolis seaduslikult kehtivaks aineks.¹ Tegelikult ei ole see väide õige, sest juba 1851.aastal võeti need ained õppekavasse. Klot väidabki, et kirikulaul nii ühel kui ka neljal häälel oli enamasti sel määral selge, nagu külakoolidelt nõutakse. Mis puutub kirjutamisesse ja rehkendamisesse, siis tuleb neid külakoolide kursuse hulka lugeda, kuna need teadmised on talumehele praktilises elus kasulikud.² Nagu näha, on ka mõisnike ja pastorite hulgas erinevaid vaateid rahvakoolidele Eestis. Ühed tahavad näha ainult truualamlikku kiriku teenimist ja seepärast piirduda usuõpetusega, kuna teistel on ka progressiivsemaid vaateid.

1870.a. kooliaruande põhjal loetakse koolides arusaamisega. Kuigi kirjutajate ja rehkendajate arv on kasvanud, ei ole nende ainete õpetus veel küllaldaselt kõrgel tasemel. Mõnedes koolides on aga matemaatikas isegi väga hea edasimineku.³ Parimaid tulemusi on

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.55₁, l. 31.

2 Sealsamas, l.32.

3 ENSV RAKA, f,1167, n.1, s.-ü. 46₁, l. 39.

saavutanud Lullikatku kool, kus pea kõik õpilased rehkendavad nimeliste arvudega ja 20 last koguni murdudega. ¹

1874.aastal kehtestati uued õppeplaanid. Nende alusel oli vallakoolide õppeaineiks: usuõpetus, emakeel, rehkendamine, geograafia, laulmine, poistel võimlemine ja tüdrukutel käsitöö. Soovi korral võis koolivalit- suse loal ka saksa ja vene keelt õpetada. ² Tunniplaan üheklassilises vallakoolis oli järgmine: ³

	Tundide arv nädalas		
	I jagu	II jagu	III jagu
Usuõpetus	5	5	5
Emakeel	12	10	8
Rehkendamine	6	6	6
Laulmine	3	3	3
Võimlemine, poisid	3	3	3
Käsitöö, tüdrukud			
Geograafia	-	2	2
Saksa keel	-	-	2
Vene keel	-	-	2
Kokku	29	29	31

Iga õppeaine kohta märgiti eesmärk ja üksikasjalisem aine jaotus.

Usuõpetus - peab panema laste südamesse pühakir-
jast arusaamise alused ja ette valmistama kristlikule
elule ristikoguduses. Emakeel - teise inimese suusõ-

¹ ENSV RAKA, f.1167,n.1, s.-ü.47₃, l.50.

² Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Viljandi 1877, lk.2.

³ Sealsamas, lk.3.

naliselts ehk kirjalikult avaldatud mõtetest arusaamine ja suusõnaliselt ning kirjalikult nii puht/alt kui võimalik oma ja võõraste mõtete väljendamine. Rehkendamine - alamas jaos arvudega kuni 100 arvutamine nii peast kui ka kirjalikult. Keskmises jaos neli tehet suuremate arvudega ja tutvustamine lihtmurdude numbritega. Ülemas jaos nimega arvude muutmine, lihtvõrde lahendamine ja lihtmurdudega rehkendamine. Geograafia - üldine teadmine Maast, inimeste lugude ja tegude elupaigast ning isamaaga tuttavaks tegemine ja tema vastu armastuse äratamine. Laulmine - muusikalise kuulmise arendamine, heliredel ja noodiõpetus ning ilmalike laulude ja koraalide laulmine. Joonistamine - kui õpetaja võib, andku ta ärksamatele lastele mitmevormiliste asjade üle õpetust kui ka joonistamise juhatusi. Võimlemises ei ole ainult see eesmärk, et lastele, kes kaua istunud, liikumist pakkuda, vaid neis kiirust kasvatada ja neid väeteenistusele ette valmistada. Õpetus venekeelne. Saksa keel ja vene keel kihelkonnakooli plaani alusel.¹

See õppeplaan on suur samm edasi, sest võrreldes sajandi keskpaiku kehtinud õppeplaanidega, on usuõpetuse osatähtsus tunduvalt vähenenud ja teiste ainete kaal suurenenud. Kui suures ulatuses seda ellu rakendati, ei saa täpselt määrata, sest koolikonvendi aruanded on väga napisõnalised. Võimlemist, joonistamist

1 Sealsamas, lk. 3 jj.

ja käsitööd ei mainita kusagil. Üldiselt on see periood talurahvakooli õitsenguks, sest 1885.a., kui tsaari ukasiga allutati rahvakoolid Haridusministeeriumile, algab venestamise ajajärk ja see muutub kooli arengule pidurdavaks teguriks.

Vene keele õpetamisega alustati Tormas 1882.-83. õppeaastal. Õppimine oli vabatahtlik ja seda alustati Tormaküla, Lilastvere, Rääbise, Vaiatu, Kõnnu ja Näduvere koolides. Ei õpetatud Tõikvere, Lullikatku ja Vötikvere koolides. ¹ Järgmisel õppeaastal on vene keel mõnes koolis, nagu Vaiatus, Tõikveres, Kõnnus ja Näduveres muutunud kohustuslikuks. Teistes koolides on ta vabatahtlik. ² 1885.aasta kooliaruandest aga nähtub, et vene keelt õpetatakse vaid Tormaküla, Lilastvere, Vaiatu ja Kõnnu koolides. Teistes koolides on see lakanud. ³

1884.aastal võib suureks edusammuks nimetada Jakobsoni lugemisraamatu kasutusele võtmist vallakoolides. ⁴

1887.aastal algas koolidesse kohustusliku venekeelse õpetuse sisseviimine. Algul lubati õpetada vallakooli alamas astmes eesti keeles, kuna ei olnud nii palju kooliõpetajaid, kes oleksid osanud vene keeles õpetada. Kõrgemas jaos pidi õppekeeleks olema vene keel, väljaarvatud emakeele ja usuõpetuse tunnid.

¹ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.52₃, 1.12.

² ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.52₅, 1.11.

³ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.53₁, 1.23.

⁴ "Virulane" 12.02. 1885, nr.7.

Vene keele õpetamine ei tahtnud siiski edeneda. "Valgus" kirjutab, et inspektor Luig on käinud Näduvere, Vaiatu, Lilastvere, Tormaküla ja Lullikatku kooli revideerimas. Seal ei olevat vene keele õpetuse eest kuigi palju hoolitsetud. ¹

Sajandi lõpu kohta puuduvad aruanded koolide kohta. Võib arvata, et üha rohkem surutakse peale venekeelset õpetust. Õpilastel keelatakse ka vahetundidel eesti keeles rääkimine ja karistuseks pandi kaela tahvlikene. Kaarel Viigi (snd.1887.a.) jutustab: "Kui mina sajandi vahetusel Lullikatku külakoolis käisin, siis kasutati ka seal sellist karistusviisi. Kellele tahvlikene kaela sattus, see pidi hoolega kuulama, kas keegi ei räägi eesti keeles, et sellele oma tahvli edasi anda. Kõige õnnetum oli see, kes tahvli nädala viimasel koolipäeval kõige viimati kaela sai, sest siis pidi ta selle koju viima ja esmaspäeva hommikul sellega uuesti kooli tulema. Koolipoistel oli ka kavalus, kuidas eesti keeles sai rääkida. Nimelt tuli enne, kui oma juttu eesti keeles alustasid, öelda: "Как по-русски?" ja siis läks tükk juttu eesti keeles. Väga kaua ei tohtinud aga siiski ühe korraga rääkida, vaid tuli jällegi vahetevahel oma " как по-русски " vahele torgata." ²

Igatahes on vallakoolid suure töö ära teinud, sest sajandi lõpus nooremate inimeste hulgas enam kirjaoskamatuid ei ole.

¹ "Valgus" 21.04.1888, nr.17.

² Autori üleskirjutus.

3. Kihelkonnakool.

1819. aasta talurahvaseadusega ¹pidi kihelkond, kus on vähemalt 2000 meeshinge, asutama kihelkonnakooli. Sääli pidi olema vähemalt 12 last korruga õppimas. Võimalust mööda võetakse sinna ainult 14-17. aastaseid lapsi, kelle vanemad neid ise suudavad koolis pidada. Kui selliseid ei leidu tarvilikul määral, siis otsib koolikonvent välja vajaliku hulga oma vaimuannete kui ka usinuse ning elukommete poolest siimapaistvamaid lapsi, eriti vaeslaste hulgast, ja laseb neid koolis valla kulul õppida. Valla kulul hariduse saanud õpilased peavad vastava palga eest 6 aastat vallas kirjutaja, kooliõpetaja või muud vastavat ametit pidama. Kihelkonnakoolis õpetatakse kirjutama, aritmeetikat, kirikulaulu, antakse selge arusaamine katekismusest; ühtlasi antakse üldteadmisi, mis vajalikud ebausku kõrvaldamiseks, hädaohtudest hoidumiseks ja kutseülesannete toimetamiseks. Õppeaeg on sama, mis vallakoolides, s.o. mardipäevast 10. märtsini. Kooli majandusliku külje eest peavad hoolitsema kihelkonna mõisnikud kirikuõpetaja kaastegevusel. Meetodid ja õpperaamatud kirjutab ette Liivimaa Ülemkonsistorium. Kulud, mis tekivad õpperaamatute, kirjutustarvete, valgustuse ja koolitöös vajalike vahendite muretsemisel, kannavad vallad, kust õpilased pärit. Kooliõpetajad, kelle amet võib köstriame-

tiga ühendatud olla, valib kirikukonvent, ühtlasi kindlaks määrates tema palga. Kus õpilaste arv on väga suur, võib kooliõpetaja vaimuliku nõusolekul abiliseks kasutada oma naist või mõnda teist isikut.

Torma asutati kihelkonnakool 20.dets. 1820.a.¹ Esimeseks kooliõpetajaks oli köster Johann Dankmann, kes saavutas õpetuses väga häid tulemusi. O.W.Masing kirjutab: "... on seal kolis üks mõistlik noor mees kihhelkonna koolmeistriks, nimega Dankmann, kes kauni-keste õppetud, ka vägga hästi kirjutab ja rehkendab, ning kel ka mõnda muud teadmist, ja kes issigi veele peale sedda kõigesugguse hea õppetuse peale vägga himuline on. Leidsin seal kolis 16 poissi, kes kõik hästi laulavad ja Luggemise-Lehtede järrele nenda on õppind lugema, kuidas õieti tulleb luggeda. Poisid kirjutavad kõik ja mõned, kes jo emale jõudnud, vägga kenaste ja kindlaste. On ka laste vannemad seal kihhelkonnas vägga mõistlikud ja sedda nõu võtnud aasta otsa omma poegi kihhelkonna kolis piddada, egga neid mitte suvvest koddo võtta, et ennemine valmis saaksid ja sedda suvvel ärra ei unustaks, mis talvel ollid õppind."²

Torma kihhelkonna kooli tegevuse kohta on 20-30-ndail aastail väga vähe andmeid. Koolikonvendi protokollid on napolisõnalised, neis sageli ei mainitagi kihhelkonnakooli tegevust. Tabelaruanded puudutavad ainult vallakoole. Seepärast ei ole mul õnnestunud nende aas-

¹ Hiimets, lk.365.

² "Marahva Näddala-Leht" 19.07.1882, nr.29.

tate kohta materjale leida. Võib siiski arvata, et kool tegutses rahuldavalt. Kui mõnedes kihelkondades ei leitud vabatahtlikke õpilasi kihelkonnakooli ja neid tuli koolikonvendi poolt kohustuslikult määrata, siis Torma koolikonventide protokollides selliseid märkmeid ei ole. Järelikult tuli iga aasta vähemalt 12 õpilast kooli. Kuigi Masing märgib, et 1822.aastal töötas kool kogu aasta läbi, ei või seda väita järgmistel aastatel. Olu-kord näib kujunevat siiski nii, et kool töötas vaid mardipäevast 10.märtsini.

Rohkem andmeid kooli tegevuse kohta on juba 40-ndaist aastaist, mil konvendi protokollid muutuvad konkreetsemaks. Neil aastail algab kooli kiire areng, mis on tingitud Adam Jakobsoni pedagoogilisest tegevusest. Johann Dankmanni on asendanud arvatavasti 1829. aastal Fromhold Dankmann. Ei ole kindlaid andmeid, kas tegemist on isa ja pojaga või vendadega. Mitmel pool märgitakse, et kihelkonnakooliõpetajal on olnud abiline. Kes aga need abilised olid ja millistel aastatel nad töötasid, ei ole kusagil märgitud ja seepärast ei saa nende kohta kindlat ülevaadet anda.

1841.a. detsembris on pastori poolt saadetud aruanne kooli seisukorra kohta.¹ Sellest nähtub, et köster õpetab koos abilisega. Eelmisel õppe aastal on olnud 24 õpilast, kes arusaadavalt loevad. Koolis õpetatakse rehkendamist, ilukirja, nootide järgi laulmist, õigekirja, geograafiat ja piiblilugu. Lugemisel jälgivad

¹ ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü.35₁, l. 59.

Õpilased kirjavahemärke ja seepärast on lugemine arusaadav. Õpilased on suutelised loetu sisu suuliselt refereerima või ümber kirjutama. Geograafia õpetamisel kasutatakse gloobust ja Euroopa seinakaarti. Piiblilugude õpetus on ühendatud Vana ja Uue Testamendi lugemisega. Loodusloos vajalikud vahendid puuduvad ja seepärast loetakse Masingi "Vahheluggemised", mida selgitatakse suulise seletuse abil. Õpilased olid üldiselt aktiivsed ja teadmishimulised. Koolitööd pidurdavana märgitakse koolist puudumist ja lühikest kooliaega. Tehakse ettepanek, et kihelkonnakooli töötaks mihklipäevast kuni suvisteni. Iga semester peaks lõppema eksamiga. Samuti tuleks eksamineerida vallakooliõpetajaid ja kihelkonnakooli ainult neid võtta, kellel selleks vastavad eelteadmised on ja kes vähemalt 12 aastat vanad on.

1843.aastal on õpilaste arv 28, keda õpetab kooliõpetaja koos abilisega.¹ Kuna mõisaülemad kartsid, et hariduse saamine tõmbab talupojad maa küljest ära, siis märgib pastor koolikonvendil rahuldustundega: "Enamus kooli kasvandikest pöördub pärast 2-3 aastast koolikäimist põllu ja adra juurde tagasi."² Osa õpilasi on häid edusamme teinud ja nende kohta avaldatakse lootust, et nad kooliõpetajateks kvalifitseeritud võivad saada.³

1844.aastal on õpilasi koolis olnud 25 poissi, neist

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü.35₃, l.64.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

enamus esimest aastat. ¹ Õppeaineteks olid "õigesti rõhutatud lugemine interpunktsiooni arvestusega, ilukiri, ortograafia, rehkendamine kuni murdudeni, laulmine nootide järgi, ka neljahäälselt, piiblilood ja katekismuseõpetus, geograafia maakaardi järgi, loodus- ja täheteaduse elemendid" ².

Kooliaeg kestab mihkclipäevast lihavõtteni ja suvel käivad õpilased kordamas. Õpilased on nende vanemate poolt vabatahtlikult kooli saadetud ja toidetud. ³. Sellest võime eeldada, et õpilasteks olid peamiselt pere-meeste pojad, kuna sulasrahval oleks raske olnud oma poegi koolitada.

Kooliõpetaja palgaks on $57\frac{2}{3}$ vakka rukkeid, $57\frac{2}{3}$ vakka otri ja $28\frac{3}{4}$ vakka kaeru ning 344 leisikat heinu. Lisaks sellele natukene aiamaad. ⁴

Samasugust pilti pakuvad kooliolud ja järgmisel, s.o. 1844.-45. õppeaastal, mil õpilaste arv on 29. ⁵

1846.aastal suri senine köster ja kooliõpetaja Dankmann. Vabanenud kooliõpetaja kohast kuulis Adam Jakobson (C.R.Jakobsoni isa), kes tol momendil töötas Tartu ülikoolis teenri kohal. A.Jakobson kandideeris vabanenud kohale, sest ta oli endale eesmärgiks seadnud rahvakooliõpetajaks saada. ⁶ 25.märtsil 1846.aastal

1 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü.36₁, l.58.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas.

5 ENSV RAKA, f.1167, n.1.,s.-ü.36₃, l.69.

6 Põldmäe, lk.67.

eksamineeris teda Torma pastor Assmuth, mille kohta koostas vormikohase teate: ¹

- a) Lugemine ja veerimine - hea.
- b) Kirjutamine - kirjutab loetavat ja head käekirja, ortograafiliselt peaaegu täiesti õigesti .
- c) Rehkendamine - on selged neli tehet nimeta ja nimega arvudega ning oskab ka murde.
- d) Laulmine - tal on hea ja kaunis arenenud hääl, laulab kaunis õigesti nootide järgi ja võib ka neljahäälses laulus juhatus anda.
- e) Piiblilood - on küllaldaselt piibliga tuttav.
- f) Katekismus - viis peatükki on selged.
- h) Ajalugu - on Becki käsiraamatu järgi mõningaid teadmisi omandanud.
- i) Geograafia - Euroopa on tuttavam kui teised maailma-jaod.
- k) Saksa keel - on õpetust grammatikas ja stiiliharjutustes omandanud, mille mäib hästi omandanud.
- l) Loodus- ja ilmateaduses - on mõningad teadmised.
 - a) Senini on Haanja revisjonilehte sissekirjutatud,
 - b) eestlane,
 - c) sündinud Haanjas 1. juulil 1817.
 - d) Õppinud on Tartus vaeste tööstuskoolis, hiljem ka mitmeti eraviisil õpetust saanud,

¹ ENSV RAKA, f.1197, n.1, s.-ü.158, l.75.

- e) on tükk aega Tartus teenriks,
- f) abielus ja 3 last,
- g) tunneb rätsepatööd.

Samal kevadel ta asubki Torma, sest maikuus esitatud kirikuteenrite nimestikus on märgitud, et köster, organist ja kihelkonnakooliõpetaja on Adam Jakobson, kes alles väga lühikese aja eest on ametisse astunud.¹

Adam Jakobson rakendas oma paremad oskused koolitööks. Kuigi ilma erilise hariduseta, oli ta iseõppimise teel end niivõrd täiendanud, et teda võis pidada tolle aja väljapaistvamaks eesti kooliõpetajaks. Juba 1848.a. kevadel kiidetakse koolikonvendil kihelkonnakooli häid edusamme.² Kooli tegevusest annavad ülevaate õpilaste hinnete tabelid, mis on koostatud päevaraamatu alusel ja lisatakse koolikonvendi protokollile. 1847.-48.õppeaastal on kooli töötanud mardipäevast lihavõtteni 20 õpilasega, kusjuures õpilaste edasijõudmine oli järgmine:³

Õppeaine	hea	kaunis hea	rahul- dav	halb	puudu- lik
Veerimine	3	9	4	3	1
Lugemine	14	1	5	-	-
Ilukiri	4	3	6	7	alustasid vigaselt
Õigekiri	-	2	6	6	-
Katekismus 5 ptk.	13	4	3	-	-

1 ENSV RAKA, f.1167,n.1,s.-ü.37₁, l.62-63.

Võrdle Põidmäe, lk.67, kus on A.Jakobsoni Torma asumiseks märgitud 1844.aasta, mis on seni üldine seisukoht.

2 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 38₁, l. 49-50.

Õigekirjas on 6 hindamata. Kirjalikus rehkenduses on kõik 4 tehet selgeks õppinud 15 õpilast. Peast rehkendavad soravalt 3, suurem osa nõrgalt. Laulmine üldiselt hea ja ~~hoo~~itundmine rahuldav. Geograafias on õpetatud Euroopa poliitilist kaarti- maad ja riigid nende pealinnadega ning füüsilist geograafiat. Loodusõpetuses on Rebaus'i piltidega loodusõpetuse järgi õpetatud imetajaid.

Õpilaste vanuseline koostis oli Torma kihelkonnakoolis väga erinev. 1848.-49.õppeaastal oli 20 õpilase hulgas 1-aastaseid 2, 16-aastaseid 4, 15-aastaseid 3, 14-aastaseid 2, 13-aastaseid 5, 12-aastaseid 3 ja 11-aastaseid 1 õpilane.¹ 1852.-53.õppeaastal oli 25-aastaseid 1, 17-aastaseid 1, 16-aastaseid 3, 15-aastaseid 6, 14-aastaseid 3, 13-aastaseid 4, 12-aastaseid 6, 11-aastaseid 4, 10-aastaseid 3 ja 9-aastaseid 2 õpilast - kokku 33.²

Nüüd hakati kihelkonnakooli võtma ka tüdrukuid. 1851.-52.õppeaastal oli koolis 3 tüdrukut,³ järgmisel aastal 6 tüdrukut.⁴

Eestikeelse klassi kõrval on töötanud ka saksakeelne klass, nagu mujalgi mitmes kihelkonnakoolis, kus kujunesid saksakeelsed kõrvalklassid kohalike sakslas-

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 38₃, l.39.

2 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 39₅, l.41-44.

3 ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 39₃, l.69.

4 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 39₅, l.41-44.

te ja poolsakslaste laste jaoks, nii oli säärane lisa-
kool Tormaski. ¹ 1850.-51.aastal on saksa keeles õppi-
nud Ernst, Leonhard ja Carl Vogelid, Aleksander Mattie-
sen, Carl ja Natalie Jakobsonid ning Marie Michelson. ²

Kooliaasta pikkus on mitmesugune. Võrdleme seda
50-ndail aastail. ³

1850.-51. õppeaasta	10.novembrist - 23.aprillini
1851.-52. "	20.oktoobrist - 23.aprillini
1852.-53. "	13.oktoobrist - 23.aprillini
1853.-54. "	26.oktoobrist - 30.aprillini
1854.-55. "	22.novembrist - 27.aprillini
1855.-56. "	1.novembrist - 27.aprillini
1856.-57. "	5.novembrist - 23.aprillini

Huvitav on maateaduse ja loodusõpetuse õpetamise
süsteem. Iga aasta on õpetatav programm erinev, et õpi-
lased nende aastate jooksul, mis nad koolis käivad, või-
malikult rohkem teadmisi saaksid.

Vaatleme eespoolnimetatud aastate jooksul läbi-
võetud materjali geograafias ja loodusteaduses:

1851.a. Euroopa riigid.

1852.a. Topograafiline geograafia.

1853.a. Euroopa riigid nende pealinnadega, Vene kuber-
mangulinnad, jõed, mäed jne.

1854.a. Kogu Euroopa osa Aasiaga, eriti isamaa arvesta-
misega.

¹ Põldmäe, lk.76.

² ENSV RAKA, f.1167,n.1, s.-ü. 39₁, 1.60.

³ ENSV RAKA, f.1167,n.1, s.-ü.39₁, 1.60; s.-ü.39₃,lk.69;
s.-ü. 39₅, 1.41; s.-ü. 40₁, 1.61; s.-ü.40₃,1.70;
s.-ü. 40₅, 1.49 ja s.-ü. 41₁,1.55.

1855.a. Matemaatiline, füüsiline ja veidi poliitilist geograafiat,

1856.a. Euroopa suure seinakaardi järgi.

1857.a. Seinakaardi järgi Euroopa koos osa Aasiaga.

Loodusteadus:

1851.a. Imetajad ja ussid, loomariigi saadused.

1852.a. Linnud ja kahepaiksed, inimene, taimede saadused.

1853.a. Tähtsam kolmest loodusriigist.

1854.a. Loomad.

1855.a. Taimedest üldiselt ja lindudest spetsiaalselt.

1856.a. Kolmest loodusriigist uue eestikeelse elementaarraamatu järgi.

1857.a. Tähtsam kõigest kolmest loodusriigist.¹

Adam Jakobsoni edukas koolitöö leidis tunnustamist isegi kõrgemate kooliinstantside poolt. Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja-amet soovitas 1855.aastal Torma kooli sisse seada aasta läbi kestev õppetöö ja parandada vastavalt kogu hingega töötava köster Jakobsoni majanduslikku olukorda, et seega edust haaratud kihelkonnakooli jõuaks täiele kordaminekule.² See ettepanek ei leidnud aga teostamist, sest kooliaeg koguni lühenes.

Kuigi Adam Jakobson kuulus vennastekogudusse, ei

¹ Sealsamas.

² ENSV RAKA, f. 1265 n A 1, s.-ü. 215, l.1.

pannud ta erilist rõhku usuõpetuse tuupimisele, mis tol ajal üldiselt täitis suurema osa päevast. C.R.Jakobson kirjutab, et ta isa õpetas suurema osa tundidest ilmalikke aineid. ¹

Jakobsoni selline suund kooliõpetuses on seda hinnatavam, et samal ajal oli välja antud juhend, mille alusel kihelkonnakoolis tuli hoolet kanda tõhusa õpetuse eest religioosse vaimu kasvatamisel. Kihelkonnakooli lõpetanud peavad saama rahva hulgas tubli nime kui pastorite abilised. ²

1857.aastal Adam Jakobson haigestus ja suri 6.detsembril. Seepärast mainitud sūgisel kihelkonnakool seisis. Õppetööd alustati alles 20.jaanuaril 1858. aastal ühe endise kihelkonnakooli õpilase juhtimise all. ³

Uut köstrit ja kihelkonnakooliõpetajat Torma ei valitud, sest koguduse soovil oodati isa kohale noort Carl Robert Jakobsoni, kes õppis alles Valgas Cimze seminaris. Seepärast töötas ka järgmisel aastal kool ühe vanema hoolsa õpilase juhtimise all. ⁴

1859.aastal lõpetas C.R.Jakobson seminari ja asus Torma, kus teda oli oodatud. Erilist poolehoidu talle ei osutanud pastor Landesens (Tormas 1853-1896), kes oli suur vennastekoguduste vastane ja seepärast ei

¹ "Eesti Postimees" 8.07.1870, nr.27.

² TKA, Ülemaakoolivalitsus 14.10.1846.

³ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 41₃, l.71.

⁴ ENSV RAKA, f.1167, n.1, s.-ü. 41₅, l.42.

olnud rahul ka Adam Jakobsoni tegevusega. Landeseni oli üldse väga uhke ja tüüpiline balti-saksa pastor. Huvi-
tav on Vaiatu vallakooliõpetaja Joosep Neimanni poja
Otto Neimanni (sünd. 1877. a.) mälestus Landeseni kohta. "Kui
ta kooli katsuma tuli, siis pidid ukseid kõik pärani
tema jaoks lahti olema ja lapsed laulma. Tema kõndis
siis läbi laulvate laste ette. Ärasaatmine oli jälle
lauluga. Kui ta mõne lapse päale vihaseks sai, siis nä-
pistas ta seda ninast ja ütles: " Kas sedas käiakse
koolis, mis ?" Vahest lõi ka ja ajas toast välja öel-
des: "Võta oma uhke müts ja mine !" Iga kooliõpetaja
pidi kahe hobusega temale eelmise kooli juurde vastu
minema. Oma reisu algust teatas ta kantslist." ¹

Kuna ka C.R. Jakobson oli iseteadlik nooruk ja ei
tahtnud end muuta kirikuõpetaja teenriks, siis loomuli-
kult mingeid sooje suhteid nende vahel ei tekkinud. Põld-
mäe arvab, et Landeseni juba algusest peale ilmutas noo-
rele Jakobsonile ainult viha ja vaenu ning püüdis teda
kõigiti ainult alandada. ² Üldiselt näib see arvamus
õige olevat, ainult ei tohi jätta märkimata, et Landeseni
Jakobsoni tööd kooliõpetajana siiski hindab hästi mitte
ainult 1860. aastal, kus ta tunnistas kihelkonnakooli
tulemused Valgas hariduse saanud köstri Jakobsoni juhti-
misel rõõmustavateks, ³ vaid ka 1862. aasta kevadel on

¹ A. Vihman, lk. 86-87.

² Põldmäe, lk. 91 jj.

³ Sealsamas, lk. 94.

ta kihelkonnakooli tegevusega väga rahul.¹

C.R.Jakobsoni poolt koostatud kihelkonnakooli lehe põhjal õpetas ta oma esimesel tööaastal õpilasi 2-hes eraldi jaos (Abteilung)² Esimeses jaos oli 13 õpilast ja õpetus siin eestikeelne, kuna teises jaos (8 õpil.) oli õpetus saksakeelne. Kuigi seda otseselt aruandes ei ole öeldud, võib seda arvata, kui me võrdleme õppeaineid kummaski jaos.

Esimeses jaos on õppeaineteks: katekismus, piiblilood, koraalid, noodiõpetus, eesti k.lugemine, saksa k. lugemine, ilukiri, õigekiri, joonistamine, tahvlirehkendus, peast rehkendus, geograafia, loodusõpetus ja looduslugu. Teises jaos: katekismus, piiblilood, maailmaajalugu, laulmine, noodiõpetus, lugemine saksa keeles, saksa k.grammatika, vene keel, ilukiri, õigekiri (saksa k.), joonistamine, tahvlirehkendus, peast rehkendus, geograafia, loodusõpetus ja looduslugu.³

Jakobson on suurt rõhku pannud loodusteaduslikele ainetele ja eriti hästi õpetanud geograafiat, mille kohta koolieestseisja Liphart öelnud: "See Jakobson lapsed hulluks tegema, mis nemad torkida kaardi ja kõnelda, kuidas inimesed võeral maal elada."⁴ Hinnatav on ka , et Jakobson alustas saksa ja vene keele õpetamist,

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü, 42₃, l.62.

2 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü, 41₇, l. 63.

3 Sealsamas, l. 63-66.

4 Põldmäe, lk.94.

mida tehti ainult üksikutes koolides.

1861. aastal hindavad tunnustavalt Jakobsoni tööd koolirevidendid. Jannau ja Klot. Nad kirjutavad, et kihelkonnakool õigustab rõõmustavaid lootusi, kuna lõpuks on Torma saanud kooliõpetajaks Valgas seminari lõpetanud Jakobson. Kahjuks on kooliaeg lühike ja ta saab lapsi õpetada vaid 5 talvekuud. Lugemine on metoodiliselt hästi sisse harjutatud. Isegi ühest päris võõrast raamatust "Kalevipoeg" loeti õigesti ja anti edasi loetu mõte.¹ Tähelepanuvääriv on, et Jakobson koolis tutvustas lastele "Kalevipoega". Eriti rahul on revidendid ilukirja ja joonistusega.² Aruandele on juurde lisatud 17 kirjutuse näidet ja 13 joonistust, millest mõned fotokoopiad on lisatud ka käesolevale tööle. C.R. Jakobsoni vend Eduard Magnus, kes sel ajal ise koolis õppis, kirjutab: "Iseäranis musta tuschi seihnungid, mis väga puhtalt ja ilusalt olid tehtud, panid mind imestama. Tema juhatusel läks meil, õppijatel, siis ka Tormas õige kergesti edasi, nii et õige kaugele juba meie tundmised ulatasid, enne kui kodumaalt lahkusime."³ Neljahäälese koorilaulu tunnistas Klot suurepäraseks.⁴

1 ENSV RAKA, f. 1167, n. 1, s.-ü. 55₁, l. 31-32.

2 Sealsamas.

3 Põldmäe, lk. 95.

4 ENSV RAKA, f. 1167, n., s.-ü, 55₁, l. 32.

151

lains orma, minna, ei olli, armas,
wanna, wun, wui, erne, weine, minnu,
wissa, rummal, lammas, ui, muu,
nuu, sinna, orman, minna, lummi,
roma, wismann, ainus, arye, orras, orne,
orreu, innimen, massin, wuuruu, sis.

Tamma,

Kotlep Sarapu.

Jul 14. April 1864.

151

lains, onnma, minna, ei ollu, armas,
wonna, wunna, wui, erne, werra, minna,
wissa, runnaat, lammaas, ui, muu,
mu, sinna, orman, minna, lamma,
ma, wstaman, ainus, arvi, orras, orni,
minna, massin, wauruu siis.

Kotlep Sarapuu

111

Perminult minif orbuw Pifort
perinnu himmul wa fin
perinnu Notturn uoy
Post fannfimmul wa fin
Dindu minift uoy grobbun,
uoy fnyflun.

Dun uoy uoy Pifort ift, wa ift uoy uoy
fnyflun.

Perinnu
15. April 1861

Jacob Pärna.

Kihelkonnakooliõpilase joonistus 1861. a.

Täpsema ülevaate õpilaste teadmistest annab C.R. Jakobsoni poolt koostatud hinneteleht, mille alusel on koostatud alljärgnev tabel: ¹

Õppeaine	I jagu			II jagu		
	hea	kaunis hea	rah.	hea	kaunis hea	rah.
Piiblilugu	11	1	-	3	3	2
Katekismus	6	5	1	3	1	4
Koraalid	8	4	-	-	-	-
Laulmine	7	4	1	3	1	2
Noodiõpetus	8	4	-	5	-	-
Lugemine eesti k.	11	1	-	-	-	-
Lugemine saksa k.	-	-	-	2	1	5
Ilukiri	4	6	2	3	2	3
Õigekiri eesti k.	8	3	1	-	-	-
Saksa k. õigekiri	-	-	-	1	3	2
Joonistamine	4	4	4	3	1	4
Kirjand eesti k.	-	-	9	-	-	-
Kirjand saksa k.	-	-	-	-	-	5
Peast arvutus	5	4	3	4	1	3
Geograafia	11	-	1	3	2	3
Loodusõpetus	11	1	-	3	2	3
Ajalugu	7	4	1	3	-	1
Vene keel	-	-	-	4	1	2
Hoolsus	10	2	-	6	1	1
Elukombed	10	2	-	7	1	2

1 Sealsamas, l. 44-47.

Kirjalikus rehkendamises õppisid I jaos 2 õpilast võrdeid (Regel de tri), 2 murdudega korrutamist, 4 nimega arvude liitmist ja 4 korrutamist. II jaos võrdeid 3, nimega arvude liitmist 3 ja korrutamist 2 õpilast.

C.R.Jakobson tubli pedagoogina tõstis kihelkonnakooli õpetusliku taseme veel kõrgemale, kui see oli ta isa ajal.

Huvitav on, et Jakobson nimetab end Tormas Jacobseniks. Sama nime all kannab ta kihelkonnakooli õpilaste nimestikku ka oma õed ja vennad. Ei ole täpselt teada, mis põhjustas sellise nime muutuse. Põldmäe arvab, et Jakobsonil tekkis vastumeelsus kadakasliku nime vastu ja valis siis mingi internatsionaalse Jacobseni.¹ Väga võimalik, et see ka nii on.

Jakobson ei saanud kuigi kaua Tormas töötada, sest ta põrkas kokku Torma mõisniku Otto v. Liphartiga ja pidi lõpuks lahkuma. Konflikti vormiliseks aluseks oli üldtuntud Jakobsoni "lehmaalugu".²

Täpsemalt on seni selgitamata C.R.Jakobsoni Tormast lahkumise aeg. Põldmäe arutleb mitmesuguseid fakte ja jõuab arvamusele, et ta lõpetas töö köstri-
na ja kooliõpetajana 1861.a. lõpul ning viibis Tormas veel 1862.aasta kevadeni.³ Nagu näitavad arhiivido-

1 Põldmäe, lk.10.

2 Sealsamas, lk.99 jj.

3 Sealsamas, lk.113.

kumendid, on Jakobson töötanud köstrina ja kooliõpetajana siiski 1862. aasta kevadeni. Kihelkonnakooli aruanne, mille järgi kool on töötanud 27. nov. kuni 26. aprillini 1862. a. on kirjutatud C.R. Jakobsoni poolt.¹ Pastori poolt koostatud kirikuteenistuste ja kooliõpetajate nimekirjas, mille ta iga aasta koos koolikonvendi protokolliga saatis Maakoolivalitsusele, on Torma köstrina ja kihelkonnakooliõpetajana märgitud C.R. Jakobson.² Koolikonvent toimus mainitud aastal 14. mail.³ Seega pidi C.R. Jakobson siis veel ametis olema, kuna muidu oleks nimestikus märgitud köstri ja kihelkonnakooliõpetaja koht vakantsena, nagu seda on tehtud juhul, kui keegi kevadel lahkus. Niisiis Jakobson lahkus Tormast arvatavasti mitte enne juunikuud.

C.R. Jakobsoni järel tuli köstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks Friedrich Masing. Näib, et nüüd algab koolis kiire allakäik. See ilmneb kõigepealt õpilaste arvu pidevas vähenemises. 1864. a. kevadel on veel 26 õpilast, neist 3 tüdrukut;⁴ 1866. aastal 20 õpilast, neist 2 tüdrukut;⁵ 1867. aastal 18 õpilast,⁶ 1869. aastal vaid 11 õpilast,⁷ 1870. aastal 14 õpilast.⁸

1870.-71. õppeaastal kooli visitatsioonil olevat

1 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 42₃, lk. 66-70.

2 Sealsamas, l. 65.

3 Sealsamas, l. 62.

4 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 43₁, l. 81-82.

5 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 55₂₀, l. 9-10.

6 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 44₃, l. 48.

7 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 45₃, l. 55.

8 ENSV RAKA, f. 1167, n.1, s.-ü. 46₁, l. 42-43.

Torma kihelkonnakool olnud vaid hea külakooli tasemel. 15-st õpilasest loeb hästi 10, rahuldavalt 2 ja keskmiselt 3. Saksa keeles suudab ainult 1 õpilane hästi lugeda, kirjutada ja rahuldavalt eesti keelde tõlkida; 4 loevad keskmiselt, kuna teiste teadmised on väga väikesed. ¹

1872. aasta jaanuaris on kooli ametisse pandud veel teine õpetaja. ² Puuduvad andmed, kes selleks õpetajaks on. Kooliaeg on nüüd tublisti pikenenud, sest 1873. aastal on pastor kooli revideerinud alles 19. juunil. ³ Õpilased olevat väga palju puudunud, enamuse 30-40 päeva. ⁴

Uuesti näib õppetöö hoogu võtvat, kui 1878. a. kooliõpetajaks saab Adalbert Reilian.

1874. a. määrusega kinnitati uus õppepilaan. Selle alusel oli tundide jaotus järgmine:

Õppeaine	Tundide arv	
	II klass	I klass
Usuõpetus	4	4
Emakeel	5	2
Saksakeel	5	6
Vene keel	3	3
Rehkendamine	5	4
Geograafia	2	2
Ajalugu	2	2
Looduslugu	-	3
Joonistamine	1	2

1 Tartumaa, lk. 106.

2 ENSV RAKA, f. 1167, n. 1, s. -ü. 47₁, l. 47.

3 ENSV RAKA, f. 1167, n. 1, s. -ü. 47₃, l. 54.

4 Sealsamas.

Laulmine	2	2
Võimlemine	2	2
Aiatöö	2	2
<hr/>		
Kokku	33	34 ¹

Usuõpetuses tuli õppida Vana ja Uue Testamendi piiblilood, katekismust, ristikoguduse ajalugu. Ema- keeles lugemise süvendamine, grammatika reeglid ja kirjandite kirjutamine. Saksa keeles tuli lapsi nii kaugemale juhatada, et nad kõrgematesse koolidesse võivad minna ehk ka kodus iseseisvalt saksakeelsete raamatute abil võivad edasi õppida. Vene keeles vallakoolis õpitu täiendamine ja ettevalmistamine kõrgema kooli, kreiskooli või seminari vastu. Rehkendamises küm- nend ja harilikud murrud, intressi arvutus ja plani- meetria kuni parallelogrammideni. Geograafias üldine füüsiline geograafia, Euroopa, iseäranis Venemaa. Aja- lugu - kolme aja kuulsate meeste elulood (Kreeka ja Rooma vana-aeg, Pärsia ja Kartago sõjad, Karl Suur, Friedrich I, Kolumbus, 30-ne aastane sõda, Peeter I jne.). I klassis sügavam vaimu harimise tundmine kõi- gis aegades ja ühes sellega sündinud lugude ja ajaar- vude üleüldine tähelepanemine. Lõpetuseks lühidalt isa- maa ajalugu. Kooliõpetaja jutustagu peast ja näitlikult, ärgu mõistku asja mitte ilma õigusega hukka ega ärgu

¹ Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Viljandi 1877, lk.10.

kiitku aega laialdase ja lahja manitsusega. Kaarte peab kasutama. Loodusõpetuses loomuseõpetus ja füüsika. Joonistamises joonestamine ja lihtvormiliste asjade joonestamine nii seletuse kui ka natuuri järgi. Laulmises vallakoolis õpitu täiendamine. Võimlemine ja käsitöö → Esimene kasvatagu ihukärmust ja teine juhatagu aiatööd viisipäraliselt ja tööarmastusega tegema. ¹

Võib märkida, et põhiliselt sellele plaanile vastavalt oli õppetöö Tormas juba varem sisse viidud - nimelt Jakobsonide aegne kooliõpetus hõlmas pea kõiki neid punkte. Võimlemist ei viidud ka nüüd sisse, sest puudusid selleks võimalused. Koolimaja ja tema ümbrust iseloomustab Reiliani kirjutus "Olevikus":

"... Torma kihelkonnakool on paraku nõnda vaene, et talle mitte nii palju maad ei ole, kus ta omale turinõuud võiks üles panna. Ta on vanema ajal nõnda sooäärde mõisa põllu sisse mahutatud ja kivi müürikene päälegi talle ümber tehtud, et paika ennemini surnuaiaks kui kooli kohaks võiks pidada, kui siin mitte hoonesalgakene pääl ei seisaks. Mis sellest natukesest maast veel hoonete all ei seisa, on köstri tarvitusel ja pruukimisel. Üksnes lõunapool maja ees on "koolimaa", üks väikene põhjata oit sügisesel ajal ja siitki käib veel karjatee üle. Seega on siis kitsas täidetud tee, mis otse üle kooli madala trepi käib, see

¹ Sealsamas, lk. 11 jj.

ainus paik, kus koolilapsed toast tulles siis seisata-
da tohivad, kui keegi ei seisa. Turnimine oli sellel
põhjuseil meie juures muu õpetuste hulgas võeraslaps.
See sügise oli aga nõnda lahke, et ta meil põllu päält
rüpes kantud kividega oitu nõnda palju kaugemale täita
lubas, et just enam üle trepi ei pruugi käia ja kohe
said ka trepi kõrva turnisambad üles pandud. Käsitöö
puuduse kohta nimetan ainult seda, et seda meile veel
koolivalitsuse poolt kästud ei ole ja ei tahaks seegi
asi siin vist hästi edeneda. Sest kui keegi hakkaks
üles arvama, mitu ahju kihelkonna koolil puu puuduse
pärast kõik talv kütmata peavad seisma, kui keegi vae-
vaks võtaks, praegu meie kooli ruumides elada, siis
annaks see kõik kokku ühe nutulaulu..."¹ See kirju-
tus selgitab ilma igasuguste kommentaarideta, kuidas
kohapealsed ülemused viisid ellu määrusi, mis välja
anti, kuidas nad hoolitsesid kihelkonnakooli eest.
Olgu veel märgitud, et Torma kihelkond kulutas ki-
rikule ja tema teenritele iga aasta 4731 rbl. 76 kop.
Statistiliste andmete põhjal kulutas Torma kihelkond
1899. aastal muudeks vajadusteks vaid 429 rbl. 40 kop.,
selle hulgas kihelkonnakoolile 309 rbl. 40 kop., pos-
tile 120 rbl., kuna arstiabiks kihelkonnas konvent ei
andnud kopikatki.²

1 "Olevik" 23.12.1885, nr. 52.

2 "Рижский Вестник" " 26.04.1904.

Omapäraseks sündmuseks oli Tormas kihelkonnakoolimaja põlemine 17.jaanuaril 1879.aastal. Nimelt oli koolipoiss K.Kirs koolimaja põlema pannud, kuna ta ei tahtnud koolis käia. Ta oli söed räbala sisse pannud ja pööningule linaluude sekka viinud. Koolimaja põles täiesti maha. Kuna kool üle viidi palvemajja, siis tahtnud ta 5.märtsil ka selle põlema panna, kuid teised on saanud jaole. ¹

80-ndail aastail hakatakse rahva poolt nõudma tütarlaste kihelkonnakooli asutamist. ² See soov jääb vaid hüüdjaks hääleks kõrbes. Alles 1906.aastal, kui valmib uus suurem koolimaja, hakatakse õpetama ka tütarlapsi.

80-90-ndail aastail näib õpetus koolis olevat hea tasemel, sest nn. väeteenistuse eksamite puhul saavad Torma kihelkonnakooli õpilased hea hinnangu. 24.mail 1891.aastal on Tormast eksamile tulnud 7 poissi ja selle sooritanud, ³ 9.juunil 1892.aastal sooritasid kõik 12 eksamile ilmunud poissi selle edukalt. ⁴ Eksami sooritamine lühendas väeteenistuse aega. 1892.aasta jaanuaris on käinud kooli revideerimas inspektor Luig, kes on andnud koolile hea hinde. ⁵

1 "Eesti Postimees" 21.03.1879, nr.12.

2 "Olevik" 15.02.1883, nr. 7; "Eesti Postimees" 16.02.1883, nr. 7; "Virulane" 3.04.1884,nr.14; "Valgus" 20.02.1885, nr. 7.

3 "Eesti Postimees" 15.06.1891, nr.23.

4 "Postimees" 16.06.1892, nr.130.

5 "Valgus" 19.02, 1892, nr.9.

1894.aastal lahkus Reilian Tormast ja kihelkonnakooliõpetajaks tuli Gustav Kommusaar. Õpilaste arv on nüüd võrdlemisi suureks kasvanud. 1897.aastal on õpilasi 60 poissi ja hulk soovijaid on ruumi puuduse tõttu vastuvõtmata jäänud.¹ Samal ajal oli vallakoolides puudujate arv väga suur. Näib, et kihelkonnakool on rahva hulgas populaarsuse võitnud.

1 "Postimees" 31.01.1897, nr. 25.

II KULTUURIELU

1. Laulukooride ja orkestri tegevus.

19.saj. teisel veerandil hakkasid muusikalisemad kihelkonnakooliõpetajad oma õpilastele mitmehäälset laulu õpetama ja laulukoorisid asutama. Niiviisi tekkinud kooridest on teadaolevaid andmeid kõige vanem umbes 1835.a. Laiuse kihelkonnakooli õpilastest köster H.Nie-¹⁸³⁵länderi juhatusel väljaarenenud laulukoor.¹ Esimene laulukoor, mille tegevusel oli juba laiaulatuslikum tähtsus ja mille kuulsus ulatus üle oma kihelkonna piiride, oli Põltsamaa köster Martin Vilbergi poolt 1840.¹⁸⁴⁰ aastal asutatud segakoor.²

Nende kõrval hakkasid tekkima koorid teistes kihelkondades, sealhulgas ka Tormas.

Esimeste mängukooride asutajateks Eestis tuleb pidada vennaste koguduste liikmeid. Nähtavasti oli esimeseks eestlaste orkestriks 1825.a. asutatud Tartu vennastekoguduse mängukoor.³

Maal asuvatest kooridest on vanimaks Väägvere pausunakoor. 1839.a. muretseti Väägveres olemasolevale koi-

1 A.Kasemets, Märkused Eesti koorilaulu tekkimisest ja arenemisest, "Muusikaleht" 1925, nr.2, lk.22.

2 Sealsamas.

3 J.Karheiding, Eesti mängukooride algpäevilt, "Muusikaleht" 1928, nr.8, lk.245.

mele viiulile lisaks veel kaks klarnetit, mõned ventii-
lideta metsasarved ja vile ning hakati katsetama koraali
kaasmänguga.¹ Asi ei tahtnud edeneda, kuna puudus asja-
tundlik juhataja. Pööre tuli asjasse, kui 1846.aastal
asus Väägverre Taavet Virkhaus. Peagi asutati pasuna-
koor ka Torma.

Laulukoori asutamise kohta puuduvad kindlad and-
med. Üldiselt on levinud arvamus, et laulukoor asuta-
ti 1844.aastal kui Adam Jakobson tuli Torma köstriks
ja kihelkonnakooliõpetajaks.² Laulukoori asutamise
seostamine A.Jakobsoni tegevusega Tormas on täiesti
usutav, sest Tartus elades puutus ta kokku vennaste-
koguduse laulukooriga ja seega oli tal teadmisi ja ko-
gemusi mitmehäälsel laulmisest. Ka oli ta tuttav ees-
ti rahvaloominguga ja eestlaste lauluarmastusega:

"Minä arvan kül.... , et just meie armsa marahva seest
üks väggev laulovaim leida on. Sedda tunnistavad nende
vannaegsed laulud."³ Kuna Jakobsoni Torma asumise
aasta ei ole mitte 1844, nagu seni arvati, vaid 1846,
siis ei võinud ta ka laulukoori asutada mitte enne
1846.aastat.

Kihelkonnakoolis õpetas A.Jakobson neljahäälsel
koorilaulu. Seepärast olid algul kooriliikmeteks põhi-
liselt kihelkonnakooliõpilased. Et kihelkonnakoolis

1 Väägvere koor 1839-1929, Tartu 1929, lk.9.

2 Eesti Entsüklopeedia II V.685.

3 A.Jakobson, Tallorahva..., lk.27.

käisid poisid, siis esimese koori koosseisus puudusid naised. Jakobson ei pea tingimata vajalikukski, et koorist peavad osa võtma ka naised. Ta kirjutab: "Kus nenda palju poisikeste healesid leida võib, et Diskant ja Alt nendega täidetud saab, mis hädda pärrast siis tüdrukid ehk naisi tarvis on?"¹ Hiljem õppis kihelkonnakoolis ka tütarlapsi ja samuti hakati neljahäälset koorilaulu õpetama vallakoolides. Selle tulemusena tekkis meeskoori kõrvale segakoor. Ka Jakobson ise ei ole naiste osavõtu vastu: "Agga kus sedda (sobivaid poistehääli .- A.V.) ei olle, miks siis naistesuggu peaks põllatama?"² Ta koguni hindab naisi väga kõrgelt, mis on tähelepanuvääriv, sest tol ajal naisi harilikult alahinnati. Ta kirjutab: "Et naistesuggu vähhe kergema lomuga on (ja sedda polle ka keik), siis ei prugi neid eddevaks teha; neil on ajoti ehk veel ennam töemeelt, kui meestesuggul!"³

Suurt rõhku pannakse pidevale harjutamisele, sest ainult pidevate proovidega võib laulukoor häid tulemusi saavutada. "Keige vähhem peaks lauljad igga nädal kord - isseärranis talveael, kus tallorahval rohkem aega on - õppimisseks kokko tullemä."⁴ Eriti tähtsaks pidas Jakobson koorilaulu õpetamist koolides, sest nii levib laul ka vanemate inimeste hulka. Seepärast pani

1 Tallorahva... , lk.33.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

4 Sealsamas.

ta ise suurt rõhku neljahäälsele laulmisele kihelkonnakoolis. Mitmed tema juures õppinud noormehed said hiljem vallakooliõpetajateks ja levitasid nii laulukultuuri edasi. Osa vallakooliõpetajaid käis laulmas Torma laulukooris ja hakkasid õpetama koorilaulu oma koolides. Edu koorilaulu alal tiivustas noori laulusõpru veel suurematele ja raskematele ülesannetele - orkestri loomisele. Jakobson kirjutas ise selle kohta järgmist: "Aastal 1848 ollid ühhes kohhas paljo sõbru kous, ja nende hulgas vägga moistlikkud mehhed... Vimati rägiti ka Pömi, Tiroli ja Sveitsi rahva ellovisidest - kus ka mängimine kui peaassi ette tulli. Sesuggune könne ärratas noort rahvast ja keiki, kes seäl ollid, nenda ülles, et se küssimine ilmsiks sai: "Kas siis meie rahva keskel ei peaks voima mängusid ette võtta?""¹ Jakobsonile ei olnud see mõte uus, sest Tartus oli ta vennastekoguduses orkestris fagotti mänginud ja õppinud veel paljudel teistel instrumentidel mängima.² Täiesti õigustatud on ka J.Karheidingi arvamus, et Jakobson oli teadlik Väägvere pasunakoorist ja võis Tartus olles kokku puutuda selle asutaja T.Virkhausiga.³

Mõte, mis noorte hulgas tekkis, ei jäänud ainult kavatsuseks. Pillide muretsemiseks otsustati raha koguda. Esimesena kirjutas korjanduslehele alla Johann Stammberg, kes andis orkestri asutamiseks 1 rubla 50 kopikat.⁴

¹ Sealsamas, lk.45-46.

² Põldmäe, lk.70.

³ J.Karheiding, Eesti mängukooride algpäevilt, "Muusikaleht" 1928, nr.8, lk.246.

⁴ A.Jakobson, Tallorahva..., lk.46.

Temale järgnesid teised ja 10 rubla kogunes esimese õhtuga. Nüüd käis korjandusleht veel käest kätte ja peagi oli teatud summa käes, millega otsustati tellida esimesed pillid. Et odavamalt läbi tulla, telliti algul vanu pille nii Tartust kui ka Peterburist. Kuid see samm osutus valeks. Kui tellitud pillid kohale saabusid, selgus, et osa neist on defektidega ja nad ei ole sobivad ühes orkestris mängimiseks, kuna üks pill oli teisest pisut madalam.

Ka ei jätkunud kogutud rahast nii suure hulga pillide ostmiseks, nagu see orkestris minimaalselt on vajalik. 1850.a. detsembris pöördus Jakobson uuesti kogu kihelkonna poole ja kurtis oma raskustest .

"...Kui ma selle asja ette võtsin, ei olnud mulle mitte päris selge, et see ettevõte minu peale väga raske koorma veeretab ja et see kättesaamatult palju maksma läheb. Kohe alguses panin ma küll üldise korjamise toime ja pöörasin pea terve kihelkonna poole, kuid tagajärjed ei olnud kuigi rahuldavad. - Korjatud rahaga muretseti mänguriistu, nimelt kolm B-klarnetti, kaks metsasarve, üks fagott, üks flööt ja sinna juure kõige hädatarvilisemad noodid. Väikse, kuid tugeva orkestri kujundamiseks puuduvad aga veel: neli trombooni, kaks ehk ka ainult üks C-klarnett, üks A-klarnett, ja soovitav oleks veel kaks trummi... Sellepärast palun ma seega igat meie austatud koguduseliiget minule seks oma toetuserikast kätt ulatada ja seda...

ettevõtet... kas igaaastase väikese annetusega, või pikemaajalise kindla toetusega toetada."¹

See väljavõte näitab meile väga kujukalt, milliste raskustega tuli orkestril tema loomispäevil voidelda ja kui palju energiat ja tahtekindlust nõudis see asja initsiaatoreilt.

1853.a. sõitis Tormast läbi siit pärinev estofiilne arst ning kirjanik dr. Schultz-Bertram. Jakobson kurtis temale oma muredest pillide osas, sest Schultzi kaudu oli ka Peterburist pille muretsetud. Kui Schultz Saksamaalt tagasi sõitis, tõi ta Torma orkestri jaoks kaks pillide hinnakirja. Jakobson tellis kohe kaks pilli prooviks. Kui need saabusid, osutusid nad väga headeks ja pealegi hinnalt mitte sugugi kallimateks kui seni ostetud vanad pillid. Uue hooga asuti õppima ja kavatseti tellida uusi pille terve komplekt. Hakati jällegi raha koguma. Lasti trükkida erilised osavõtjate raamatud, jaotati need laiali ja hakati koguma nii ühekordseid annetusi kui ka aastamaksjaid. Ei piiratud ainult Torma kihelkonnaga, vaid Jakobson sõitis isegi Tartu ja pöördus seal oma tuttavate poole. huvitav on märkida, et Lilastvere talumees Jaan Sihvermann andis 20 rubla, samal ajal kui Torma mõisa omanik von Liphart andis 10 rubla ja kohalik pastor Assmuth vaid 2 rubla. ² Üldse on protokolli raamatu andmeil

1 A.Kasemets, Märkused Eesti koorilaulu tekkimisest ja arenemisest, "Muusikaleht" 1925, nr.3, lk.37.

2 T.m.prot. r., pagineerimata.

296 annetajat, kes kokku on andnud 525 rubla 50 kopikat.¹ Selles protokolliraamatus ei ole aga kõigi annetajate nimesid, sest kõige väiksemaks annetuseks on seal 1 rubla. Seega on siia märgitud suuremad annetajad. Raamatukeses "Tallorahva süddamerõmust" on toodud annetajaid ka palju väiksemate summadega. Nii on seal märgitud, et talurahva hulgast on Tormas olnud 128 osavõtjat, suurimaks annetuseks on 20 kop.; Tarakveres 43 annetajat ja suurimaks annetuseks 25 kop.; Roelas on need arvud vastavalt 29 ja 30, Tõikveres 47 ja 25, Vaiatus 34 ja 50, Lilastveres 26 ja 10 jne.² Neist summadest ei piisanud siiski pillide ostmiseks ja Jakobson oli sunnitud laenama. Protokolliraamatus on sissekanne, millest nähtub, et Avinurme mölder Jüri Pohlakas laenas 1855.aastal orkestri võla tasumiseks 200 rubla tingimustel, et kui pool võlast tasutakse sama aasta mardipäevaks ja teine pool 1856.a. jüripäevaks, siis Pohlakas protsente ei nõua; vastasel korral aga tasutakse seaduses ettenähtud protsendid.³ Protokolliraamatule on juurde lisatud ka Jakobsoni ja Pohlaka vahel sõlmitud leping, mille alusel pandiks olid orkestri pillid.⁴ Mainitud tähtpäevadest ei suudetud kinni pidada. Sellest hoolimata kannatas Pohlakas kannatlikult ja ei nõudnud ka protsentide ta-

1 Sealsamas.

2 A. Jakobson, Tallorahva..., lk. 58.

3 T.m.prtk.r., lk. 87.

4 Sealsamas, lahtine leht.

sumist. Hiljem laenati veel Tõikverest Toomingalt 50 rubia ja Sadalast Taavlitlt samuti 50 rubia. 1856.a. ilmus trükist Jakobsoni mõneleheküljeline saksa- ja eestikeelne üleskutse "Torma Mängokoor". Ka siin on Jakobson sunnitud kurtma võlakoorma üle: "Nüüd on agga selle mängokori peal ni palju võlga, et mul monni kord jo lotus on h~~el~~jummas (kadumas.-A.V.) olnud..."¹ Kuid kõigist raskustest hoolimata ei kaota Jakobson lootust võlgadest vabaneda: "...agga ommeti ka sedda päeva lo-dan nähha sada, kus röömsaste välja hüda voin: Nüüd polle... Torma mängokori peal ennam ühte koppikat võlga."² Jakobsonil seda päeva ei õnnestunud näha, sest ta suri juba 1857.aastal ja sel ajal olid võlad veel tasumata. Oma üleskutses pöördus ta jällegi kõigi mängusõprade poole palvega, aidata orkestri majanduslikku külge korda seada. "Kui üks tenia omma aasta palgast kolm koppikat hõbbedat... seia ärra annab, ei te se temmale suurt kahjo, vaid sadab Jummalä õnnis-tust."³ Võib arvata, et annetuste alammääraks oli 3 kopikat.

Ka Jakobson ise kulutas väga palju pillide ja nootide muretsemiseks. Kui ta linna majakraami sõitis ostma, siis kulutas ta tihti oma vähese raha pasunate, nootide ja kalliste teaduslike raamatute ostmiseks.⁴

1 A. Jakobson, Torma Mängokoor.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas.

4 Põldmäe, lk.72.

Et orkester oma esinemistega ka ise võis sissetulekuid saada, siis oli orkestri kodukorras vastavad punktid, mis näitasid, kuidas selle rahaga toimida. Nii pidi orkestrijuhht oma vaeva tasuks saama 10% kõigist sissetulekuist, kuna ülejäänud rahaga kaetakse kõik kulud ja kui raha veel üle jääb, siis jääb see orkestri kassasse orkestri tarvete rahuldamiseks. Kui aga toimub mingi eriline raha eest mängimine, siis pool saadud summast läheb orkestri kasuks, kuna teine pool jaotatakse võrdselt nende liikmete vahel, kes sel korral mängimas olid. Kui orkestril enam võlga ei ole, siis muretsetakse selle raha eest uusi pille või noote, ehk antakse orkestriliikmetele toetust isikliku muusikariista ostmiseks. Orkestrijuhhil oli õigus täielikult orkestri kulul endale üks pill osta, mis pärast tema surma jääb orkestri varanduseks. ¹

Esimesed sissekanded orkestri tegevuse kohta on 1854. aastast. 19. veebruaril märgitakse, et orkester on koos laulukooriga käinud Friedentalis Schultzi proua sünnipäeva varahommikul mängimas. ² Sellega tahteti Schltzile tänu avaldada abi eest pillide muretsemisel. 16. märtsil on orkester käinud Kilbaveres Jaan Sihvermanni tütre pulmades puhul mängimas, kus mängiti marsse ja muid lugusid. Jakobsonile on Sihvermann vaevasuks andnud 5 rubla, mille viimane orkestri kassas-

1 T.m. protk. r., lk. 17-18 ja 83-84.

2 Sealsamas, lk. 63.

se andis. Ka iga mängija on saanud 25 kopikat.¹

Vanu pille, mis nüüd kasutult seisid, müüdi odavamalt orkestriliikmetele kodus harjutamiseks. Nii müüdi Hans Aunapõule metsasarv 3 rubla 50 kop. eest.² Et ka uusi pille juurde osteti, siis näitas kassa seis 1854.a. lõpuks väljaminekut 57 rubla 37 kopikat rohkem kui sissetulekut.³

Uue aasta hommikul 1855.a. kella 4 ja 6 vahel käis orkester 9 liikmega Vaiatu mõisahärrat Wistinghausenit tervitamas. Siit sai orkestrijuh 5 rubla ja iga mängija 50 kopikat.⁴ Nüüd mindi edasi Torma mõisahärra O.v.Lipharti poole. Tema tervituseks oli suur transparent valmistatud. Kuid siin ei võetud neid sugugi nii heldelt vastu. Liphart tuli lõpuks mängu peale välja, ütles: "Danke!", vahetas mängijatega mõned sõnad ja käskis vaid kohvi pakkuda.⁵

16.jaanuaril käidi 7 mehega Torma postijaamas mängimas. Seekord mängis kaasa ka 13 aastane Carl Robert Jakobson. Ta sai jaamakomissar Andersonilt kingituseks H.Beecher-Stowe teose "Onkel Tom".⁶

Esimene avalik kontsert anti 27.märtsil 1855. aastal esimesel ülestõusmise pühal Torma kirikus. Orkestri koosseis oli 10 meest.⁷

1 T.m.protk.r., lk.65-67.

2 Sealsamas, lk.68.

3 Sealsamas, lk.69.

4 Sealsamas, lk.71-72.

5 Sealsamas, lk.73-74.

6 Sealsamas, lk.75.

7 Sealsamas, lk.77.

Ka sel aastal ületasid väljaminekud sissetulekud ja aasta lõpuks oli kassa seis orkestri kahjuks 76 rubla ja 29 kop., kuigi Jakobson loobus oma 10 % kasutamisest.¹

Võlgade tasumiseks raha saamise eesmärgil jätkuvad mängimised sakste juures ka 1856.aastal. 26.aprillil mängiti Kuremaa mõisas kohtunik v.Oettingeni pulmade puhul.² 6.septembril Torma mõisas opman RosentMali abikaasa sünnipäeva puhul.³

Kodukorra alusel anti sel aastal mitmele orkestri-liikmele toetust isiklike mänguriistade ostmiseks. Andres Säälik Kõnnust sai 8 rubla korneti ostmiseks. Sama summa sai ka Jüri Laul. Jakob Pärn Tormast sai flöödi ostmiseks 2 rubla, Aug. Schulbach LaekKannust 1,50 rbl. ja koorijuht klarneti ostmiseks 75 rubla.⁴ 1856.a. oli kassa seis orkestri kahjuks juba 200 rubla 87 kop.⁵

Küllaltki suureks oli kasvanud aga ka orkestri inventar. Huvitav on tutvuda protokolliraamatus leiduvate sissekannetega, mis näitab ka tolleaegset muusikariistade hinda.

Muusikariistade hinnad on toodud koos tolli ja veoga:⁶

1 Sealsamas, lk.91.

2 Sealsamas, lk.94.

3 Sealsamas, lk.95.

4 Sealsamas, lk.96.

5 Sealsamas, lk.97.

6 Sealsamas, pagineerimata.

2 vasest trummi	Rbl. 35.-
1 terasest triangel	" 3.-
1 suur flööt, eebenipuust	" 38.-
1 tertsflööt, vaskne	" 35.-
1 suur flööt, kookuspuust	" 18.-
1 A klarnet, pukspuust	" 40.-
1 A klarnet, kookuspuust	" 30.-
2 Es ja D klarnetid, vasest	" 60.-
2 Es ja D klarnetid, kookuspuu"	60.-
1 B klarnet, eebenipuust	" 45.-
2 C klarnetit, pukspuust	" 60.-
3 F G- es klarnetit ühes kastis, kookuspuust	" 30.-
1 B klarnet, kookuspuust	" 30.-
2 G trompetit	" 40.-
2 metsasarve, kastis	" 64.-
1 kontrafagott, kastiga	" 38.-
1 fagott, kastis	" 30.-
1 fagott, kast siin juurde tehtud	" 24.-
1 bassetsarv kookuspuust	" 35.-
1 inglisarv	" 25.-
1 viiul kasti ja poognaga	" 20.-
1 viiul " "	" 12.-
1 altviiul	" 16.-
1 bassviiul	" 10.-
2 kornetit	" 60.-

2 trompetit	Rbl. 60.-
1 tenor pasun	" 50.-
1 bass pasun	" 56.-
1 tuuba	" 80.-
2 trompetit	" 60.-
2 oboed	" 76.-
1 fagott	" 50.-
2 metsasarve	" 130.-
<hr/>	
Kokku	Rbl. 1420.-

Muusikariistu on nende sissekannete järgi ostetud 46. Sealhulgas flööte 3, klarneteid 13, viiuleid 4, fagotte 4, metsasarvi 4, trumme 2, 1 triangel ja teisi pilli 16.

Muidugi ei jäänud kõik need muusikariistad orkestri kasutada, sest harilikult ulatus mängijate arv üle 10-ne kuni 15-ni. Osa neist pillidest müüdi edasi orkestriliikmetele, ja väga võimalik, et üks mängija oskas mängida rohkem kui üht pilli ja olenevalt orkestreeringust kasutas ühe pala juures üht, teise juures teist muusikariista.

Pääle muusikariistade kuulusid orkestri inventari hulka järgmised esemed: ¹

1 noodipult 10-ne mängija jaoks, terasest	Rbl.10.-
1 kapp, kuusepuust, värvitud, mänguriistade jaoks	" 10.-
1 kassalaegas, rautatud ja värvitud	" 3.-
<hr/>	
1 Sealsamas, pagineerimata.	

1 "Flöödi, klarneti, metsasarve ja fagoti kool	Rbl. 5.-
1 protokolliraamat	" 1.30
1 A.Nemetz "Mängukool", lõpus noodid	" 6.-
1 A.Mülleri "Kiriku mängutükid"	" 5.40
1 Ballot "Viuli kool"	" 2.60
1 Album "Militairmusik" I aastakäik, Viinist	" 15.-
Kokku	Rbl. 58.30

Eelpool on antud ülevaade orkestri loomisest ja majanduslikest raskustest, mis sellega kaasnesid. Orkestri ideoloogilisest suunitlusest ja organisatsioonilisest struktuurist annab meile ettekujutuse tutvumine orkestri ~~ko~~dukorra punktidega, millise koostas Jakobson 1854. a. jaanuaris ja võeti vastu kõigi orkestriliikmete poolt. Peaesmärgiks on esinemine suurtel pühadel kirikus ja paivemajas ning surnuaial matuste juures.¹ Üldiselt on lubatud mängida kõikjal, väljaarvatud tantsuks ja kõrtsis.² Üldse tundub A. Jakobson olevat väga suur tantsu vastane. Ta kirjutab: "Minna polle ial tantsinud, ja meie poolne marahvas ei tantsi ka mitte. Küssigem neid, kus rahvas ennast kõrtsi vidi ja torropilli ümber kogguvad... täis vina lakkuvad, tantsivad, ehk parrem ööldud omma lihahimmo sees poisid tüdrukudega kargavad ja keerlevad, mis kasso neile sest tulleb."³ Peale selle märgib ta, et kui inimesed end

1 Sealsamas, lk.15.

2 Sealsamas.

3 A. Jakobson, Tallorahva..., lk.29.

higiseks tantsivad, siis sageli joovad külma vett ja selle tagajärjel haigestuvad.¹ Jakobsoni vaated tantsule on kindlasti seotud sellega, et ta oli agar venestekoguduse liige ja tants ei olnud vastuvõetav religioossetele arusaamadele. Ja nii oligi rangelt keelatud orkestril mängida tantsuks, kuigi ta käis esinemas pulmades, sünnipäevadel jne. Tantsupalasid nad ei õppinud ja ka peoperemeeste soovi korral tantsuks ei mängitud.

Muusikariistu hoiti orkestrijuhi juures, kuhu mängijad ka harjutustele kogunesid. Kodus harjutamiseks soovitati igal mängijal osta endale pill, milleks, nagu eespool märgitud, toetust anti. Kuna kõigil siiski võimalik ei olnud oma muusikariista muretseda, siis võis ta võtta orkestri pilli laenuks ja seda kasutada kaks nädalat. Seejärel pidi selle orkestrijuhile näha tooma ja võis siis uuesti laenata.² Arvatavasti toimusid ka harjutused kahe nädala tagant, sest sagedamini oli raske koos käia, kuna mõned orkestri liikmed elasid üle 10 kilomeetri kaugel. Distsipliini tugevdamiseks oli neile, kes muusikariista õigeaegselt tagasi ei toonud, ette nähtud trahv 2 kopikat iga päeva pealt.³ Samuti tuli 10 kopikat trahvi maksta põhjusetalt harjutuselt puudumise eest.⁴

Mõeldi ka mängijate juurdekasvule, et kui keegi

1 Sealsamas.

2 T.m.prot.r., lk.16.

3 Sealsamas, lk.17.

4 Sealsamas.

mängijaist lahkub või sureb, siis orkestri tegevus ei jääks lonkama vaid leiduks kohe asendaja. Orkestrijuhi ülesandeks oli õpetada pidevalt uusi mängijaid juurde.¹ Väga õigesti hinnati, et orkestri edukaks tegevuseks on tähtis osa orkestrijuhil. Kui vana orkestrijuht mingil põhjusel enam ei saa täita oma ülesandeid, siis tuleb valida uus. Valimisest peavad osa võtma kõik mängijad ja peale nende veel asjast huvitatud peremehed, võõrmüürid ja kooliõpetajad. Teiste ei ole õigust juhi määramisel kaasa rääkida.² Sellega on tahetud öelda, et kõikvõimsatel mõisnikel ja pastoritel, kes muidu juhtisid kogu kihelkonna elu, ei ole õigust orkestri tegevusse segada. Kõige sobivamaks orkestrijuhiks peab Jakobson kõstrit ehk kihelkonna kooliõpetajat. Kui see ei ole võimalik, siis keegi mängijatest, kes tunneb ka teisi mänguriistu peale oma.³

Juhul, kui ei peaks leiduma kedagi, kes orkestrijuhtimise ülesandeid täidaks, siis ei tohi mänguriistu ära hävitada, vaid neid tuleb 10 aastat palvemajas kuivas kohas hoida.⁴ Kui nüüd tõesti pillid 10 aastat kasutamata seisavad ja orkestrijuhti ei leita, siis kuulutatakse nad ajalehe kaudu müügile ja müügist saadud summa jaotatakse kolmeks - kirikule, palvemajale ja kihelkonna vaestele.⁵

1 Sealsamas, lk. 18-19.

2 Sealsamas, lk. 19-20.

3 Sealsamas, lk. 20.

4 Sealsamas, lk. 21.

5 Sealsamas, lk. 22.

Orkestril peab olema protokolliraamat, kuhu orkestrijuhth protokollid sisse kannab.¹

Ja lõpuks rõhutatakse, et mängija peab orkestri seadusi austama ja neid vastuvaidlemata täitma.²

Esimesteks orkestriliikmeteks olid peamiselt küla-kooliõpetajad ja kihelkonnakoolipoisid - tulevased õpetajad. On säilinud nende nimekiri:³ Jüri Raudsepp - Iravere kooliõpetaja, Joosep Sommer - Sadala peremees, Hindrik Peekmann, Jakob Viik - Iraverest, Mart Liiv - Kasepää kooliõpetaja, Vidrik Kruus - Ookatku kooliõpetaja, Jakob Abel - Tarakvere kooliõpetaja, Vridrik Pärn - Rääbise kooliõpetaja, Hans Aunapuu - hiljem kooliõpetaja, Andres Säälük, hiljem kooliõpetaja, Otto Sommer, Mihkel Soodia, Joosep Neimann - hiljem kooliõpetaja ja Hindrik Summer - hiljem kooliõpetaja - kokku 14 liiget.

Töö orkestriga edenes, kuid siis tabas orkestrit raske hoop. Adam Jakobson haigestus ja suri 6. detsembril 1857. aastal olles vaid 40 aastat vana. Matused olid 13. detsembril. Rohkete saatjate hulgast ei puudunud orkester, kes saatis oma esimest juhti viimasele puhkepaigale Torma kalmistul.

Adam Jakobsoni tubli tegevus koolipõllul ning veel agaram tegevus ühe Eesti vanema orkestri loomi-

1 Sealsamas, lk. 24.

2 Sealsamas,

3 Sealsamas, lk. 27-29.

sel asetab ta meie kultuuriajaloo silmapaistvate kohale. Seepärast väärib tema tegevus põhjalikumat uurimist. Omal ajal hindas Adam Jakobsoni tegevust Schultz-Bertram, kes kirjutas: "Meie Balti provintsis ühes väga tundmata nurgas - Tormas - on juba mõnda aega avaldunud tunnustusvääriline püüe instrumentaalmuusika levitamise abil Eesti rahvale avada uut maailma, uut haridusteed. Noored koolmeistrid, vanemad kihelkonnakooli õpilased ja taluperemeeste pojad on ühinenud ja endid köstri ja organisti Jakobsoni juhatuse alla annud. Viimane on muusikaline talent ja täis melomaani intensiivset südidust."¹

Alates 1859.aastast juhatas orkestri tegevust Carl Robert Jakobson. Kuid tema tegevus ei olnud orkestri juhatamise osas nii energiline kui isa tegevus. Pealegi oli ta sunnitud peagi Tormast lahkuma. Orkestri tegevuse kohta puuduvad nüüd protokolliraamatus sissekanded. Vähesel määral siiski tegutseti köster Masingu juhtimisei, kuid see tundub vaid eelnenud hooga tegevuse järelkajana. Masing pööras rohkem tähelepanu laulukooride tegevusele.

1866.aasta nelipühil esinesid koor ja orkester Torma kirikus. Esitati 16 pala, nii lühemaid kui ka pikemaid. Esinesid eraldi laulukoor ja orkester, kuna osa palasid esitati ühiselt.²

¹ A.Kasemets, Märkused Eesti koorilaulu tekkimisest ja arenemisest, "Muusikaleht" 1925, nr.2, lk.23.
² "Eesti Postimees" 13.07.1886, n. 28.

Üks esimesi orkestriliikmeid, C.R.Jakobsoni sõber, Otto Sommer, kirjutab vastuseks viimase kirjale, milles ta oli palunud informatsiooni Torma olude kohta, et nelipühil on koorid esinenud paladega, mida juba varem oli õpitud ja nüüd Masing uuesti korranud. "Kui poleks meile Teie papa ja Teie ühte kindlat põhja Torma laulule ja mängule pannud, siis poleks see asi millaski nii kaugemale saadetud saanud, ehk küll nüüd mõni Masing enast kiidab, et tema kõik seda on ette toonud." ¹

1867.aasta 19.märtsil esinesid Torma koorid kontserdiga Rakvere kirikus. ² Märgitakse jällegi, et esitati 16 pala. Arvatavasti oli see sama kava, millega esineti eelmisel aastal Tormas. Siit on näha, et koorid uut repertuaari enam juurde ei õpi, vaid piiratakse vana õpitud kava kordamisega.

Ka järgmise aasta kohta on ajalehtedes andmeid, et koorid on esinenud. 1868.aasta suvel toimus Mustvee ja Kasepää koolilaste kontsert, millest osa võttis Torma orkester. ³ Sama aasta juulis toimus Torma kiriku pühitsemine, kus esinesid Torma laulukoor ja orkester, mille koosseis oli 40 lauljat ja mängijat. ⁴

1869.a. I Üldlaulupeost võttis osa küll Torma meeskoor, kuid orkester sellest osa ei võtnud, vaid oli juba täiesti soikunud.

Väga kaua oldi arvamusel, et Torma orkester käis

~~1 "Eesti Postimees" 13.07.1866, nr.28.~~

1 R. Põldmäe, lk. 114.

2, "Perno Postimees" 17.05.1867, nr.20.

3 "Eesti Postimees" 6.06.1868, nr.23.

1871.aastal Peterburis ja Soomes mängimas. Kuigi see fakt on väheusutav, sest orkester oli languse ajajärgus ja ei suutnud isegi 1869 .a. laulupeost osa võtta, ei kontrollitud seda käsitlust ja Torma orkestrit ehitati võoraste loorberitega. Viga tuli sellest, et ajakirjas "Suomen Kuvalehti" 1875.a. nr.60 trükiti Ed.M. Jakobsoni puulõige ühest Eesti orkestrist. See viidi ühendusse Torma orkestriga ja eksikombel trükiti selle pildi allkirjaks Torma pasunakoor. See ajakiri sattus meie uurijate kätte ja nii leviski kontseptsioon Torma orkestri Soomes käimisest, ilma et seda oleks kriitiliselt uuritud. Küsimus huvitas R.Põldmäed ja tal õnnestuski leida materjale, mis selle lahendasid. Nagu selgus 1871.aasta Soome ajakirjandusest ("Uusi Suomentar" 1871,a. nr.63 jt.), oli Soomes esinenud orkestriks Kärkna pasunakoor.¹

Endised orkestri asutajad ei suutnud siiski väljajätkatada orkestri täielikku hukkumist ja 1876 .aastal otsustati uuesti alustada orkestri tegevust. 18.märtsil 1876.aastal valiti uueks orkestrijuhiks üks tema esimesi liikmeid, tolleaegne kihelkonna koolipoiss ja nüüdne Vaiatu kooliõpetaja Joosep Neimann.²

Protokolliraamatus kirjutatakse: "Et meie mängutoimetaja A.Jakobson juba 18 aastat surnud on ja selle aja sees ka mitmed mängijad surnud ja mõnesuguse

¹ "Edasi" 7.07.1956, nr. 134.

² T.m.prot.r., lk.31.

asja pärast siit koori hulgast ära läinud, siis on meie mängukoor otse lonkama hakanud - - -

Seepärast võttis meie koor kindlalt nõu, seda mis hooletuse ja tuimuse läbi oli otsekui magama jäänud, uuesti elu sisse aidata, et mitte häbi ja teotamine ei peaks selle koori vaenlastest meie mängukoori sünnitajale (n.ka meile) ta raske vaeva palgaks saama." ¹

Orkestri asutajatest liikmetest olid alles Joo-
sep Neimann, Jakob Viik (läks peagi soldatiks), Andres
Säälik, Hindrik Summer ja Hans Aunapuu. Uuteks liikme-
teks tulid juurde Jakob Viik - Ookatku kooliõpetaja,
Jakob Raudsepp - Iraverest, Kustav Karro - Kõnnu koo-
liõpetaja, Mart Summer - Vötikvere kooliõpetaja, Kus-
tav Säälik - Kõnnu v. peremees (suri varsti), Abram
Vinkmann - Rääbise kooliõpetaja, Juhan Kask - Lilast-
vere kooliõpetaja, Jaan Raudsepp - Iraverest (läks hil-
jem Peterburi), Juhan Viik - Iraverest (ei saanud
mängijat), Jakob Peekmann - Tuulavere kooliõpetaja
(ei saanud mängijat) ja August Neimann. ²

Seega kujunes tegelikult orkestri koosseis 11 liik-
meliseks.

Otsustati ka mõned uued pillid muretseda. Raha han-
kimiseks korraldati juba 25.mail 1876.aastal Torma ki-

1 Sealsamas, lk. 30.

2 Sealsamas, lk. 31.

rikus kontsert, millest sissetulekut saadi 109 rubla.¹
Teine kontsert anti Lohusuu kirikus 20. juunil, kus sissetulek oli 25 rubla.²

29. juunil tellitigi Tartust 1 klarnet hinnaga 24 rbl., 2 trompetit 48 rbl. ja 1 metsasarv 40 rubla eest.³ 22. septembril saabusid mänguriistad Saksamaalt Tartu, kust nad ka kätte saadi.⁴

25. mail 1878. a. on märgitud, et orkester koos laulukooriga andis kirikus vaimuliku kontserdi, mille sissetulek läks Mustvee kiriku heaks.⁵

Sama aasta sügisel tuli Torma kihelkonnakooli õpetajaks Adalbert Reilian, kes oli suur muusikaarmastaja ja asus nüüd orkestrijuhi kohale. Kuid nüüd tabas orkestrit uus õnnetus. 1879. a. puhkenud tulekahju ajal kihelkonnakoolimajas põles ära suurem osa pille ja noote - 1200 rubla väärtuses.⁶

Õnneks ei hävinud kõik pillid, sest eelmisel õhtul käidi kuskil kaugemal mängimas ja need pillid olid mängijate käes ning jäid niimoodi alles. Tuli hakata sellele mõtlema, kuidas uusi pille muretseda. Selleks korraldati korjandusi ja käidi järgijäänud pillidega mängimas. Kuna ka noodikogu oli hävinud, siis tuli noote ümber kirjutada.

1 Sealsamas, pagineerimata.

2 Sealsamas, pagineerimata.

3 Sealsamas, pagineerimata.

4 Sealsamas.

5 Sealsamas, pagineerimata.

6 "Eesti Postimees" 21.02. 1879, nr.8.

Nüüd hakati asutama puhkpilliorkestreid ka teistes kohtades Torma kihelkonnas, nimelt Laius-Tähkveres ja Mustvees. Reilian tegutses kõigi nende juhina. 1883. a. 16.mail kroonimispüha jumalateenistusel Torma kirikus esinesid ühendorkestrina kõik kolm orkestrit.¹ Samuti esinesid ühendorkestrid 16.oktoobril toimunud vaimulikul kontserdil.² Huvitav on märkida, et seoses kapitalistlike suhete arenemisega, hakkab vaimulike kontsertide hulka tungima ilmlikke kontserte. Kroonimispüha puhul olid kontserdid nii Kõnnus kui ka Nädkveres.

Reilian valis kihelkonnakoolist tublisid poisse ja hakkas neid välja õpetama, et saada orkestrile uut täiendust. Osa endistest mängijatest, kes vahepeal orkestrist eemale jäid nagu solvusid sellest, et neist mööda mindi, muutusid kadedaks ja püüdsid mängukoorile takistusi teha.³ Samasugused vihjed on ka ajalehtedes. Seal ilmusid sõnumid, kus püüti väita, et orkestri tegevus on allamäge minemas. ja süü selles anti juhile. "Kes on süüdi? - Eks need, kelle kätte kooride juhtimine on usaldatud."⁴ Kas on tõsi, et see kelle kätte ohjad on ustud, üksi sõna ütleva on, aga mitte sõna täitja, sõna pidaja."⁵ Vastukaaluks neile

1 "Olevik" 20.06.1883, nr.23.

2 "Olevik" 7.11.1883, nr.43.

3 T.m.prot.r., sissekanne 1881.,1882.,1883. ja 1884.a.

4 "Valgus" 17.01. 1884, nr.5.

5 "Eesti Postimees" 21.09.1883, nr.38.

Ekstlikult Torma pasunakooriks peetud
Kärkna pasunakoor.

Torma pasunakoor 1880-ndail aastail.
(x A. Reilian)

artiklitele ilmuvad teisesisulised sõnumid, mis püüavad olukorda valgustada hoopis teises valguses. "See mees, kes mängukoori eest hoolt kannab, on kooliõpetaja A.Reilian. Tema väsimatu hoolekandmise läbi on mängukoor ikka elamas ja mängida veel praegu üsna ilusti. Herra Reilian on ka Mustvees ja Laius-Tähkveres mängukoorisid, mis uuemal ajal alustatud, õpetamas käinud."¹ Pealegi takistas orkestri korrapärrast tegevust asjaolu, et mängijad pidid pärast rasket tööpäeva kauge maa tagant proovidel käima. Ka protokolliraamatus leiduv lühike sissekanne tunnistab orkestri tegevuse noorte jõududega neil aastail nii hoogsaks, et suudeti tasuda kõik võlad ja intressid ning isegi uusi noote juurde muretseda.² Lõpuks võiks veel tutvuda Reiliani enda kirjutisega "Valguses". "Oma kui koguduse teades oleme veel Jõulu ajal harjunud pruugi järele mitu korda kirikus puhkunud... ta on siinses Laius-Tähkvere seltsis puhkunud, kui sellel veel oma mängukoor ei olnud, ta on küll surnud saatnud, ta on pulmi pidanud, ta on igal pool valmis olnud, kus aga tarvitati."³ Väike seisak on sellest tulnud, et osa mängijaid lahkus ja nii kaua kui noored õppisid, ei saanud üldisi harjutusi ja muidugi ka esinemisi korraldada."⁴

1 "Eesti Postimees" 4.01. 1884, nr.1.

2 T.m.prot.r., 1881., 1882., 1883. ja 1884.a.sissekanne.

3 "Valgus" 17.02.1884, nr.14.

4 Sealsamas.

Sellisest poleemikast võib järeldada, et orkestri liikmete hulgas olid tekkinud lahkkelid ja seda püüti lahendada ajalehtede kaasabil üksteist tõrvates.

Kontsertide kõrval harrastati ka nüüd nn. õnnitlus- ja tervitusmänge. Nii käis Torma orkester 1884. aasta vanaaasta õhtul Kõnnu koolimaja ukse taga, kus parajasti laulukoori harjutus oli, mängimas. Samuti käidi sel õhtul ja öösel rikkamate peremeeste uste taga mängimas. Raha saadi 45 rubla.¹

1884.-1885. aasta talvel hakkasid kõik kihelkonna koorid valmistuma suureks ühiskontserdiks, mis pidi toimuma suvel Linnutaja mäel, et tähistada sellega Torma orkestri 30 aasta tegevuse juubelit. Andis ju orkester oma esimese avaliku kontserdi 1855. aastal.

Ühine kontsert toimus 4. augustil. Orkestritest esinesid siin Torma ja Laius-Tähkvere pasunakoorig. Torma laulukoorile lisaks võttis kontserdist osa Kõnnu segakoor. Vaheldumisi esinesid laulukoorid ja orkestrid. Lõpuks esinesid veel külakoolide lastekoorid, millistest silmapaistvamaks osutus Näduvere kooli koor oma õpetaja Hindrik Summeri juhatusel, kes oli ise Adam Jakobsoni juures koolis käinud ja oli üks esimesi orkestriliikmeid. Peo sissetulek oli mõeldud Adam Jakobsoni hauale mälestussamba muretsemiseks. Selleks saadi puhast sissetulekut üle 60 rubla.²

1 "Valgus" 15.01.1885, nr.2.

2 "Valgus" 17.08.1885, nr.32 ja "Olevik" 2.09.1885, nr.36.

Järgmisel aastal püstitatigi mälestussammas Torma kalmistule.

Vahepeal oli tekkinud mõte, asutada ka viiulikoor. Mõned viiulid olid säilinud veel A.Jakobsoni ajast. Puuduvaid pille laenati ja osteti ka uusi juurde. Nii osteti suur kontrabass, mis maksis 73 rubla. Uus üritus haaras kõiki, ka A.Reiliani ja pasunakoorile sai ta nüüd hoopis vähem tähelepanu pöörata. Kontsertidel hakkab viiulikoor pasunakoori välja tõrjuma. 1886. aastal oli viiulikoori ettevalmistus nii kaugel, et võidi astuda avalikkuse ette. 3. juunil toimus vaimulik kontsert Torma kirikus, kus esinesid Torma laulja ja viiulikoor. Sissetulek oli mõeldud Torma kihelkonnakoolile oreli ostmiseks.¹ Ka järgmistel aastatel esineb viiulikoor vaimulikel kontsertidel. 1888. aastal esineb viiulikoor juba ilmlikel pidudel.

Laulukooridest on Reiliani juhtimisel tegutsenud nii mees- kui ka segakoor. Meeskoor koosnes peamiselt kihelkonna kooliõpetajatest. Lisaks keskuses tegutsenud kooridele, organiseeriti väiksemad koorid kohtadel, mida juhatasid vallakoolide õpetajad.

13. septembril 1892. aastal oli Torma kirikus vaimulik kontsert Aino Tamme kaastegevusel, kes tollal õppis laulmist Peterburis. Kontserdi eeskava aitas täita ka Torma laulukoor, kelle poolt esitati K.A. Hermanni "Troosti laul", B.Kleini "Psalm 23", Virk-

1 "Olevik" 9.06. 1886, nr.24 ja "Oma Maa" 30.06.1886, nr. 3, lk. 92.

hausi "Kiituselaul" ja Händeli "Suur halleluuja".¹

1894.aastal lahkus Reilian Tormast. Jällegi jäid orkestrid ilma juhita. Muusikariistad jäid mängijate kätte, kes hakkasid neid omaks pidama ja isegi müüma. Ka kontrabassi müüsid mõned kooriliikmed 30 rubla eest maha.²

Uus kihelkonna kooliõpetaja Gustav Kommusaar orkestriga ei tegelenud, vaid piirdus peamiselt laulukooskõrde juhatamisega. Kuni sajandi lõpuni ei leidu andmeid Torma orkestri tegevuse kohta. Kui on vaja kuskile orkestrit esinema, siis kutsutakse harilikult Laius-Tähkvere orkester.

1894.aastal leiti kõikjal sobiv põhjus kontsertide korraldamiseks "talupoegade vabastamise" 75.aastapäeva puhul. Torma laulukoorid korraldasid kontserdi 7.juunil Tõikvere mõisas. Esinesid meeskoor ja ühendsegakoos. Viimase koosseisu kuulus kolm koori - Aruküla, Tormaküla ja Iravere. Orkester kontserdist osa ei võtnud.³ Kontsert koosnes kahest osast - esimene osa oli vaimulikest lauludest ja teine osa ilmlikest. Tartumaa Politseivalitsuse arhiivis on olemas selle kontserdi kava,⁴ mis on päris huvitav, kuna ta näitab tolleaaja repertuaari.

I osa.

1. Koraal

2. "Tänu Sul Jeesus" (meeskoor) Neimann

1 ENSV RAKA, f.330, nls.-ü. 310, l.184.

2 "Olevik" 20.06.1895, nr.25 ja 18.07.1895, nr.29.

3 "Postimees" 17.06.1894, nr.130 ja "Valgus" 21.06.1894,

nr.25.
4 ENSV RAKA, f.330, n.1, s.-ü.1231, l.204.

3. "Kiida nüüd Issandat..." (segakoor)	Kunts
4. "See on kaunis. lõbus ja hea" (meeskoor)	Palmer
5. "Oh tõuse laul" (segakoor)	Virkhaus
6. "Jehoova meie abi" (meeskoor)	Jannsen
7. Koraal	
8. "Palve" (meeskoor)	Beethoven.

II osa.

9. "Vennad lähme lõbu laulul"(meeskoor)	Antonius
10."Oh laula ja hõiska" (segakoor)	K.A.Hermann
11."Mu isamaa, mu õnn ja rõõm"(meeskoor)	Pacius
12."Üles, üles hellad vennad"(nais-ja sega-
koor)	rahvaviis
13. "Nagu linnu tiivul" (meeskoor)	K.A.Hermann
14. "Vaprad vennad, kallid kaimud"(segak.)	
15. "Lustiline karjapoiss" (meesk.)	Fr.Silher
16. "Mis sa nupid neiukene"(segak.)	M.Härma
17.17."Kui koidu kuma punetab"(meesk.)	Fr.Abt
18. "Isamaa õitse, kasva, ela"(segak.)	M.Härma
19. Keisrilaul.	

Kava on koostatud nii, et vaheldumisi esinesid mees- ja segakoorid. Üldiselt koosneb kava eesti heliloojate lauludest.

6.juunil 1896.aastal oli kroonimispüha puhul kontsert Votikvere vallamaja juures. ¹

23.juunil oli peoõhtu Vanamõisas, kus kontsertosas esines Torma laulukoor ja Laius-Tähkvere orkester. Kontsert algas vaimuliku lauluga, millele järgnes pastori kõne ja siis uuesti vaimulik laul. Edasi järgne-

¹ ENSV RAKA, f. 330, n.1, sü. 309, l.199.

sid: Hermanni "Isamaa", Wilm'i "Kevadele", Glinka "Kiitust", Hermanni "Pühendan kõik kallile" ja "Sokukene" ning rahvalaul "Ketra Liisu". Lõpuks mõned marsid puhkpilliorkestri poolt.¹

Järgmine pidu toimus 27.detsembril Vötikveres Karl Aru ruumides.²

Kuigi Tormas on pidevalt tegutsenud nii orkestrid kui ka laulukoorid, puudus siin ametlikult kinnitatud selts. Kihelkonna teistes osades oli juba kaks seltsi, nimelt Laius-Tähkvere Laulu ja Mängu Selts "Edendus" ning Mustvees Eesti-Vene Laulu Selts "Sõprus". Hakati taotlema ka Torma seltsi asutamist. 30.aprillil 1897.aastal kinnitatigi Torma Laulu Seltsi põhikiri.³ ✓

Seltsi eesmärgiks oli koorilaulu arendamine oma liikmete hulgas. Selleks pidid seltsi liikmed kogunema lauluharjutustele, korraldama kontserte, etendusi, kirjanduslikke ja muusikalisi õhtuid ning avama raamatukogu.⁴

Seega olid seltsi ülesanded väga laialdased ja ei piirdunud kaugeltki ainult laulukooride arendamisega. Uue seltsi liikmeid registreeriti 26. Nende hulgas olid kooliõpetajad Gustav Kommusaar, Joosep Neimann, Hindrik Summer, Jaan Abel, Kustav Madi, Samuel

1 Sealsamas, l. 280.

2 Sealsamas, l. 579.

3 Устав Тормаского певческого общества, Дрѣв 1897.

(ENSV RAKA, f.330, n.1, sü.1311), lk.1.

4 Sealsamas.

Luht, Jaan Hansen, Joosep Moisa, Hindrik Veitbach, August Maasik, Johann Adamson ja Otto Karu. Peale nende veel Kustav Abel, Jakob Õunapuu, Jakob Eiser, Mihkel Karu, Jakob Einling, Jaan Busch, Karl Summer, Juhan Viik, August Roos, Mihkel Fremmert, Jüri Õunapuu, Joosep Summer, Mihkel Viigi ja Martin Tamm. ¹

Avamispäeva tähistati 26.oktoobril peoõhtuga Tormaküla koolimajas. Enne kontserti toimus koosolek, kus valiti seltsi juhatus. Esimeheks valiti Gustav Kommusaar, abiesimeheks Kustav Madi, kirjatoimetajaks Otto Karu, abiks August Maasik ja kassahoidjaks Mihkel Karu. Laulukooride juhatajaks jäi Kommusaar, kuna orkestri eest pidi hoolt kandma Vaiatu kooliõpetaja Neimann. ²

Parema tegutsemise eesmärgil otsustati korraldada pidusid ühiselt Laius-Tähkvere Laulu ja Mängu Seltsiga "Edendus". Jaotati ülesanded seltide vahel. Laius-Tähkvere seltsi ülesandeks oli muusika ja näitemängude osa, kuna Torma seltsi osaks laulud ja kõned. Kasud ja kahjud kannab kummagi seltsi kassa võrdselt. Peotoimkonna üldjuhiks valiti Kommusaar. ³

Pidusid hakati korraldama ka kihelkonna kaugemates kohtades. 1898.aasta veebruaris esineti Laekannus. ⁴

1 T.m.prot.r., sissekanne 26.okt.1897.a.

2 "Postimees" 3.11.1897, nr.246.

3 "Olevik" 10.02. 1898, nr.6.

4 "Postimees" 14.02. 1898, nr.37.

1900. aasta juulis korraldati peoõhtu Avinurme mõisa rehes. Enam õnnestunud laulud olid M. Härma "Kaugelt koju tulles" ja rahvaviisid "Tuljak" ning "Muru Hansu ainus ingel" ¹

26. detsembril 1899. a. pidas Torma Laulu Selts oma teist aastapäeva Tealamaal Karl Aru talus, kus enne koosolekut korraldati kontsert järgmise kavaga:

1. "Eesti laul" - segakoor
2. "Postimehest" nr. 124, 125 ja 126 "Meie lauluseltsid" ettelugemine.
3. Laulud "Kaugel" ja "Hõisake linnud."
4. P. Jakobsoni näidend "Kihlakaart".
5. Laul "Kaugelt koju tulles."
7. Kommusaare kõne "Meie pulmad".
8. Laul "Tuljak".

Järgnesid juhatuse valimine ja läbirääkimised. ²

Ei unustata ka kooride asutajat Adam Jakobsoni. Tormaküla noored otsustasid ta haua eeskujulikus korras hoida. Selleks valiti vastav komisjon. Noormehed korrastasid haua, kuna tütarlapsed kaunistasid seda kordamööda iga pühapäeva hommikul lillede ja pärgadega. Sellest üritusest võttis osa 18 tütarlast ja nooremat perenaist. Otsustati paremaid hauakaunistajaid premeerida raamatutega. 1899. aasta jõuludeks antigi

1 "Postimees" 1.08.1900, nr. 169.

2 ENSV RAKA, f. 330, n. 1, s.-ü. 1351, 1.681.

komisjoni poolt välja esimesed preemiad. I auhind - 1 rbl. 25 kop. eest raamatuid - anti Helene Jürgensonile, II auhinna sai Emilie Kirs ja III auhinna Pauline Kirs. 1900.aastal kasvas hauakaunistajate grupp 23 liikmeliseks. Esimene pärg pandi hauale 14.mail ja viimane 15.oktoobril.¹

1896.aastal otsustati tähistada ka C.R.Jakobsoni sünnipäeva. Loa peo korraldamiseks hankis Tormaküla Kallu talu peremees Vidrik Villems. Algul oli pidu kavatsatud tasuta, kuid hiljem siiski korraldati tasuline.

Aruande järgi müüdi pileteid 19², kuid arvatavasti oli rahvast palju rohkem, sest Samuel Raud oma mälestustes räägib, et rehealune oli rahvast täis³. Kavatas olid laulud ja kõned. Samuel Sommer pidas pikema kõne, kuna lühema sõnavõtuga esines jutustaja ise.⁴ Kontserdi kavatas oli: Koraal, "Jumal keisrit kaitse", "Mu isamaa mu õnn ja rõõm", "Kui kallist kodust läksin", "Pilvete kaudu", "Minge üles mägedele", "Kord läksid kolm jahimeest", "Isamaa õitse sa", "Homme tuleb minna" ja lõpuks jällegi koraal.⁵

1 "Postimees" 1 .06. 1900, nr. 119.

2 ENSV RAKA, f. 330, n.1, s.-ü. 309, l.387.

3 A.Vihman, lk.227.

4 Sealsamas.

5 ENSV RAKA, f.330, n.1, n.1, s.-ü. 309, l.386.

Torma Laulu Seltsi tegevus jätkub XX sajandil. Korraldatakse pidusid ja neist hakkab uuesti osa võtma orkester.

Peab märkima, et muusika ja laulu areng on Tormas olnud hüppeline, tõusude ja langustega. Eriti silmapaistev oli tõus sajandi keskel. Sajandi lõpus hakkab see maha jääma teistest kohtadest. Mujal luuakse lauluseltse varem ja kontserte korraldatakse seetõttu 90ndail aastail mujal rohkem kui Tormas. Eriti paistsid silma Rõngu, Laiuse, Tähkvere ja Mustvee "Sõpruse" selts.

*Etapid. Rahvaliku laulu
hoop, vabakõla (kõvad kumbid oled).*

2. Näitemäng, raamatukogud.

Laulu ja muusika kõrval hakkas Tormas sajandi 80-ndail aastail levima ka näitemäng.

Esimene pidu, kus mängiti ka näidendit, toimus olemasolevate andmete põhjal 29.septembril 1882.aastal. See võis olla tõepoolest esimeseks korraks, kus tormalased etendasid näidendit, sest selle sündmuse kohta toovad kirjelduse kolm ajalehte.¹ Kuna üritus oli uus, siis haaras see kõikide mõtteid ja püüti seda teada anda ajalehtede kaudu. Esimeseks näidendiks oli valitud küllaltki tõsine pala, nimelt L.Koidula "Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola". Mõtte algatajaks ja tegelikuks elluviijaks olid kihelkonna kooliõpetaja Reilian ja taluperemees Mart Kask. Meesosades esinesid peamiselt kihelkonnakooli õpilased. Näidend mängiti A.Kase talus - Rassikus. Kuna oldi arvamusel, et näidend ei suuda üksinda peoõhtut sisustada, siis olid kaastegevad veel koorid, mistõttu peo kava oli võrdlemisi pikk. Kuigi näidendi esitamine oli Tormas uudeks ürituseks, tuli rahvast kokku kaunis palju ja sisetulekut saadi 28 rubla, millest 20 rubla anti Aleksandri kooli heaks.

Esimese sammu õnnestumine julgustas noori näite-

1 "Eesti Postimees" 13.10.1882, nr.42, "Kündja" 20.10.1882, nr.16 ja "Valgus" 21.10.1882, nr. 18.

kunsti harrastajaid ja innustas neid alustatud üritust jätkama.

1883. aasta 15. mail kroonimispüha puhul mängiti Kõnu vallamajas C.R. Jakobsoni "Arthur ja Anna".¹ Sama aasta jaanipäevaks oli aga koguni kaks näidendit selgeks õpitud. Etendati "Muru Miku meelehaigus" ja Koidula "Saaremaa onupoeg".²

1888. a. kohta on andmed, et 13. juunil etendati Torma Eesti Aleksandrikooli abikomitee korraldusel "Inimese hind ja väimehe väärtus". Seekord ei ole näidend hästi õnnestunud, sest kõik osalised ei õppinud oma osa hästi selgeks ja olid sellepärast laval väga arglikud ja kohmakad.³

Järgmised andmed näitemängu kohta on 1896. aastast. 23. juunil Vanamõisas korraldatud peoõhtu kavas oli 2 näidendit - "Teie käsu pääle härra leitnant" ja "Keisri kuue pärast"⁴. Huvitav on heita pilk selle peo rahalisse aruandesse⁵, mis on tüüpiline XIX saj. lõpul ja XX saj. algul korraldatud pidude kohta.

1 "Olevik" 20.06.1883, nr. 23.

2 "Olevik" 1.08.1883, nr. 29.

3 "Postimees" 2.07.1888, nr. 73.

4 ENSV RAKA, f. 330, n. 1, s. -ü. 309, 1.280.

5 Sealsamas, 1.281.

*Sõnume
Kogus.*

I Tulud:

Pileteid müüdnud	I kohta	à	40 kop.	27	Rbl. 10.80
"	"	II	"	à 25 "	53 " 13.25
"	"	III	"	à 15 "	62 " 9.30
"	"	meestele tant-			
		suks	à 10 "	36	" 3.60
"	"	naistele	"	à 5 "	59 " 2.95
				Kokku	Rbl. 39.90

II Väljaminekud:

2 tempelmarki avaldusele	Rbl. 1.60
350 2 kop.marki piletitele	" 7.-
Piletid	" 1.40
Naelad, küünlad ja lauad laenatud	" 4.20
Kulissid ja eesriided laenatud	" 2.50
Nende toomine ja viimine	" 2.40
Kostüümid ja raamatud	" 3.15
Tähkvere pasunakoorile	" 4.-
Lava tegemise eest	" 2.58
Kaks sõitu Tartu	" 2.-
<hr/>	
Kokku	Rbl. 30.83

Puhast sissetulekut saadi seega 9 rbl. 07 kop.

Kuna sel ajal ei olnud rahvamaju, siis tuli hari-likult mängida sarades, rehtedes ja suuremates talu-majades. Neis aga puudusid näitelavad, need tuli ala-ti ehitada. Iga pileti juurde kuulus 2-kopikaline

mark, ilma milleta see ei olnud kehtiv. Juhul kui oligi oma orkester, harilikult ikkagi maksti neile mängimise eest.

1896.aasta jõuluks toimus pidu Vötikveres Tealemaal Karl Aru talus, kus etendati näidendit "Enesetapja".¹

1897.aasta suvel mängiti Rääbise mõisas Koidula "Säärast mulki".²

1.augustil 1899.aastal korraldas lauluselts peoõhtu Torma mõisa saras, kus näidenditest esitati "Õnneröövel" ja Kitzbergi "Pila Peetri testament"³. "Postimehes" kirjutatakse, et ettekanne oli ladus ja osad kõikidel hästi selgeks õpitud.⁴ Näib, et näidendite õppimisse suhtuti Tormas täie tõsidusega. Avinurmes etendatud "Kihlakaardi" kohta kirjutatakse: "Mis näitemängusse puutub, siis võib tõega tunnistada, et tormalased selles osas nii mõnestki maanäitelast ees on."⁵

Me näeme, et repertuaari valikul on püütud võimalikult rohkem kasutada meie algupärandeid ja suuremaid näidendeid, nagu Koidula ja Kitzbergi esimesed näendid. Kuna aga sajandi lõpul ja eriti käesoleva sajandi algul ilmub igasuguseid jante, millel puudub sisuline väärtus, siis tuleb sellele lõivu maksta ja nii Tormas

1 Sealsamas, l.580.

2 "Olevik" 10.06.1897, nr. 23.

3 ENSV RAKA, f. 330, n.1, s.-ü. 1351, l.477.

4 "Postimees" 18.08.1899, nr. 180.

5 "Postimees" 1.08.1900, nr.169.

kui ka mujal levivad "Enesetapjad", "Suits ilma tuleta" jne.

Seoses koolide arenemisega muutus eesti talurahvas üha rohkem kirjaoskajaks. Rahvast hakkasid huvitama raamatud, kuid taludes oli kirjandust väga vähe. Peamisteks raamatuteks olid Piibel ja Uus Testament. Nende levitamise eest hoolitses Piibliühing. Piibliühingu aruandest 1840.a. loeme, et Torma kihelkonnas on algusest saadik levitatud ja müüdüd 450 Piiblit ja 2000 Uut Testamenti.¹

Need vaimulikud raamatud ei suutnud rahuldada kasvavat huvi raamatu vastu. Taheti lugeda ilmlikke raamatuid. Liiatigi hakkasid sajandi teisel poolel ilmuma Kreutzwaldi, Koidula jt. teosed. Et teha raamatuid kättesaadavamaks kõigile, hakati 80-ndate aastate algul looma laenuraamatukogusid. Esimene raamatukogu Tormas asutati 1881.aastal Tormakülas. Raamatukogu loomiseks korjati annetuste näol raha. Mõned kinkisid kogule rea raamatuid ja nii tõusis selles esimeses raamatukogus raamatute arv peagi üle kolmesaja. Raamatuid laenutati kogust väikese tasu eest. Laenutustest saadud sissetuleku eest täiendati raamatukogu uute raamatutega.²

Eriti hoogsalt hakati raamatukogusid asutama 1883.aastal. Selleks kasutati ära kroonimispuha, mille

1 Vierter Bericht der Dorpatischen Section der Evangelischen Bibel-Gesellschaft in Russland, Dorpat 1840. (ENSV RAKA, f.1265, n.2, s.-ü.246₂), lk.20.

2 "Eesti Postimees" 21.04.1882, nr.17.

mälestusena pandi alus raamatukogudele. Kroonimispühal toimusid kõikjal peoõhtud. Nende sissetulekutega loodi- gi raamatukogud. Nii asutati raamatukogu Kõnnus¹ ja Näduveres.²

1884.aastal märgitakse, et kihelkonnas on juba viis raamatukogu.³ Sellega nende arv piirdub, sest ka 1886.a. kirjutatakse ainult viiest raamatukogust.⁴ Teadlikum ja laialdasem raamatukogude liikumine toimub alles 20.sajandi algul. Ka Tormas asutati Võtikvere Raamatukogu Selts 1909.aastal .

On mõningaid andmeid ajalehtede tellimise kohta. Gotlieb Loeke, sündinud 1861.aastal Vaiatus, räägib, et kui ta oli poisike, siis Visusi talus Kaarel Kalmul käis "Eesti Postimees". Kellelgi teisel on käinud ka Jakobsoni "Sakala". Rohkem ei olewat seal nurgas aja-⁵ lehti käinud. Sama räägib ka Vidrik Weimann (sünd.1864. a.) Koimula kohta. Esimeseks lehelugejaks on olnud keegi Öunapuu.⁶ Ka Otto Weimann (sünd. 1877) märgib, et tema poisikese põlves on isal Vaiatus käinud "Püha- päevaleht". Teisi lehti Vaiatus ei olewat käinud.⁷ Aja-

Ajalehtede lugemises püüdsid teha takistusi kiri- kuõpetajad. Nii jutustab Robert Jakobson (sünd.1884.a.):

- 1 "Olevik" 20.06.1883, nr.3.
- 2 "Eesti Postimees" 22.06.1883, nr. 25.
- 3 "Eesti Postimees" 5.12.1884, nr.49.
- 4 "Olevik" 13.01.1886, nr.3.
- 5 A.Vihman, lk.224.
- 6 Sealsamas.
- 7 Sealsamas.

"Post toodi Torma hobupostijaama ja sealt kirikumõisa, kus Landeseni (kirikuõpetaja - A.V.) posti kinni pidas ja küsijaid veel mõnitas, kes "Sakalat" küsisid. Loeti rohkesti. Minu lell Ludvig Jakobson oli Nuka kõrtsimees ja ta lasi siis posti omal kulul Torma jaamast Nuka kõrtsi tuua. 13-14 eksemplari tuli siis "Sakalat" Nukale." ¹

Hiljem hakati posti Torma saatma Mustvee postkontori kaudu. Ka siin püüti takistada ajalehtede tellimist ja lugemist. "Postimehes" kirjutatakse: "Mineva postiga sai iga ajalehe lugeja Mustvee postkontorist teate, et tal sinna 1 rubla tuleb maksta, muidu ei anta säält kihelkonna postimehele midagi välja. Juba enne jäi nii mõnigi päevaleht tellimata, kuna nende saamine vaevane on, sest ei ole aega iga päev kiriku või kontori juures käia." ² Postkontor avati Torma XX saj. esimesel kümnel. Eelpool oli märgitud, et Vaiatu kandis loeti ajalehti võrdlemisi vähe. Üldiselt on see siiski vist nii ei olnud. Kui arvestada seda, et Tormakülas, Näduveres ja Kõnnus loeti raamatukogud, siis kindlasti loeti siin ka ajalehti. Seda tunnistab Robert Jakobsoni mälestus ja pastori püüed takistada ajalehtede lugemist.

1 A.Vihman, lk.225-226.

2 "Postimees" 19.02.1898, nr.41.

3. Eesti Aleksandrikooli Torma abikomitee tegevus.

Eesti Aleksandrikooli asutamise mõte leidis rahva hulgas laialdast kõlapinda ja hakati asutama abikomiteesid. 1872.aastaks puudus abikomitee Tartumaal vaid neljas kihelkonnas, nende hulgas ka Tormas.¹ Torma asutati abikomitee alles 1878.aastal. Presidendiks ja kassahoidjaks oli koharentnik Jakob Siffermann ja kirjutajaks Võtikvere vallakirjutaja M. Summer. Korjajaid liikmeid oli algul 40.²

1878.aasta lõpuks komitee ei suutnud raha peakomiteele üle anda, kuid 1879.a. algul saatis ta oma esimesed sümmad ja tõusis seega rahasumma suuruse poolest kuuendale kohale Tartumaal.³

Raha kogumise peamiseks mooduseks oli pidude ja näitemüükide korraldamine.

29.septembril 1882.aastal korraldati koguni kaks pidu Eesti Aleksandrikooli heaks. Kõnnu vallas Raasiku talus korraldati kontsert ja esitati näidend, Vaiatus aga korraldati näitemüük ja kontsert.⁴ Esemeid näitemüügiks kogusid juba aasta algusest Vaiatu ja Ookatku koolilapsed. Kontsertosas esinesid samuti Vaiatu koolilapsed oma õpetaja Joosep Neumanni juhatusel, kes Sif-

1 J.Hurt, Esimene aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks, Tartu 1872, lk.3.

2 J.Hurt, Teine aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks, Viljandi 1879, lk.20.

3 Sealsamas, lk.63.

4 "Olevik" 19.10.1882, nr.43.

fermanni asemel oli valitud abikomitee presidendiks. Viimane esines kõnega laste kasvatusest.¹

Võitlus, mis toimus Eesti Aleksandrikooli Peakomitees Hurda ja Köler-Veske parteide vahel, kajastus ka Torma abikomitee tegevuses. Abikomitee oli oma saadikuks valinud Sommeri, kes pidi hääletama Hurda poolt. Viimane aga andis allkirja Hurda "lahtimõistmise" deklaratsioonile. Selline teguviis tekitas terava sülesõja abikomitee kahe rühmituse vahel. Kõigepealt ilmus "Olevikus" sõnum, milles märgitakse, et abikomitee tahvat oma saadikut Sommerit komiteest välja heita, kuna see Hurda presidendiametist lahti mõistis.²

Sellele reageeris esmalt "Valgus", kus see sõnum tunnistatakse alatuks laimuks. Sommer jääb saadikuks edasi ja Hurda olevat mõistnud ametisse need baltlased, kes ise sugugi Eesti Aleksandrikooli abikomitee liikmed ei ole, nagu endine president Siffermann, kes juba ammugi komiteest on välja astunud ja nüüd oma kaaslastega püüdvat kära ja müra teha.³

"Eesti Postimees" valgustab asja hoopis teisest küljest. Kuigi abikomitee ei ole otsustanud H.Sommerit, kes "21 häälemeeste" liiki löönud, komiteest välja heita, ei ole abikomitee sugugi rahul tema tegevusega. Ta

1 "Eesti Postimees" 20.10.1882, nr. 43.

2 "Olevik" 23.05.1883, nr.19.

3 "Valgus" 14.06.1883, nr.44.

saadeti ka saadikuks 23. juuni 1883. a. "suurkoosolekule". Viimast volitust aga abikomitee kahetsevat, kuna Sommer on ka seal oma hääle andnud Hurda vastalisele parteile, kuna volituse alusel pidi ta oma hääle andma Hurdale, sest 8. mai koosolekul olevat kõik abikomitee liikmed andnud oma hääle Hurda poolt ja sellega volitati Sommerit sedasama tegema.¹

"Valgus" vastab nüüd omakorda, et 8. mai koosolek olevat ainult Hurda pooldajate poolt korraldatud ja seal ei ole olnud kõiki liikmeid koos. 19. juulil on toimunud uus koosolek, kus peaaegu kõik liikmed osa võtsid. Siin on ikkagi tehtud otsus Hurt ametist lahti lasta ja see-ga Sommer täitis teda volitanud abikomitee ülesande.²

Siit tuleb järeldada, et 8. mail oli abikomitees veel ülekaal Hurda pooldajatel, kuid vastasrinna aktiiv-se tegevuse tõttu kaldus ülekaal nende poole ja 19. juu-nil võeti vastu vastupidine otsus. Seda märgib ka H. Kruus, kuid ekslikult märgib ta esimese koosoleku daatumiks 8. juuni.³

Need sisemised tülid abikomitee tegevust muidugi ei soodustanud ja nii märgivad mitmed ajalehed, et abi-komitee tegevus on lonkamas.⁴

1 "Eesti Postimees" 13.07. 1883, nr.28.

2 "Valgus" 6.08.1883, nr.58.

3 Hans Kruus, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939, lk.167.

4 "Eesti Postimees" 19.10.1883, nr.42, "Valgus" 26.05. 1884, nr. 29 ja 6.11.1884, nr.52.

Hurda tegevus valitsusvõimude hulka tõmbamisega viis nii kaugemale, et siseministri kirjaga 22.12.1884.a. suleti Eesti Aleksandrikooli komiteed, kuna need olivat kõrvale kaldunud oma otsesest ülesandest, milleks pidi olema raha kogumine koolile.¹

1886.aastal anti uuesti luba komiteede loomiseks. Samal aastal 5.okt. asutati ka Torma uuesti abikomitee järgmistest liikmetest: president - Kristjan Raudsepp, abi - Adalbert Reilian, teine abi - Kristjan Laas, kassahoidja - Hans Vihurlin, abi - Johan Peason, kirjutaja - Joosep Kask ja abi - Joosep Lõhmusaar. Peale nende veel korjajad liikmed .²

See uus abikomitee alustas tegevust võrdlemisi hoogsalt. Regulaarselt peeti koosolekuid, kus esineti kõnede ja kontsertidega. Esimene koosolek peeti Rääbi- sel A.Laasi talus, kus esines ka Torma orkester. Selle koosolekuga tähistati ühtlasi Kreutzwaldi sünnipäeva. Päevakohase kõne pidas J.Kask.³

Järgmine koosolek oli 11.jaanuaril 1887.aastal Torma vallas. Kontsertosas esines Aruküla laulukoor kooliõpetaja S.Kase juhatusel. Peeti mitmed kõned. Rahvast oli hoolimata halvast ilmast kaunis palju.⁴

III koosolek peeti veebruaris Kõnnu vallas.⁵

1 Hans Kruus, Eesti Aleksandri-kooli komiteede likvideerimise küsimus a.1883-1886. "Ajalooline Ajakiri" 1931, nr.3, lk.153.

2 "Valgus" 24.10.1886, nr.43.

3 "Valgus" 10.01.1887, nr.3.

4 "Valgus" 23.01.1887, nr.4 ja "Sakala" 7.02.1887, nr.6.

5 "Virmaline" 20.02.1887, nr.8.

IV koosolek oli 1.märtsil Koimulas Uuetoa talus. Liikmete arv on tõusnud ligi 150-ni ja keskkomiteele on saadetud 100 rubla.¹ Otsustati korraldada näitemüük. Kõne teemaks oli seekord näitemängude tulu.² Näitemüügi jaoks esemete saamiseks avaldati ajalehes üleskutse.³

Järgmine koosolek peeti 12.aprillil Näduveres Madise talus.⁴

Näitemüük toimus 13.septembril Vaiatus. Kõnnu kooliõpetaja J.Kõrv oma kõnes avaldas rõõmu selle üle, et uus kool avatakse vene õppekeelega. Kihelkonna kooliõpetaja Reilian aga väljendas kahetsust, et selle läbi jäävad meie eesti keel ja kirjandus kängu.⁵ Kuna need abikomiteed olid loodud valitsuse organiseerimisel, siis oli neile antud venestamise eesmärk ja komiteesse valitigi valitsusele ustavaid isikuid. Suurem osa rahvast aga pettus oma unistustes, sest oli loodetud avada ju esimest eestikeelset kõrgemat kooli.² Nüüd aga olid need lootused täielikult kadunud ja seejärel vaibus ka endine ind.

Järgmine koosolek toimus 13.detsembril Torma vald-
las Sutaku talus, kus valiti uus abikomitee eestseisus.
Esines Torma orkester.⁶

-
- 1 "Virmaline" 14.03. 1887, nr.11.
 - 2 "Eesti Postimees" 6.03.1887, nr.10.
 - 3 "Olevik" 16.03. 1887, nr.12.
 - 4 "Sakala" 16.05. 1887, nr. 20.
 - 5 "Sakala" 3.10. 1887, nr. 40.
 - 6 "Valgus" 1.01. 1888, nr.1.

1888.aastal hakatakse abikomiteele mitmesuguseid takistusi tegema. 6.märtsil oli koosolek Võtikveres.¹ Abikomitee tegevus ei meeldunud Torma pastor Landesenile ja et koosolekuks ei olnud politseist luba võetud, siis leidis Landesen paraja momendi abikomitee kohtusse kaevata. Uus president Peasson ja kirjutaja Kõrv pididki käima sillakohtus seletust andmas.²

Viimane koosolek ja näitemüük peeti 25.septembril Kivijärve vallas Freimanni talus,³ sest valitsuse poolt keelati abikomiteede tegevus.

Kui üldiselt uuesti loodud komiteed eriti agaralt ei tegutsenud, siis seda ei saa öelda Torma abikomitee kohta. Siin toimusid koosolekud võrdlemisi tihti ja neid püüti pidada ikka erinevates kohtades, et nii võimalikult rohkem elanikkonda kaasa haarata. Püüti võimalikult palju pidada kasvatuslikke kõnesid. Kui palju üldse Torma abikomitee raha kogus, ei ole teada. Esimene abikomitee kogus kuni 1883.aastani 624 rubla 42 kopikat, see on iga kihelkonna elaniku kohta 4,2 kopikat.⁴ Sellega andis ka Torma rahvas oma panuse üldrahvalikku üritusse.

1 "Virmaline" 26.03. 1888, nr. 11.

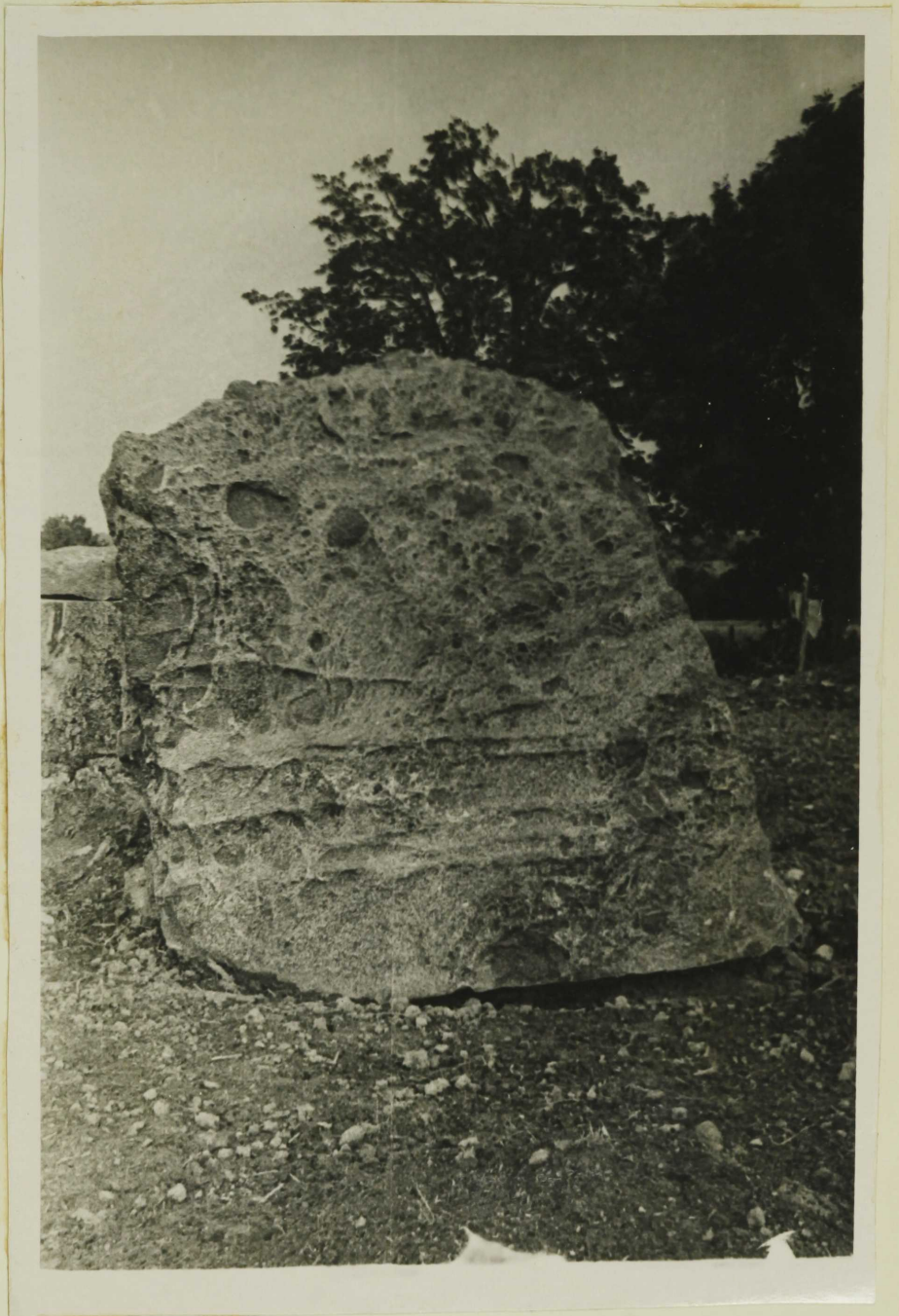
2 "Postimees" 7.04.1888, nr.42 ja "Virmaline" 30.04. 1888, nr.16.

3 "Eesti Postimees" 26.10. 1888, nr.43.

4 Hans Kruus, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939, lk.218.

C.R. Jakobsoni mälestussammas Tormas.

Jakobsonide elukohta tähistav kivi Tormas.

L Ö P P S Ö N A.

Vaadelnud hariduse- ja kultuurielu küsimusi Tormas 19. sajandil, selgub, et nende areng ei ole läinud pidevat tõusuteed. Edusammud ja hoogne areng on asendunud seisakuga ja mõningal määral koguni tagasiminekinga.

Kihelkonnakooli silmapaistvamaks arenguks olid aastad 1846-1862, mil siin töötasid Adam ja Carl Robert Jakobson. Nad püüdsid kooli vabastada mõisnike ja kirikuõpetaja võimu alt, püüdsid nürimeelse usuõpetuse tuupimise asemel õpetada lastele võimalikult rohkem kirjutamist, matemaatikat, looduslugu, kasvatada neid esteetiliselt joonistamise ja neljahäälese koorilaulu õpetamisega, hakkasid õpetama saksa keelt ja vene keelt. Selle tulemusena jõudis Torma kihelkonnakool üldistest nõuetest terved aastakümned ette, kuna seal õpetatavad ained kehtestati ametlikult alles 1874. aastal. Kihelkonnakooli edu tulemusena paranes õppetöö ka vallakoolides, sest sajandi teisel poolel olid enamuses koolides õpetajateks endised Jakobsonide õpilased. C.R. Jakobsoni käest sai õpilasena ja sõbrana tõuke tulevaseks tegevuseks kooliõpetajana ja kirjanikuna Jakob Pärn.

Suur tähtsus oli C.R. Jakobsoni ilmavaate kujunemisele Tormas veedetud kooliõpetaja aastad. Ta sai ise

tunda, milliseks alaväärtuslikuks olendiks peeti mõisnike ja pastorite poolt kooliõpetajat; milliste raskustega tuli võidelda, et lastele tõelisi teadmisi jagada. Nende kogemuste põhjal hiljem oma publitsistlikus tegevuses astus ta võitlusse rahvakooli kiriku alt vabastamise eest, kirjutas õpikuid jne.

Pärast C.R. Jakobsoni lahkumist oli kihelkonnakoolis tagasiminekuks, õpilaste arv vähenes. Sajandi viimasel veerandil hakkas kihelkonnakool uuesti tõusuteed saama.

Ka vallakoole võib lugeda paremate hulka. Kuigi kirjutamise ja rehkendamise õpetamine arenes väga aeglaselt, kuna raske oli vabaneda sissejuurdunud õpetamissüsteemist, mille näiteks on Laiuse vallakoolide juhend, - juurdus kirjutamine ja rehkendamine kiiremini kui teistes Tartumaa osades. Kooliõpetajate hoolsa töö tulemusena ei olnud noorema generatsiooni hulgas sajandi lõpus enam kirjaoskamatu.

Eriline koht Eesti kultuuriajalooos on Torma pasunakooril. Väägvere ja Torma pasunakoor said eeskujuks pajudele teistele kooridele. Torma pasunakoori asutamine näitab meile ühtlasi, milliste raskustega tuli võidelda, et üritust edukalt läbi viia; pasunakoori asutamine näitab, et senini põlatud eesti talupoeg, keda peeti andetuks ja mitte millekski suuteliseks, ei jätnud kõigi raskuste kiuste püüdlusi uue kultuursema elu loomiseks. Ja saavutused olid niivõrd silma-

paistvad, et seda olid sunnitud tunnistama isegi sakslased.

Torma pasunakoori loomine ja saavutused 19.saj. keskel on eredaks leheküljeks eesti rahvusliku kultuuri arengus.

Aigusest peale ei suutnud mängukoori rahuldada ainult kiriklik muusika. Mida enam arenes, kapitalism, seda enam pääsevad mõjule ilmlikud vaated. Hakatakse korraldama ilmlikke kontserte ja sajandi 80-ndail aastail muutuvad viimased domineerivaks. Need aastad on uueks kultuuriliste ürituste tõusuperioodiks. Hakatakse korraldama näitemänge, asutatakse raamatukogusid ja seltse.

Kuid kapitalismi arenguga on seotud ka teine nähtus. Toimub talurahva üha süvenev diferentseerumine. Vallaomavalitsustes pääsevad mõjule jõukamad peremehed, kes lähtudes oma huvidest ei ole eriti helled kulutustega hariduslikeks ja kultuurilisteks eesmärkideks.

Mõju hakkab avaldama üha suurenev tsarismi venetsuspoliitika, mis pidurdab rahvahariduse ja -kultuuri arengut.

Tõeline vaba areng hariduse ja kultuuri alal saabub alles nõukogude võimu kehtestamisega. Hoogsalt ning elurõõmsalt aitavad kaasa seitseaastaku plaani täitmisele Torma koolid ja kultuuriasutused, C.R.Jakobsoni nimeline Torma 8-a. Kooli 250 liikmeline õpilaspere

omandab visalt teadmisi koolis, töötab kolhoosipõldudel ja farmides, on kehakultuuritöös üks paremaid rajoonis. Mudilasorkester tunnistati 1959.a. koolinoorte vabariiklikul isetegevuse olümpiaadil parimaks. Tänavu on lubatud vabariiklikule ülevaatusele nii mudilasorkester kui ka õpilaste puhkpilliorkester. Torma kultuurimaja juures töötavad mees- ja naiskoorid, 2 näiteringi, rahvatantsuring. Kahjuks peab märkima, et orkester on oma vanu traditsioone unustamas ja ta tegevus on soikunud. See eest aga laulukoorid valmistuvad üldlaulupeost osavõtuks; näitering tunnistati 1959.a. ülevaatusel üheks paremaks Jõgeva rajoonis. Jääb vaid loota, et ka puhkpilliorkester peagi asub oma kuulsusrikkaid traditsioone jätkama.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Marksismi-leninismi klassikud.

Lenin, V.I., Kapitalismi arenemine Venemaal, Teosed,
3 kd., Tallinn 1950.

Arhiivmaterjalid ja muud käsikirjalised
allikad.

Eesti NSV Riiklik Keskarhiiv Tartus (= ENSV RAKA):

- Fond 330 - Tartumaa Politseivalitsus.
Fond 1167 - Tartu-Võru Maakooliamet.
Fond 1197 - Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Amet.
Fond 1265 - Eesti Ev.-Luteriusu kiriku Torma kogudus.
Fond 2083 - Tartu Õppekonna Rahvakoolide Direktor.
Fond 3223 - Võtikvere vallavallitsus.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi
nimeline Kirjandusmuuseum Tartus Käsikirjade osakond
(= KM KO):

Vihman, A., Suusõnaline traditsioon Tormast 1928.a.,
Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide aruanded
(= Vihman).

Eesti NSV Teatri- ja Muusikamuuseum Tallinnas:
Torma mängukoori protokolliraamat (= T.m.prot.r.)
Torma kiriku arhiiv Tormas (= TKA)

Trükitud allikad.

Hurt, J., Esimene aruanne tööst Aleksandrikooli kasuks, Tartu 1872.

Hurt, J. , Tõine aruanne tööst Aleksandrikooli kasuks , Viljandi, 1879.

Jakobson , A., Tallorahva Süddamerõmust, Tartu, 1857 (= A.Jakobson, Tallorahva...).

Jakobson , A., Torma Mängo-koor, Tartu 1856.

Liivimaa Lutheri usu Maakoolide Säädus, Viljandi 1875.

Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid, Viljandi 1877.

Vierter Bericht der Dorpatischen Section der Evangelischen Bibel-Gesellschaft in Russland, Dorpat 1840.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Москва-Ленинград 1950.

Полное Собрание Законов Российской империи с 1649 года, том XXXV!, 1830. (-ПСЗ)

Устав Тормаского певческого общества, Юрьев 1897.

Ajakirjandus.

"Edasi" 1956.

"Eesti Postimees" 1866., 1870., 1879., 1882., 1883., 1884., 1887., 1888. ja 1891.

"Kündja" 1882.

"Marahva Näddala-Leht" 1822.

"Olevik" 1883., 1885., 1886., 1887., 1892., 1895., 1897. ja 1898.

"Oma Maa" 1886.

"Perno Postimees" 1867. ja 1884.

"Postimees" 1868., 1886., 1892., 1894., 1897., 1898., 1899. ja 1900.

"Sakala" 1887.

"Valgus" 1882., 1883., 1884., 1885., 1886., 1887., 1888., 1892. ja 1894.

"Virmaline" 1887., 1888. ja 1898.

"Virulane" 1884. ja 1885.

" Рижский Вестник " 1904.

Kirjandus.

Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1955.

Eesti Entsüklopeedia, 2.kd., Tartu 1933.

Hiiemets, J., Torma kihelkonna ajalugu, magistritöö, 1932, käsikiri TRÜ Teaduslik Raamatukogu (=Hiiemets).

Kardheiding J., Eesti mängukooride algpäevilt, "Muusikaleht" 1928.

Kasemets A., Märkused Eesti koorilaulu tekkimisest ja arenemisest, "Muusikaleht" 1925.

Kesk, A. Eesti valla- ja kihelkonnakooli areng XIX saj. viimasel veerandil, auhinnatöö 1945./46., käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus,

Kruus Hans, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939,

Kruus, Hans , Eesti Aleksandri-kooli komiteede likvideerimise küsimus a. 1883-1886, "Ajalooline Ajakiri" 1933.

Köpp, Juhan, Laiuse kihelkonna ajalugu, Tartu 1937.

Laid, E., Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest, "Ajalooline Ajakiri" 1933.

Põldmäe, R. Carl Robert Jakobson Tormas, "Paar samukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed", Uurimusi ja materjale I, Tallinn 1958 (=Põldmäe).

Tartumaa, Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1925 (=Tartumaa).

Väägvere koor 1839-1929, Tartu 1929.

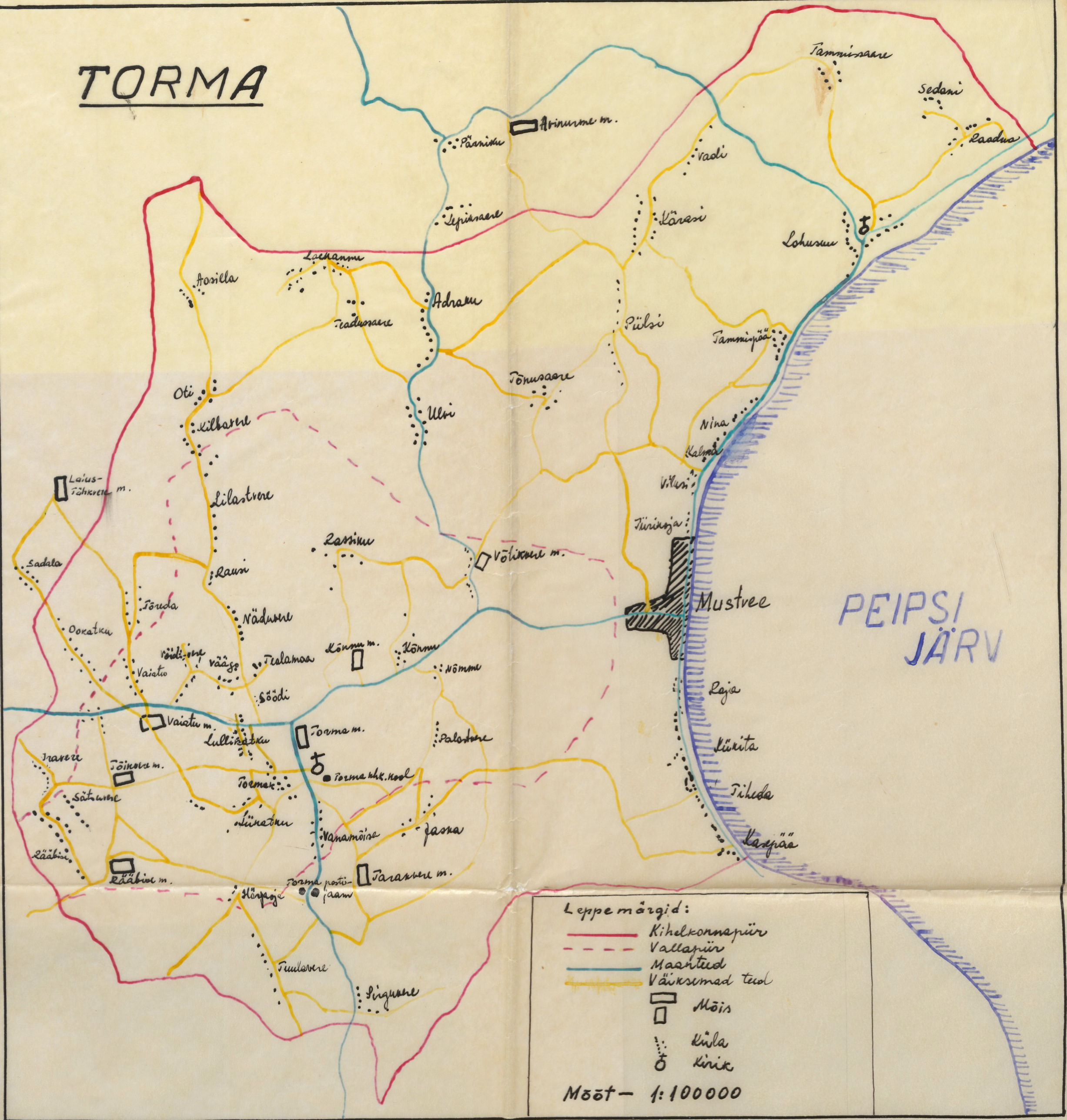
S I S U K O R D :

Eessõna	lk.2
Sissejuhatus	" 3
I Koolid	
1. Koolid enne 1819.a.talurahvaseadust.	" 9
2. Vallakoolid pärast 1819.a.talurahvaseadust	" 18
a)Koolide asutamine,koolimajad,inventar	" 21
b)Kooliõpetajad ja nende palgad	" 36
c)Kooliskäimine, õpetus	" 48
3. Kihelkonnakool	" 65
II Kultuurielu	
1. Laulukooride ja orkestri tegevus.....	" 88
2. Näitemäng, raamatukogud	"121
3. Eesti Aleksandrikooli Torma abikomitee tegevus	"128
Lõppsõna	"134
Kasutatud allikad ja kirjandus	"138

ILLUSTRATSIOONID:

Lullikatku külakooliplaan	tahvel	I
Kotlep Sarrapu käekirja näidis	"	II
Kirjanik Jakob Pärna käekirja näidis	"	III
Kihelkonnakooli õpilase joonistus	"	IV
Torma ja Kärkna pasunakoorid	"	V
Adam Jakobsoni hauasammas	"	VI
Vridrik Villemsi avaldus	"	VII
C.R.Jakobsoni mälestussammas Tormas	"	VIII
Jakobsonide elukohta tähistav kivi	"	IX
Torma kihelkonna kaart-skeem	"	X

TORMA

PEIPSI
JÄRV

- Leppemärgid:
- Kihelkonnapiir
 - - - Vallapiir
 - Maanteed
 - Väiksemad teed
 - Mõis
 - Küla
 - ⊕ Kirik

Mõõt - 1:100000